

MUNZUR
ÜNİVERSİTESİ
2008

ISSN: 2636-7815
VOLUME: 12 ISSUE: 1
YEAR:2023

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

MUNZUR UNIVERSITY
JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES

0428 213 17 94

musbid@munzur.edu.tr

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2636-7815

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tusbd>

Sahibi

Munzur Üniversitesi Rektörü Adına

Prof. Dr. Kenan PEKER

Editör

Doç. Dr. Murat KORUNUR

Dr. Öğr. Üyesi Salih BAŞKUTLU

Yardımcı Editör

Dr. Öğr. Üyesi Çağlar Mert AYDIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Cenk GÜRDAY Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin TÜRK Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim KAYA Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mutlu DEVECİ Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Fettah KUZU Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim TOSUN Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Murat GÖKALP Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Sabit MENTEŞE Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncay SAYGIN Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ERDEM Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aziz ALTI Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan TUNCER Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erinç ASLANBOĞA Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah AKDAMAR Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güçlü ATEŞOĞLU Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlyas ÖZDEMİR Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Öner TOLAN Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sami PATACI Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tahir KARAKAŞ Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedit TEMİZKAN Munzur Üniversitesi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Arzu KARACA
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Prof. Dr. Erdal YILDIRIM
Prof. Dr. Fethi YILMAZ
Prof. Dr. Murat Cem DEMİR
Prof. Dr. Mustafa AKSOY
Prof. Dr. Nuran CIKCIKOĞLU YILDIRIM
Prof. Dr. Ülkü ÖZBEY
Doç. Dr. Sabit MENTEŞE

Doç. Dr. Şahin YEDEK

Dr. Öğr. Üyesi Orhan ÖRS

Dr. Öğr. Üyesi Sevim ERŞAHİN KARAKAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynel ÇILGIN

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleler

Gülcan ATICI TURAN, Seher POLAT GÜVEN, Osman ÖZ

Pandeminin Göğüs Hastalıkları Polikliniklerine Başvuran Hasta Sayılarına Etkisi (Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Örneği) Araştırma Makalesi.....1-11

Elif ÜNAL, Adem GÜRBÜZ

Necip Fazıl Kısakürek'in Visal Şiirinde Tasavvufi Unsurlar İnceleme Makalesi.....12-36

Arzu YILDIRIM

Türk Kamu Yönetiminde Liyakat Sistemi: Uygulama Biçimleri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Araştırma Makalesi.....37-63

Meral ÖZTÜRK, Abdullah GÜLMEZ

Boşanma Sürecinde Olan/Yeni Boşanan Bireylerin Kaygı ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi: Tunceli İli Örneği.....64-85

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 03.11.2022

Makale Kabul Tarihi: 26.03.2023

Pandeminin Göğüs Hastalıkları Polikliniklerine Başvuran Hasta Sayılarına Etkisi (Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Örneği)

Gülcan ATICI TURAN*

Seher POLAT GÜVEN**

Osman ÖZ***

Öz

İlk kez Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19, kısa sürede tüm dünyada hızla yayılmış olup şiddetli akut solunum yetmezliği ve zatürreye neden olan bir virüstür. Bu nedenle araştırmanın amacı pandemi öncesi ve pandemi sürecinde göğüs polikliniğine başvuran hastaların yaş, cinsiyet ve sayılarının nasıl farklılaştığını belirlemek ve pandemiye yönelik alınmış tedbirlerin bu değişkenler üzerinde nasıl etki ettiğini görmek olmuştur. Araştırmanın evrenini Ocak 2019- Haziran 2021 tarihleri arasında Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi'nde Göğüs Hastalıkları polikliniklerine başvuran 103.063 kişi oluşturmaktadır. İlgili verilerin analizi için "SPSS for Windows 22.0" paket programı kullanılmış olup gruplara ait parametrelerin frekans değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda pandemi sürecinde göğüs polikliniğine başvuran hasta sayısında belirgin bir azalma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların erkeklere oranla pandemi öncesinde göğüs polikliniğine daha fazla başvurduğu, pandemi sürecinde ise daha az başvurduğu bulgusuna rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Göğüs Hastalıkları Polikliniği, Hasta sayısı.

*Dr. Öğretim Üyesi. Munzur Üniversitesi Tunceli MYO Tunceli/Türkiye, gatici23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1009-6072.

**Hemşire, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Malatya, Türkiye, seher.polat21@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3165-3544.

***Uzman Doktor, Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi, Göğüs Hastalıkları Kliniği, Elazığ, Türkiye, osmanoz23@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-7208-8484.

The Effect of the Pandemic on the Number of Patients Applying to the Chest Diseases Polyclinics (Example of Elazig Fethi Sekin City Hospital)

Abstract

COVID-19, which first appeared in Wuhan, China, spread rapidly all over the world in a short time and is a virus that causes severe acute respiratory failure and pneumonia. Therefore, the aim of the study was to determine how the age, gender and number of patients who applied to the chest polyclinic differed before the pandemic and during the pandemic, and to see how the measures taken for the pandemic affected these variables. The population of the study consists of 103,063 people who applied to the Chest Diseases polyclinics in Elazig Fethi Sekin City Hospital between January 2019 and June 2021. The "SPSS for Windows 22.0" package program was used for the analysis of the relevant data and frequency of the parameters of the groups were calculated. As a result of the research, it was determined that there was a significant decrease in the number of patients who applied to the chest polyclinic during the pandemic period. In addition, it was found that women applied to the chest polyclinic more than men before the pandemic, and applied less during the pandemic period.

Keywords: Pandemic, Chest Diseases Polyclinic, Number of patients.

Giriş

Salgın hastalıkları tarih boyunca devletleri ve insanları derinden etkilemiş, ticari faaliyetleri ve sosyal yaşamı olumsuz etkilemiştir (Ekiz, T., İlman E., ve Dönmez E., 2020). Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilen Koronavirüs hastalığının, ülkemizde ilk görülme tarihi 11 Mart 2020 olarak belirtilmiştir. (Budak, F. ve Korkmaz, Ş., 2020). COVID-19 pandemisine sebep olan koronavirüs türü, şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs severe acute respiratory syndrome-coronavirus (SARS-CoV) tipine benzerliğinden dolayı SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır (Sizer B., ve diğerleri, 2020). COVID-19'un insandan insana bulaşma oranı oldukça yüksektir. Yorgunluk, kuru öksürük ve ateş en sık görülen semptomlarıdır. Bazı hastalarda nefes darlığı, boğaz ağrısı ve balgam gibi semptomlar da görülebilmektedir.

Küresel boyutta tüm sistemleri etkisi altına alan COVID-19 Pandemisinin henüz devam eden bir süreç olması, salgının ciddiyeti, boyutu, yayılımı ve süresi hakkında net bir yargı olmamasından dolayı ve salgının son derece hızlı yayılması tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de önlemlerin alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Krize karşı yeterli tedbirleri almayan ülkeler krizden daha çok etkilenmişlerdir. Özellikle de kriz dinamiklerinin tetiklendiği sağlık sektöründe hizmet veren ve bu alanda hizmet alan vatandaşlar bu tedbirlerden etkilenmiştir. Gerek ülkemizde gerekse araştırma verilerinin alındığı hastanenin bulunduğu Elazığ ilinde alınmış tedbirler ve akabinde izlenen politikalar; okul kapatma, seyahat ve halka açık alanların kısıtlamaları şeklinde olmakla birlikte zorunlu ve acil olmayan sağlık

hizmetlerinin ertelenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunu takiben sağlık sistemlerini güçlendirmek, sağlık alanlarına acil yatırımlar yapmak ve yeni sosyal refah formları geliştirmek gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Hale vd., 2020).

COVID -19'un ayırıcı tanı, tedavi ve takibinin merkezinde yer alan ana branşların en önemlisi Göğüs Hastalıkları alanıdır. Bu durum araştırma sahamızın seçiminde belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle pandemi öncesi ve pandemi sürecinde göğüs polikliniğine başvuran hasta sayılarının nasıl etkilendiğine ve bu etkinin alınan tedbirlere göre nasıl farklılaştığını ölçebilme adına yapılmış olan araştırmamızda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde göğüs polikliniğine başvuran hastaların yaş, cinsiyet ve sayılarının nasıl farklılaştığını belirlemek,
2. Pandemiye yönelik alınmış tedbirlerin bu değişkenler üzerinde nasıl etki ettiğini görmek olmuştur.

Son iki yıldır tanıklık ettiğimiz ve hala etkisi devam eden COVID-19 salgınına karşı alınan tedbirlerin Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuran hasta sayıları üzerinde etkisini tartışmak açısından çalışmamızın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Materyal Metot

Çalışmamız T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Araştırma Platformunda uygun olarak değerlendirilmiş olup Munzur Üniversitesi Etik Kurulu onayı ardından retrospektif olarak yapılmıştır. Pandeminin Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuran hasta sayıları üzerindeki etkisine bakılarak 01.01.2019–31.03.2020 tarihleri arasında pandemi öncesi ve 01.04.2020-31.06.2021 tarihleri arasında pandemi süreci olarak ele alınmıştır. Hastaların sayı, yaş ve cinsiyet verilerinin kullanıldığı çalışmada istatistiksel analiz için “SPSS for Windows 22.0” paket programı kullanılmıştır. Gruplara ait parametrelerin frekans değerleri hesaplanmıştır.

Bulgular

Retrospektif nitelikte olan bu çalışma, 01.01.2019 ve 31.06.2021 tarihleri arasında, Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Göğüs Hastalıkları Polikliniklerine başvuran 103.063 hastayı kapsamakta olup 51.618'ü erkek ve 51.445'i kadın hastalardır.

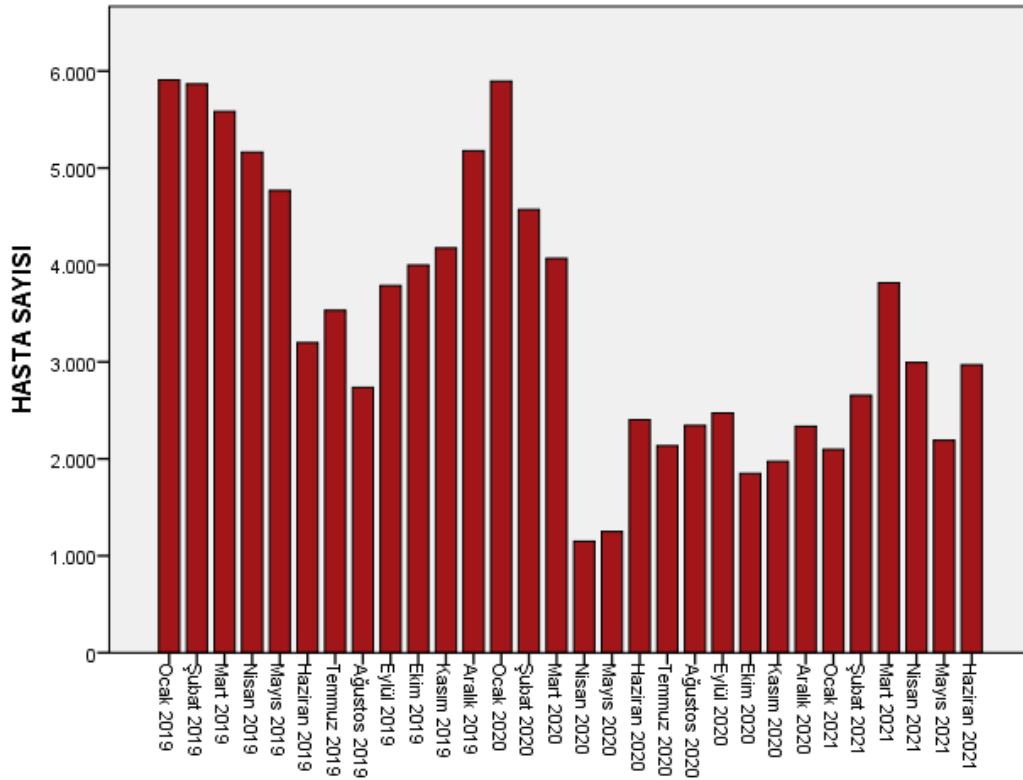
Tablo 1. Toplam Hasta Sayılarının (Pandemi Öncesi ve Pandemi Süresince) Aylara Göre Dağılımı

Pandemi Öncesi	Tarih	Toplam Hasta Sayısı	Pandemi Süreci	Tarih	Toplam Hasta Sayısı
	01-31.01.2019	5909		01-30.04.2020	1149
01-28.02.2019	5866	01-31.05.2020	1249		

01-31.03.2019	5584	01-30.06.2020	2402
01-30.04.2019	5163	01-31.07.2020	2134
01-31.05.2019	4767	01-31.08.2020	2344
01-30.06.2019	3198	01-30.09.2020	2472
01-31.07.2019	3532	01-31.10.2020	1848
01-31.08.2019	2736	01-30.11.2020	1974
01-30.09.2019	3787	01-31.12.2020	2336
01-31.10.2019	3999	01-31.01.2021	2098
01-30.11.2019	4176	01-28.02.2021	2656
01-31.12.2019	5177	01-31.03.2021	3816
01-31.01.2020	5896	01-30.04.2021	2994
01-29.02.2020	4571	01-31.05.2021	2192
01-31.03.2020	4069	01-30.06.2021	2969
Toplam	68430	Toplam	34633

Grafik 1. Hasta Sayılarının Aylara Göre Dağılımı

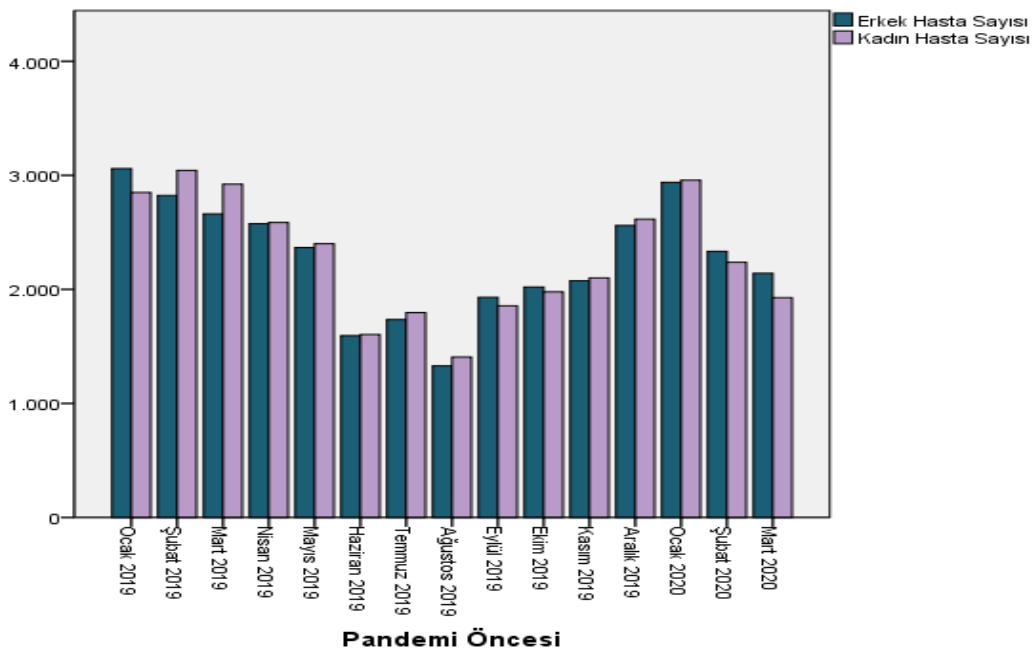

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilen korona virüs hastalığı, ülkemizde ilk olarak mart ayında görülmüştür. Odak noktası Mart ayı olarak kabul edilecek olursa, Mart 2020 öncesi 15 ay (pandemi öncesi) ve Mart 2020 sonrası 15 ay (pandemi süreci) Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuran hastaların sayısı, cinsiyet ve

yaş üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Buna göre; Tablo 1 de pandemi öncesi ilk 15 ayda Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuran toplam hasta sayısı 68.430 kişi olarak tespit edilmiştir. Ülkenin Pandemik bir sürece girmesiyle birlikte getirilen çeşitli kısıtlamaların etkisiyle bu sayı, sonraki 15 aylık sürede 34.633 kişi olarak tespit edilmiştir. Pandemi süresince bu sayıya etki eden bir takım faktörlerin de göz önünde bulundurulması önemlidir. Örneğin; korona virüse yakalanan bazı kişilerde öksürük, nefes darlığı, göğüste ağrı ve balgam Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvurmasına sebep teşkil edebilmektedir. Pandemiden dolayı getirilen kısıtlamaların yanında bazı kişiler bulaş korkusu nedeniyle hastanelere başvurmadıkları için yine bu sayının düşmesine neden olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonraki aylarda hasta sayılarında yeniden artışa geçilmeye başlamıştır. Ayrıca hastanede verilen bazı hizmetlere acil ve elzem durumlar dışında randevulu olması gibi çeşitli kısıtlamalar getirilmesi yine bu sayıyı etkilediği düşünülmektedir.

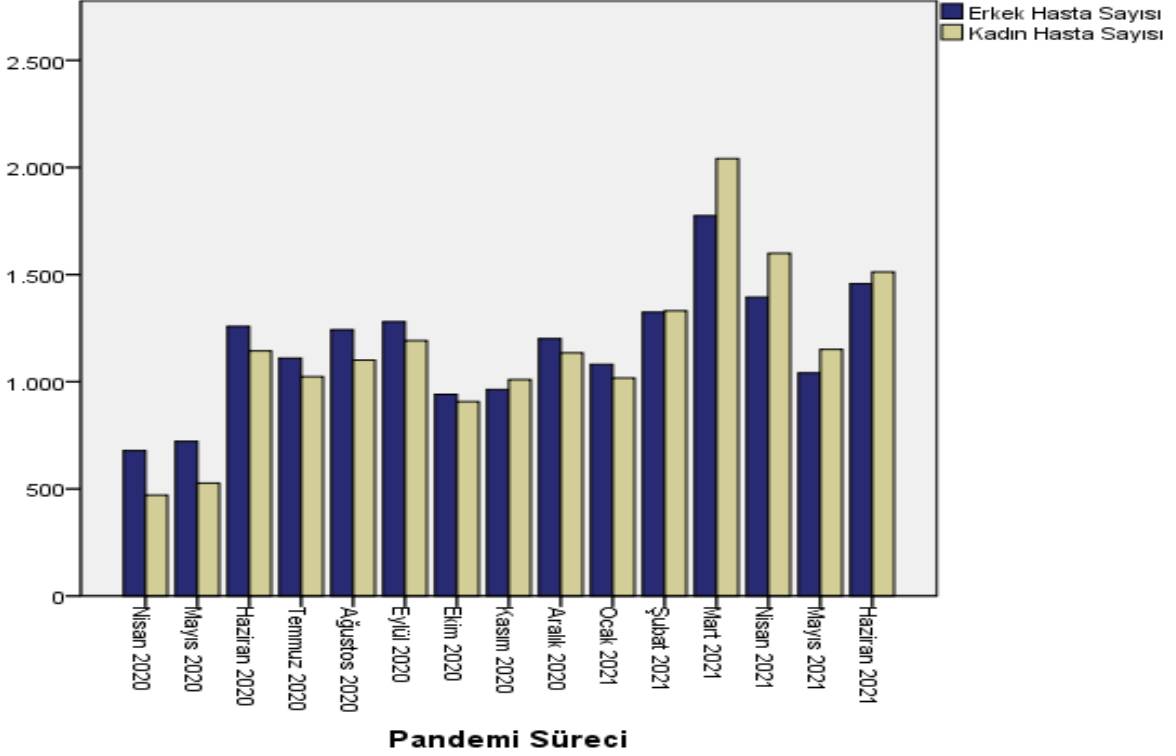
Tablo 1 de ve Grafik 1 de görüldüğü gibi Nisan ve Mayıs 2020 de yani pandeminin ilan edilmesinin hemen ardından vatandaşların durumu ciddiye aldığı ve alınan tedbirlere hassasiyet gösterdiği düşünülmekte olup elzem ve acil olmadıkça Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvurmadığı tespit edilmiştir. İlerleyen aylarda hastalığın görülme sıklığının ve ölüm oranlarının artmasına rağmen Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuruda artış olduğu gözlenmiştir. Bu durumun, toplumda pandemiye karşı bir bıkkınlık ve pandemiye kabullenip pandemi koşullarında yaşamı sürdürme durumu doğurduğu düşünülmektedir.

Grafik 2. Pandemi öncesi Polikliniğe Başvuran Hasta Sayılarının Cinsiyete Göre Dağılımı

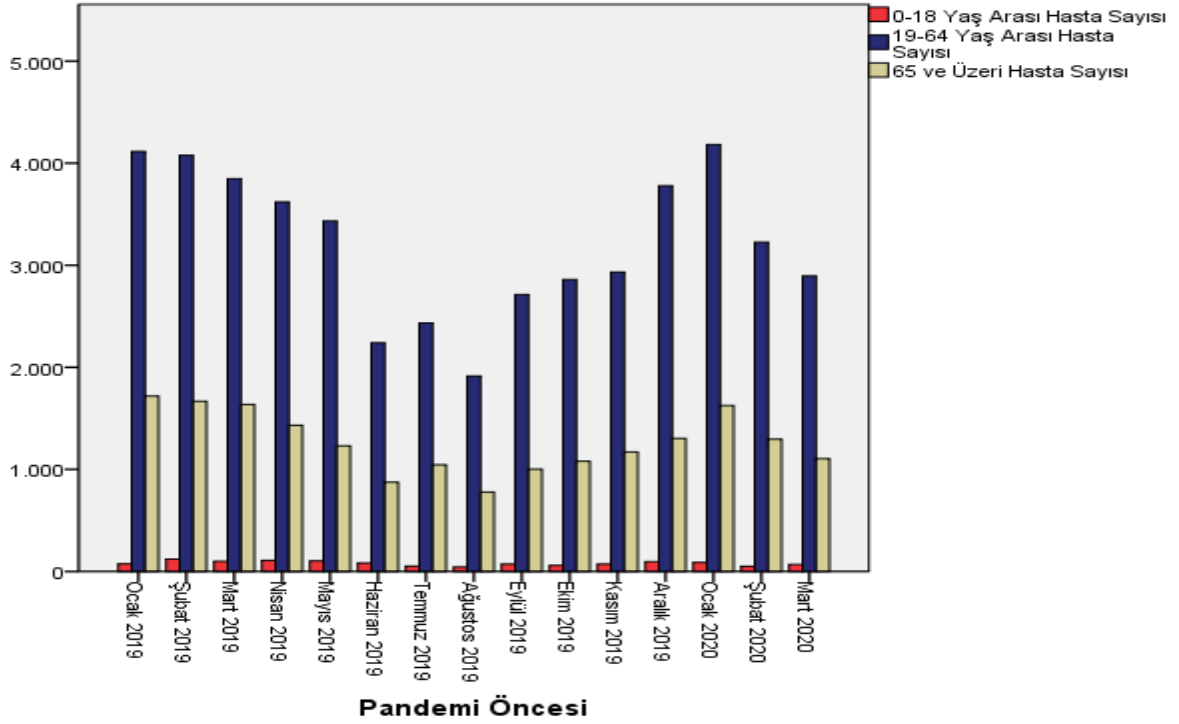
Grafik’2 de, pandemi öncesi Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuran hastalardan kadınların erkeklere oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 3. Pandemi Sürecinde Polikliniğe Başvuran Hasta Sayılarının Cinsiyete Göre Dağılımı

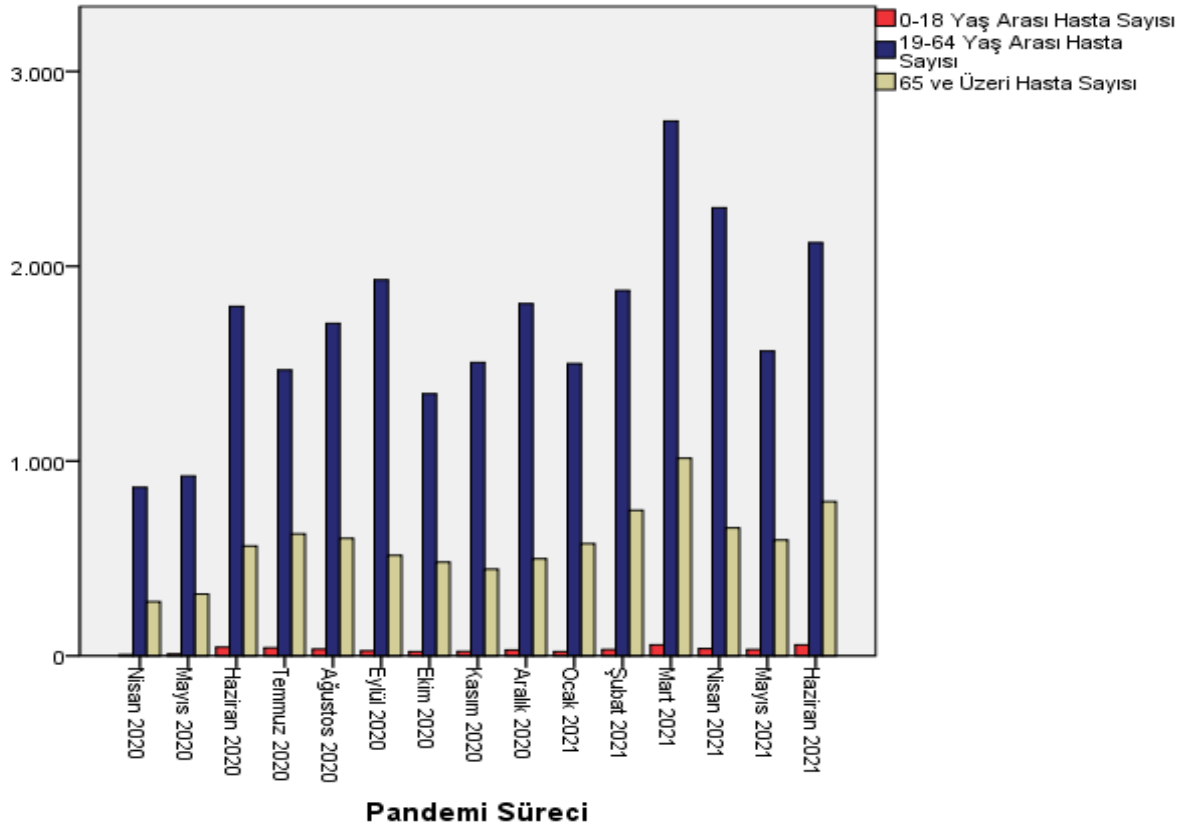

Grafik 3 incelendiği zaman, pandemi ilan edildikten sonra ilk 2 ayda alınan tedbirlerin etkisiyle, Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuru oranlarında hem kadınlarda hem de erkeklerde azalış olduğu tespit edilmiştir; ancak kadın hastaların sayısı erkeklere göre daha az olduğu tespit edilmiştir. Bu verilerin nedeni genel kısıtlamaların yanı sıra kadınların toplumsal rollerinden dolayı daha çok sorumluluğu olduğu için eve kapanma eğilimi olabilir. Ancak grafikte gösterilen sürecin son dört ayında kadınların Göğüs Hastalıkları Polikliniklerine başvurma hızları arttığı dikkat çekmektedir. Özellikle 2021 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında bu artış belirgin bir şekilde görülmektedir. Bunun nedeni ilk aylarda eve kapanma eğilimleri fazla olan kadınların sağlık sorunlarının daha belirgin kendini göstermesiyle erteleme imkânlarının olmaması ve toplumun genel itibariyle pandemiyle yaşamı sürdürmeye dair öğrenilmişliğin olduğu söylenebilir.

Grafik 4. Pandemi Öncesi Polikliniğe Başvuran Hasta Sayılarının Yaşa Göre Dağılımı

Grafik 5. Pandemi Süreci Polikliniğe Başvuran Hasta Sayılarının Yaşa Göre Dağılımı

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de virüse karşı daha savunmasız olan grupları (kronik hastalığı olan yaşlılar) korumaya yönelik tedbirler alınmaktadır. Grafik 4 ve Grafik 5 karşılaştırıldığı zaman; Pandemi öncesi ve pandemi süresince yapılan yaş karşılaştırmasında (0-18 yaş, 19-64 yaş ve 65 yaş ve üzeri) genel olarak sayıların pandemi sürecinde düştüğü gözlemlenmektedir. Özellikle de ülkemizde hastalığı önleme politikaları içerisinde yer alan 18 yaş altı ve 65 yaş üstü kısıtlamalarının hastaneye başvuran hasta sayılarında azalma olmasına neden olabildiği ve Grafik 4 ve 5’de bu kısıtlamaların etkisinin grafiğe yansıdığı görülmektedir.

Sonuç

COVID 19’un hastalığın ortaya çıkış süreci, dünyadaki yayılım süreci ve Türkiye’de ortaya çıkış sürecinden bugüne kadar geçen zaman dilimindeki yaşananların bilimsel ve güncel kaynaklar ışığında Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi’nde Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvuran hasta sayılarının pandemi öncesi ve pandemi süreci karşılaştırmasına göre hastaların yaş, cinsiyet ve sayılarının nasıl farklılaştığını belirlemek ve pandemiye yönelik alınmış tedbirlerin bu değişkenler üzerinde nasıl etki ettiğini değerlendirmek üzere yapılmış çalışmamızda önemli bulgulara rastlanmıştır. Bu kapsamda tüm dünyayı etkileyen Covid-19’un en riskli etkileri sağlık sektörüne yansımıştır olup başta hasta başvuru sayısı ve sıklığı olmak üzere sağlık tesislerin tüm organizasyon yapısı çeşitli değişimlere uğramıştır (Gökçek ve Alataş, 2021).

Güven’in (2020) araştırmasında insanların hastalık kapacağı endişesi ve sokağa çıkma yasağının etkisiyle yaşam tarzlarında ciddi değişimlerin olduğu belirtilmiştir. Bunların içerisinde tüketim davranışlarından ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerine kadar ciddi dönüşümler meydana gelmiştir. Bu durumun etkisi mevcut araştırmamızda da benzer bir şekilde yansımıştır. Bu kapsamda pandeminin ortaya çıkışıyla birlikte uygulamaya konulan çeşitli kısıtlamalar pandemi öncesine göre Göğüs Hastalıkları Polikliniğine hizmet almak için başvuran hasta sayılarında azalmaya neden olacak şekilde etkilemiştir. Hasta sayılarındaki azalma daha çok 18 yaş altı ve 65 yaş üstü hasta sayısında olmuştur. Pandemi öncesine göre özellikle pandemi ilan edildikten hemen sonraki ilk süreçte hasta sayısındaki genel azalmanın diğer bir nedeninin de hastalığa yakalanma korkusu olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada kadınların erkeklere oranla daha çok Göğüs Hastalıkları Polikliniğine başvurduğu tespit edilmiştir. Bu duruma, yukarıda da belirtildiği gibi kadınların sosyal yaşamda üstlendikleri rollerin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda kadınların ev işlerine dair sorumlulukları, çocuklarının uzaktan eğitim süreçlerinin takibi, değişen tüketici

davranışlarına bağlı olarak ihtiyaçların teminine ilişkin sorumluluk gibi daha pek çok sebep kadınların hastalıkla karşı karşıya gelme riskini artırmaktadır (Demir ve Taşpınar, 2021).

Çalışmamızın yaş dağılımı grafiğinde, ülkemizde Corona virüsüne karşı daha savunmasız olan grupları korumaya dair izlenmiş politikaların yansımaları görülmektedir. Ancak Anayasa'mızın 56.maddesinde "herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak" ibaresi geçmektedir. Bu durum da sadece belirtilen yaş grubunun değil herkese dair eşit sürede kısıtlamanın sağlanmasıyla pandemi sürecinin daha hızla atlatılabileceği düşünülmektedir.

Toplumsal bir sorun olan COVID-19 salgınının önlenmesi ve pandemi öncesi dönemdeki gibi hizmet alınabilmesi için bireylerin topyekûn hassasiyet göstermesi gereken hususların başında; sosyal mesafe, öksürme ve hapşırma sırasında ağız ve burunun kapatılması, karantina ve kapalı alanların havalandırılması, ellerin sık sık yıkanması ve ellerin yüzden uzak tutulması gelmektedir. Dolayısıyla Covid-19'un etkilerine karşı mücadelede koruyucu sağlık önlemleri yaşamsal bir öneme sahip olmakla birlikte erken tanı ve tedavi sağlanması pandemiyi kontrol altına almak açısından önemlidir (Ünlü ve Çiçek, 2021). Bunun yanı sıra bulaş riskini en aza indirmek için kalabalık ortamlarda yüz maskesinin kullanılması tavsiye edilerek aşılama kampanyalarına destek verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- AA. (2020a). A'dan Z'ye Kovid-19 rehberi. <https://www.aa.com.tr/tr/kategori-sayfasimanset/adan-zye-kovid-19-rehberi/1777116> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020).
- Alataş, Ö.,D. ve Gökçek K., (2021), Pandemi Döneminde ve Pandemi Öncesi Dönemde Acil Servise Başvuran Hastaların Karşılaştırılması, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi* 2021;8(3):195-198.
- Annakkaya, A., Gülhan, P. Y., Balbay, E. G., Balbay, Ö., ve Arbak, P. (2020). Göğüs Hastalıkları Kliniği, Pandemi Tecrübeleri. *Konuralp Medical Journal*, 12(S1), 361-363.
- Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65): 35-41.
- Atıcı Turan, G. and Parmaksız, A. B. (2021). Covid-19 Hastalarının Yaşlarına Göre Hastanedeki Tedavi Sürelerinin İstatistiksel Analizi: Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Örneği. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 203-209. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.52291>.

- Atıcı Turan, Gülcan, and Sadettin EMRE. "Pandemi Öncesinde ve Pandemi Sürecinde KBB Polikliniklerine Giden Hasta Sayılarının Karşılaştırılması: Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Örneği." *Turkish Studies (Elektronik)* 17.3 (2022): 459-471.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1).
- Demir, R. ve Taşpınar A., (2021), Koronavirüs Pandemisinin Kadının Yaşamına ve Sağlığına Yansımaları, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*;13(4),779-789.
- Ekiz, T., İlman E., ve Dönmez E., (2020), Bireylerin Sağlık Anksiyetesi Düzeyleri İle Covid-19 Salgını Kontrol Algısının Karşılaştırılması, *Uluslararası Sağlık Yönetimi Araştırma Dergisi*, 6(1) Araştırma Makalesi.
- Ergül B., Altın Y. A., Gündoğan Aşık E., Kalay B. Dünyada ve Türkiye’de Nisan Ayı İtibariyle COVID-19 Salgın Verilerinin İstatistiksel Değerlendirilmesi, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi* 2020; 25(1): 130-141.
- Güven, H. (2020). Covid-19 pandemik krizi sürecinde e- ticarete meydana gelen değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 251-268.
- Hale, T., Angrist, N., Kira, B., Petherick, A., Phillips, T. & Webster, S. (2020). Variation in Government Responses to Covid-19. Version 6.0. Blavatnik School of Government Working Paper. Erişim Adresi: www.bsg.ox.ac.uk/covidtracker Erişim Tarihi: 11.08.2021.
- Huang C, Wang Y, Li X, Ren L, Zhao J, Hu Y, et al. Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *Lancet* 2020;395(10223):497–506.
- Mason RJ. Pathogenesis of COVID-19 from a cell biology perspective. *Eur Respir J.* 2020 Apr 16;55(4):2000607.
- Sizer B., Yıldız İ., Yılmaz Ü., Demir S., Sırma E., Çelik A., Topçu İ. Kulak Burun Boğaz Polikliniğine Başvuran Hastalarda COVID-19 Pandemisi Farkındalığı: Kesitsel Bir Çalışma, *KBB ve BBC Dergisi*. 2020;28(3):181-90.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, COVID-19 Pandemisinde Sağlık Kurumlarında Çalışma Rehberi ve Enfeksiyon Kontrol Önlemleri, Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması, 9 Mart 2021, <https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19>, erişim tarihi 12.08.2021
- TTB. (2020). Covid-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020).

- Ünlü H, Çiçek E. (2021), Salgın Hastalıklardan Koruma ve Kontrol Önlemleri, COVID-19 Pandemisi ile Mücadele ve Yaşanan Güçlükler, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*;8(1):101-107.
- Varol, G & Tokuç, B. (2020), Halk Sağlığı Boyutuyla Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Değerlendirilmesi Namık Kemal Tıp Dergisi 2020; 8(3): 579 – 594.
- Yücesan, B. & Özkan, Ö. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecinin Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi. *Eurasian Journal of Health Sciences* 3(Covid-19 Special Issue), 134-139.

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 25.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 20.06.2023

Necip Fazıl Kısakürek'in Visal Şiirinde Tasavvufi Unsurlar

Elif ÜNAL*

Adem GÜRBÜZ**

Öz

Tasavvuf, özünde bireyin yetkinliğini arttırmaya çalışan, dünyanın geçiciliğini nazara veren ve ebedi olana talip olmayı öğütleyen bir kavramdır. Kalbin temizlenmesini, malayani olandan uzaklaşmayı, hakiki olanın peşine düşmeyi salık verir. Hayatın merkezine Allah'ı alır; Allah korkusu ve sevgisi bu anlayışta temel referans konumundadır. Türk edebiyatında Hoca Ahmet Yesevi ile gelişen Tasavvuf ekolü, varlığını korumaya devam eden ve edebiyatımızda halen karşılık bulan bir alan olarak değerlendirilebilir.

Necip Fazıl Kısakürek, bohem bir yaşamdan İslami bir yaşama yönelen, fikir değiştiren ve bu anlamda sanat anlayışını da dönüştüren bir şairdir. Sanat yaşamının ilk döneminde bireysel ve metafizik problemleri işleyen şair, ikinci döneminde İslamiyet'e yönelir ve bu aşamadan sonra sanatını kendi davasına hasreder. Şiirlerinde insanın terakki etmesini, ebedi olana talip olmasını, geçici olandan uzaklaşmasını ve bir nevi zühd hayatı yaşamasını salık verir. Bu bağlamda "Visal" şiirinde de benzer bir tutum takınır ve okura çeşitli telkinlerde bulunur. Çalışmanın amacı, bahsi geçen şiirdeki tasavvufi unsurları irdelemeyi, şiirde işlenen fikirler ile şairin sanat anlayışı arasında ilişkinin bulunup bulunmadığını vb. irdelemeyi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl/Türkiye, elif_unal89@hotmail.com Orcid Id: 0000-0003-0741-6343

** Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bingöl/Türkiye, ademgurbuz@bingol.edu.tr Orcid Id: 0000-0001-6212-1500

amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda şairin şiir boyunca okuru tasavvufa, Allah'ı (Mutlak Hakikat'i) aramaya sevk ettiği ve yüce bir insan modeli çizmeye çalıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Visal, Tasavvuf, Mutlak Hakikat, Şiir

Sufi Elements In Necip Fazıl Kısakürek's Visal Poetry

Abstract

In its essence, Sufism is a concept that tries to increase the competence of the individual, takes the temporality of the world into consideration and advises to aspire to the eternal. It recommends cleansing the heart, moving away from the temporal, and pursuing the real. It puts God at the center of life; Fear and love of Allah is the main reference in this understanding. Sufi literature, which developed with Hoca Ahmet Yesevi in Turkish literature, can be considered as a literature that continues to preserve its existence and still finds a response in Turkish literature.

Necip Fazıl Kısakürek is a poet who turned from a bohemian life to an Islamic life, changed his mind and transformed his understanding of art in this sense. The poet, who met Islam in the second period of his artistic life and devoted his art to his own cause after this stage, advises people to progress in his poems, to aspire to the eternal, to move away from the temporary and to live a life of asceticism. In this context, he adopts a similar attitude in his poem "Visal" and makes various suggestions to the reader. The aim of the study is to examine the mystical elements in the aforementioned poem, whether there is a relationship between the ideas in the poem and the poet's understanding of art, etc. aims to address. As a result of the study, it was determined that the poet led the reader to Sufism, to search for God (Absolute Truth) throughout the poem and tried to draw a supreme human model.

Key words: Necip Fazıl Kısakürek, Visal, Tasavvuf, Sufism, Absolute Truth, Poetry.

Giriş

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı şairlerinden olan Necip Fazıl Kısakürek, henüz yirmi bir yaşındayken “Örümcek Ağı” adlı ilk şiir kitabını yayımlamıştır. Ancak şairin geniş çevrelerce tanınması 1928’de yayımladığı “Kaldırımlar” adlı kitabıyla olmuş ve “Kaldırımlar Şairi” olarak anılmaya başlanmıştır.

Necip Fazıl Kısakürek’in şiirlerini iki farklı dönemde değerlendirmek mümkündür. 1934 senesine kadar olan şiirlerinde çoğunlukla melankolik bir ruh hâli görülmekteyken 1934’te Abdülhakîm Arvâsî ile tanıştıktan sonra hayatında ve sanat anlayışında köklü bir değişiklik yaşayan şair; şiirlerine olduğu kadar sanat anlayışına ve poetikasına da belirli bir

dinî-mistik görüşü hâkim kılmıştır. Bu tarihten sonra o, yalnızca bir şair değil aynı zamanda fikirlerini kamuoyuna sunan, insanlara Allah'ı anlatmayı kendine görev addeden bir dava adamıdır. Şair, Arvasî hazretleriyle yolunun kesiştiği tarihten itibaren sanat anlayışını:

“Anladım işi, sanat Allah'ı aramakmış;

Marifet bu, gerisi çelik çomakmış...” (Kısakürek, 2002: 39).

şeklinde ifade eder. Ona göre şiir, “Mutlak Hakikat”i arama işidir. Ve şiirin O’nu aramaktan başka vazifesi yoktur.” (Kısakürek, 2002: 473-474).

Abdülhakim Arvâsî’yi tanımasından sonra şiirlerinin gayesini Hakk’a ulaşmak olarak belirleyen Necip Fazıl, bundan sonra yazdığı şiirlerde tasavvufi bir anlayış da benimser. Şair, İdeocya Örgüsü adlı eserinde “İslam’ın dışı Şeriat, içi Tasavvuf...” ifadesini kullanır ve “İslam’ın topyekûn ruhu, hikmeti, ahlâkı, edebi, eşya ve hâdiselere bakışı, bu dünya ve ötelere dış ve iç nizam sırrı, var oluş sebebi, ölümsüzlük yolu, bütün illiyetler ve gâiyetler, her şey, her şey tasavvufta...” (Kısakürek, 2017: 94) diyerek tasavvufun bir müminin hayatındaki önemini vurgulamış olur. Tasavvufun, “Allah kâinatı insan için, insanı da kendi mârifeti için yarattı” düsturuna sanatını icra eder. Çalışmanın konusu olan “Visal” şiirinde yer alan tasavvufi unsurları bulabilmemiz için tasavvuf hakkında birtakım bilgilerin verilmesinde fayda bulunabilir.

Tasavvuf sözcüğünün kökü hakkında dört görüş bulunmaktadır:

1. Medine mescidinde yapılan “Suffa”dan,
2. Safvet, durgunluk, bulanık olmayan anlamına gelen “safv’ kökünden,
3. Yün anlamına gelen “suf”tan,
4. Dördüncü ihtimal de Yunanca hikmet anlamına gelen “sofos” kelimesinden türediğidir (Topal,2013: 86).

Tasavvufun çeşitli tanımları yapılmakla birlikte tasavvufu ilk tarif edenlerden Muhammed b. Vâsî’ a göre tasavvuf; huşû, nefsi hor görme, kanaatkârlık ve alçak gönüllülüktür. Cüneyd-i Bağdâdî’nin tasavvuf tanımında ise tasavvufun dünya ile ilgili şeylerde azla yetinme, kalbiyle Allah’a dayanma, taat ve ibadete yönelme, dünyevî arzulara karşı sabretme, eline geçebilecek şeylerin yararlısını seçme, mâsivâdan uzaklaşıp Allah’a dönme, Allah’ı içten zikretme, vesveseye karşı ihlâsı gerçekleştirme, şüpheyeye karşı yakîn elde etme, uzaklaşma ve yabancılaşmadan kurtulup Allah ile huzur bulma gibi konuları içerdiği ve Hz. İbrâhim’in cömertliği, Hz.İshak’ın rızası, Hz. Eyyûb’un sabrı, Hz. Zekeriyyâ’nın işaretleri, Hz. Yahyâ’nın garipliği, Hz. Mûsâ’nın yün giymesi, Hz.İsâ’nın seyahati ve Hz. Muhammed’in fakrı gibi hasletler üzerine kurulduğu belirtilmiştir (Öngören, 2011: 119-126).

Öngören'e göre, tasavvuf düşüncesinin temeli Allah sevgisi (muhabbetullah) ve Allah korkusuna (mehâfetullah) dayandığı için bahsi geçen korku kavramı Allah'ı sevmekten kaynaklanan bir çekinmeyi ifade eder ve bu iki kavram birbirini tamamlar. İslâm'a göre kulların Allah'ı sevdiği gibi Allah da kullarını sever. Allah'ın kullarını sevmesini sağlayan tövbe, temizlik, sabır, takvâ, ihsan, adalet, tevekkül gibi özellikler tasavvuf ehli tarafından seyrüsülük diye ifade edilen ve bir müşid-i kâmil rehberliğinde uygulanan eğitim sürecinde özenle gerçekleştirilmeye çalışılır ve sonuç itibarıyla kul ile Allah arasında mânevî bir ilişki meydana gelmiş olur (Öngören, 2011: 119-126).

Tasavvufi eğitimin nihaî amacı kulun imanî açıdan yakîn elde etmesi, amel açısından ubûdiyyet makamına yükselerek kulluk görevlerini ihsan mertebesinde ifa etmesidir. Bu mertebeye ulaşmaya çalışırken de insanı Allah'tan uzaklaştıran; maddeye ve nefsin arzularına yönelten makam ve mevki hırsı, mal sevgisi, şehvet ve şöhret gibi duygu ve isteklerle ilgili bağların ortadan kaldırılması gerekmekte aksi hâlde tam anlamıyla Allah'a yönelip vuslata ermenin tasavvuf ehline mümkün görülmediği belirtilmektedir. Bu bağlamda tasavvufun tarifi, “her şeyden alâkayı kesip Allah'la olma” ve “Allah'ın sendeki seni öldürüp kendisiyle diri kılması” şeklinde yapılmıştır (Öngören, 2011: 119-126).

Görüldüğü üzere tasavvufun farklı zaman dilimlerinde farklı kişilerce değişik tanımları yapılmıştır. Farklı tanımlamalar ve tarifler yapılsa da tasavvufun nihai gayesi ezeli ve ebedi olan Allah'a ulaşmaktır. Yukarıda yapılan tanımlardan yola çıkılarak tasavvufta bir kulun gönüllü olarak Hakk'ı bulmak için bir yolculuğa çıkması (seyrüsülük) ve bu yolculuk süresince önüne çıkan zorluklara karşı rıza göstermesi esastır.

Bu çalışmada Necip Fazıl Kısakürek'in “Visal” şiirinde ön plana çıkan tasavvufi unsurlar irdelenmiştir. Bu bağlamda şiir, tasavvufi öğeler doğrultusunda alt başlıklara ayrılmış ve bu başlıkların şiirde ne ölçüde/nasıl karşılık bulduğu incelenmiştir. Bilindiği gibi tasavvufi unsurların birbiriyle sıkı bir münasebeti vardır. Bu yüzden zaman zaman şiirin aynı kesiti, farklı madde başlıkları altında tekrar işlenmiştir. Örneğin bir kesitte tasavvufi unsurlardan vuslat ve tefekkür birlikte işlenmiş olabilir. Bu durumda aynı kesitin her iki madde başlığında da incelenmesi gerekmektedir. Çalışmada birtakım ifade tekrarlarına rastlanması bu sebeptendir. Şiirde tasavvufi unsurlar; “vahdet-i vücûd, vuslat, tefekkür, akıl, sülûk, tecelli, mâsivâ, çile ve hakikat” adlı on başlık altında kategorize edilmiş ve incelenmiştir.

Visal

Beni zaman kuşatmış, mekân kelepçelemiş;
Ne sanattır ki, her şey, her şeyi peçelemiş...
Perde perde veralar, ışık başka, nur başka;
Bir anlık visal başka, kesiksiz huzur başka.
Renk, koku, ses ve şekil, ötelere haberci;
Hayat mı bu sürdüğün, kabuğundan, ezberci?
Yoksa göz, görüyorum sanmanın öksesi mi?
Fezada dipsiz sükût, duyulmazın sesi mi?
Rabbim, Rabbim, Yüce Rab, alemlerin Rabbi, sen!
Sana yönelsin diye icad eden kalbi, sen!
Senden uzaklık ateş, sana yakınlık ateş!
Azap var mı alemde fikir çilesine eş?
Yaşamak zor, ölmek zor, erişmekse zor mu zor?
Çilesiz suratlara tüküresim geliyor!
Evet, ben, bir kapalı hududu aşıyorum;
Ölen ölüyor, bense ölümü yaşıyorum!
Sonsuzu nasıl bulsun, pösteki sayan deli?
Kendini kaybetmek mi, visalin son bedeli?
Mahrem çizgilerine baktıkça örtünen sır;
Belki de benliğinden kaçabilene hazır.
Hatıra küpü, devril, sen de ey hayal, gömül!
Sonu gelmez visalin gayrından vazgeç, gönül!
O visal, can sendeyken canını etmek feda;
Elveda toprak, güneş, anne ve yar elveda! (Kısakürek, 2002: 233).

1. Vahdet-i Vücûd

Mutlak Hakikat'e kavuşma anlamına gelen vuslatın başlangıcı kulun kendini Hakk'tan uzaklaştıran her şeyden yüz çevirmesidir. Kul, farz ve nâfile ibadetleri vasıtasıyla Hakk'a yakınlaşır ve nihayet sevdiğine kavuşur; vuslata erer. Bu kavuşmanın bir sonraki aşaması Hakk ile dâimî birlikte olma hâli ise "vahdet" hâlidir (Demirli, 2012: 431-435). Vahdet-i Vücûd anlayışına göre âlemde Allah'ın varlığından başka bir varlık daha yoktur. Var olduğunu

düşündüğümüz diğer mevcudat ise O'nun bir yansımasıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre “Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır.” (Demirli, 2012: 431-435).

“Visal” şiirinde karşımıza çıkan vahdet-i vücûd anlayışı açık ifadelerle verilmemekle birlikte şiirin bütün olarak taşıdığı anlamda bu anlayış yer almaktadır. Örneğin aşağıdaki mısralarda Tanrı'nın varlığının kâinata gizli bir şekilde hissettirildiğine işaret edilir:

“Yoksa göz, görüyorum sanmanın öksesi mi?

Fezada dipsiz sükût, duyulmazın sesi mi?”

dizelerinde görüyoruz sandığımız ya da duyamadığımız şeyler hep Mutlak Varlığın işaretleridir. Yaratılmış olan her şey onu yaratanın varlığına ispattır; her sanat sanatçısına götürür bizi. Kimi zaman basit manada bir görme ve duyma ile fark edilebilen bir yaratıcının varlığı, hakiki manada derin bir görüş ve duyuyla değerlendirilirse görülen-görülmeyen, duyulan- duyulamayan her ne var ise hepsinin, yaratıcının varlığının aklî ve kalbî idrakına, bu şuura ermemize hizmet ettiği görülür.

“Mahrem çizgilerine baktıkça örtünen sır;

Belki de benliğinden kaçabilene hazır.”

dizelerinde geçen “baktıkça örtünen sır”ın âlemde yaratılmış her ne varsa O'nun varlığının bir yansıması olduğu düşünülebilir. İkinci dizede şairin, benliği aradan çıkarabildiğimizde ortadan o sırrın kalkacağını söylemesi yine okuru vahdet-i vücûda götürmektedir. Vahdet-i vücûd anlayışında mâsivâyâ ait olan şeylerden sıyrıldıkça Hakk'ın varlığı daha görünür ve bilinir hâle gelmektedir. Mâsivâ ise kimi zaman dünyaya ait maddi unsurlar olabilirken kimi zaman da her zaman kötülüğü emreden nefis, benlik olmaktadır. Öyle ki insanın Allah'a kulluktaki en büyük düşmanı şeytanla beraber kendi nefsidir. Bu nedenle kişi, nefsi yani benliği aradan çıkarabildiği oranda Hakk'a yaklaşacaktır; bir yok iken var edildiğini yeniden Allah'ın varlığında yok olacağını anlayabilecektir.

Hakîkî vücûd yalnızca Hak olduğuna göre seyrüsülûka niyet eden kişinin varlık iddiasından sıyrılmaması ve kendi varlığını Hakk'a duyduğu aşk ateşi içinde eritmesi gerekecektir. Lâmekânî Hüseyin Efendi, Hakk'a vâsıl olabilmek için sâlikin fânî olarak vücûd kaydından kurtulması gerektiğini

“Kuyûd-ı vücûddan mücerred olursa

Sülûkunda sâlik olur Hakk'a vâsıl”

...

“Hamd lillâh gitti benden benliği

Kaldı onun varlığı ve anlığı

Ona eren ol olur hiç şek değil

Gider ondan kalmaz ad ve şanlığı” (Çakmaktaş, 2018: 57) ifadeleriyle dile getirir.

İslâm dini, teslimiyeti zorunlu olarak görür. Bu teslimiyet, varlığı ezeli ve ebedi olan Allah’adır. Bu alem yaratılırken Allah kullarını kendisine kulluk etsinler diye yaratmış ve insanoğlunu yeryüzüne bu gayeyle göndermiştir. Esas görevinin sorumluluğunu bilen kişi, bu görevi yerine getirdikçe huzuru bulur. Tasavvufta bu sorumluluğu layıkıyla yerine getirmenin şartı da var sandığı benliğinden kurtulmakla mümkündür. “Visal” şiirinde mutlak dinginliğin, kâinatın/yaratılışın sırlarına ermenin temel şartının kişinin kendi benliğinden sıyrılması olarak gösterilir. Öyle ki bütün mevcudat, benliğinden kaçabilen kişilere tüm sırlarını aşikâr etmek için hazırdır. Bu bağlamda şiirde vahdet-i vücûd anlayışı yüceltilir ve okur, fenafillah’a yöneltilir.

2. Vuslat

Şiirin adı olan visal, “erişmek, kavuşmak, sevdiğine ulaşmak, ermek” (Uludağ, 2012: 382) anlamında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufî manada visal kelimesini kulun, kendi nefsini seyrüsülûk içinde çeşitli merhalelerden geçirerek mutlak varlık olan Allah’a ulaşması, seyrüsülûkunu tamamlaması (Uludağ, 2012: 382); O’nun rızasına ermesi, manevi bakımdan Allah’la beraber olması anlamlarını taşır. Visale erişebilmek için kişinin bazı bedeller ödemesi gerekir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî, arşın altındaki tabiat âlemine gözünü yummayan kimsenin arşın üstündeki ilâhî âleme ulaşamayacağını söyler (Demirli, 2012: 431-435). “Visal” şiirinde de şairin “Kendini kaybetmek mi, visalin son bedeli?” demesi visalin bir bedel, bir gayret gerektirdiğini anlatmaktadır. “Bulmak” için bu yolda “kaybetme”nin zıtlığı kullanılarak bir hakikat dile getirilmiştir. Visale giden yollarda kişi, birtakım fedakarlıklar yapmalı, nefsini dizginlemek adına bazı çabalara girişmelidir. Allah’a kulluk iddiasında olanlar zaten yaratıcının ona farz kıldığı eylemleri yapmakla mükelleftir. Bunun haricinde Allah’ın muhabbetine nail olmak adına bazı nafîle çabalara da girişebilir ve “*Kulum nafîle ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm.*” (Buhârî, Rikâk, 38) hadisi uyarınca da kendisini aradan çıkarır, başka bir ifadeyle kaybeder ve visali bulmuş olur.

Visal, Hakk’a ulaşmak olarak tanımlansa da bu visal bitmiş bir eylemi/durumu ifade etmemeli; tam aksine devam eden, süreklilik arz eden bir mahiyet taşımalıdır. Çünkü Allah’ın yaratması süreklidir ve yaratılanlar üzerinden tefekkürle yapılan seyrüsülûk de süreklilik içerir. Bu bağlamda düşününce her tefekkürün sonunda bir visal olacaktır. Aşağıda verilen dizeler de bu visalin bir sonu olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda ilk dizede yer alan hatıra ve hayalden yani aklın örttüğü meselelerden bir sıyrılma göze çarpmaktadır. Visale

ermek için akıl duvarını yıkmak gerekmektedir. Akıl, tefekkür için önemlidir fakat tek başına yeterli değildir. Burada, şairin “gönül”e seslenmesi de dikkate değer bir kullanımdır. Zira Allah’ın tecelligâhı “müminin gönlü”dür. Daha önce de belirtildiği gibi visal için başlangıç noktası akıl olsa da son tahlilde saliki Allah’ a taşıyan yol kalptir/ gönüldür:

“Hatıra küpü, devril, sen de ey hayal, gömül!

Sonu gelmez visalin gayrından vazgeç, gönül!”

Bu dizelerde visale ulaşmak isteyen birinin sahip olması gereken anlayış dile getirilmiştir. İnsan bu dünyaya gelerek bir firkate atılmıştır ve insanın nihai amacı, bu firkati vuslata erdirmektir. Onun vuslatı da Allah’a giden yolda kalbini örten her ne varsa bunlardan arınmakla mümkündür. Bunun bir başka ifadesi, kişi nefsin isteklerinden kurtulduğu ölçüde vuslata yakınlaşmakta, nefsin emirlerine uydukça da firkatini artmaktadır. Visale giden yolda “visalin gayrından vazgeçmek”, nefse hoş gelen dünyalık işlere ve şeylere veda etmek gerekir. Aşağıdaki dizelerde şair yine, visale erişmenin yolunu gösterir:

“O visal, can sendeyken canını etmek feda;

Elveda toprak, güneş, anne ve yar elveda!”

Tasavvufta tevhit ve fenâya ulaşabilmek için, nefsin ceht ve riyazetle beşerî sıfatlardan kurtularak Allah’ın istediği ve razı olduğu sıfatlarla bezenmesi temel prensiplerden birisidir. Tasavvuf yoluna giren yol erine nefsin terbiye etmesi için öğütlenen yöntemlerden birisi de “Ölmeden önce ölme”dir (Bilgin,2007: 42). Şair bu dizelerde vuslata niyetlenen kişinin yapması gerekenin henüz yaşarken sahip olduğu en büyük varlığı yani canı dahi maksudu uğruna terk edebilmesi olduğunu söylemektedir.

İkinci dizede şairin bu dünyada kendisine verilmiş olanlardan yani mâsivâdan visal uğruna vazgeçmesine vurgu yapılmıştır. “Toprak, güneş, anne ve yar” bu dünyada sahip olunabilecek en değerli unsurlardır. Fakat dünya, belli bir süre varlık gösterecek bir yerdir, sınırlı ve geçicidir, nihayet yok olup gidecektir. Bu bağlamda dünyadaki visaller ve mutluluklar da geçicidir. Şair, dünyanın geçici lezzetlerinden/değerlerin/kıymetlerinden sonu olmayan bir varlık/lezzet için vazgeçilmesi gerektiği kanaatindedir. O varlık, Allah’tır ve Allah’ın geçiciliği söz konusu değildir, visali de sonsuz bir mahiyet taşır. Bu bağlamda şiirde tasavvufi anlamdaki vuslatın dünyadaki diğer tüm kavuşmalardan daha değerli olduğu mesajı verilir.

3. Tefekkür

Tefekkür, “fıkr” kökünden türetilmiş bir kelimedir. Tasavvufi manada tefekkür, insanın yaratılmışlar ve yaradılış üzerine etrafını saran tüm eşya ve olaylar üzerinde derin bir düşünüş gerçekleştirilmesi anlamı taşır. “Bir saat tefekkür, bin yıl ibadetten hayırlıdır” hadis-i şerifi,

tefekkürün İslam inanişında ne denli büyük bir öneme sahip olduğunun göstergesidir. Bu düşünme fiili, alelade bir düşünmeyi kastetmemekte; aksine derin, kapsamlı ve yaptırımı olan bir düşünmeyi gerektirmektedir. İnsan; yaradanı, yaradılışı ve yaratılmışlar üzerinde bir tefekkür gerçekleştirdiğinde yaşayışında kulluğu açısından birtakım iyi yönde değişme yaşamalıdır. Aksi takdirde yaşayışında ve imanî yönünde herhangi bir değişim ve gelişim sağlamayan tefekkür, amaca hizmet etmiş sayılmaz.

Tefekkür, bir sorgulamadır. Gözün gördüğü ya da göremediği, kulağın duyduğu ya da duyamadığı olay ve nesnelere hakkında aklı da kalbe yoldaş ederek başlanılan bir tefekkürle kişi ya da talip, düşüncelerinin sonucunda hem aklını ikna edecek hem de kalbini tatmin edecektir. Necip Fazıl, “Visal” şiirinde ilk mısralardan itibaren bir tefekküre yönelir, şiir boyunca maddi ve manevi alemde Hakk’ı arar ve fikretmelerinin sonunu Hakk’a bağlar:

“Renk, koku, ses ve şekil, ötelere haberci;
Hayat mı bu sürdüğün, kabuğundan, ezberci?”

Bu mısralarda yaşıyor gibi görüldüğümüz hayatın hakikaten yaşanıp yaşanmadığı sorgulanmaktadır. Kabuğundan ve ezberci yaşamak; derinliğe inmeden, bir sorgulama ve düşünme eyleminde bulunmadan yaşamayı ifade eder. Bir bakıma yaşıyormuş gibi görünmektir. Esas hayat, şeklen/madden yaşanan değil; manevi olana ulaşıldığında görülür. Esas hayata ulaşmanın yolu ise “tefekkür” kavramında saklıdır. Tefekkür, tasavvufi açıdan nefsanî sıfatlar sebebiyle perdelenen kalbin matlûbunu aramasıdır. Dolayısıyla tefekkür bir talep işidir. İnsanın mümeyyiz vasıflarından biri olan tefekkür, düşünme yeteneğinin insandaki aklî ölçülere göre çalışması olarak da ifade edilebilir. Vesilelere başvurmak sûretiyle gayeleri elde etmeye çalışmadır. Amaca ulaşmak için basîretin çaba sarf etmesidir (Yılmaz, 1998: 5).

İnsanı diğer mahlukattan ayıran en belirgin tarafı aklını kullanarak bir muhakeme, bir mukayese yapabilmesidir; giriştiği eylemlerin sonuçlarını akıl edebilmesi, düşünebilmesidir. Kuran-ı Kerim’de insanın “düşünmesi” hususunda pek çok ayet yer almaktadır ve bu düşünme eylemi insana kıymet kazandıran bir yöndür: “...İşte böylece Allah, size ayetlerini açıklıyor. Umulur ki siz düşünürsünüz. (Bakara/ 219)”, “...Üstün akıllılardan başkası da derin düşünmez. (Ali İmran/ 7)”, De ki: “Kör ile gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz? (Enam/ 50)”, “Bu iki ayrı grubun meseli, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunlar hiç eşit olabilirler mi? Hâlâ düşünmeyecek misiniz? (Hud/ 24)” ...

Diğer mahlukattan kendisini üstün kılan düşünme yetisini yerinde ve yeterince kullanabilen insan, ancak bu suretle kendi yaratılış gayesini idrak edebilecek ve Mutlak Hakikat’e ulaşacaktır. Kişi, bu hakikat arayışında önüne çıkan her şeyden yararlanabilmelidir. Çünkü şairin de dediği gibi, bir renk, bir koku, bir ses ya da bir şekil üzerinde tefekkür ederek

nihai amaca ulaşmak mümkün olabilmektedir. Cümle mevcudatın tek bir yaratıcısı olduğuna göre yaratılmış olan her şey de onun eseridir ve yaratıcının sanatının izlerini yaratılanlar üzerinde görmek mümkündür.

Ataullah İskenderî'ye göre tefekkür etmek, kalbin ağyar meydanlarında seyir ve seferidir. (İskenderani, 1963: 165-166). Burada ağyar ile kastedilen mâsivâdır. Kişi mâsivâ a yer alan her ne varsa onlarda gördüklerinde ya da gördüğünü sandıklarında, duyduklarında ya da duyulmazlarda tefekkür ederek mutlak varlığın işaretlerini arar. Bu şekilde tecellilerde tefekkürle arayışın sonu vahdet-i vücûda varmaktadır. Aşağıdaki dizelerde de şair, mâsivâda bir gezinti yapmış ve adeta varlığını idrak ettiği her şeyin “mutlak bir varlığın işareti” olup olmadığını sorgulamış ve okuyucuyu da sorgulatmaya çalışmıştır:

“Yoksa göz, görüyorum sanmanın öksesi mi?
Fezada dipsiz sükût, duyulmazın sesi mi?”

Bu mısralarda şairin sorular sorması esas itibarıyla merak ettiği bir soruya yanıt aramak için değil, okurda bir farkındalık oluşturmak içindir. Beş duyu organımızdan biri olan gözün adi manada görme olayı sadece maddi dünyadan bir parçadır. Göz, her ne kadar baktığı her şeyi gördüğünü zannetse de aslında bu bir yanılsamadır, aldatmacadır. Namütenahi sessizlik ise aslında basit manada hemen “duyamadığımız âlemin sesi”dir. Bu mısraların okura hatırlatmaya çalıştığı nokta ise hakiki olana ulaşırken görülenin veya görülmeyenin, duyulmanın veya duyulmayanın ardında birçok sırrın yattığıdır ve kişinin bu sırlara ulaşabilmesinin yolu da “tefekkür” olarak gösterilir. Şair, şiirin sonunda bu tefekkürün sonucu olarak visale erişmek adına sahip olduğu şeylerden vazgeçer:

“O visal, can sendeyken canını etmek feda;
Elveda toprak, güneş, anne ve yar elveda!”

Tefekkür, yaratılmış olan her canlı varlığın sahip olduğu bir meziyettir. Ancak herhangi bir canlı varlığın tefekkürü ile insanın tefekkürü arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Söz gelimi bir hayvan karnını doyurabilmek, tehlikeden korunmak gibi konularda düşünür ve bu, onun hayatını idame ettirebilmesi için yeterlidir. Eşref-i mahlukat olarak yaratılan insan ise kulluğunun gereği olarak çeşitli sorumluluklara sahiptir ve onun tefekkürü derin bir nitelik taşır/taşmalıdır. Yeme, içme, barınma, tehlikelerden korunma gibi konuların çok daha ötesinde ruhi tarafını doyurabilecek şekilde bir tefekkür içerisine girmeli ve yaratılıştaki bulunan engin sırlara vakıf olmaya çalışmalıdır. Bu bağlamda şiirde tefekkür fikri idealize edilir, bu yolla görünenin arkasındaki görünmeyene, kabuğun altındaki öze ulaşılacağı vurgulanır.

4. Akıl

Sözlük anlamı “düşünme, anlama ve kavrama gücü, us.” (TDK Türkçe Sözlük, akıl maddesi, 2011) olan akıl, tasavvufi manada Hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan nur, Rabbani latife, Allah’a ibadete ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya alet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışık (Uludağ,2012: 32-33) olarak tanımlanır.

Mutasavvıflara göre Hakk’ın varlığına salt akıl ile ulaşmak mümkün değildir. Sözlük anlamındaki akıl, bir şey ya da olayı kavrayabilmek için duyu organlarıyla kavrayabileceği kendince bir ispat istemektedir. Oysa Hak, maddi vasıtalarla da görülebilecek, duyulabilecek bir varlık olsa da bu görme ya da duymanın mahiyeti manevi boyutlardadır. Hakk’a ulaşmaya çalışan kişi aklın yanına kalbini de yoldaş etmediği sürece maksuduna eremeyecektir. Hakk’a ulaşma gayesi edinen kişi aklını gidebileceği son noktaya kadar götürür. Aklın ulaşabileceği son nokta hayret, hayretin sonucu da sekrdir. Yani, salık rububiyeti temaşa ettiğinde aklını yitirecektir (Uludağ, 2012: 33).

Aklın tek başına maksuda eriştiremeyeceğini ifade etsek de İslami düşünceye göre imandan sonra en büyük nimet olarak akıl görülmüştür. Salt akılla Hak bulunamaz ancak akıl olmadan da Müslümanlığın geçerliliği kalmaz. Çünkü İslam’da kişinin mesul olması için akıl melekesinin yerinde olması gerekmektedir. Aksi durumda tüm mesuliyetler kişinin üzerinden kalkar.

İlk zâhidlere göre akıl Allah’ın nimetlerini tanımayı ve ona şükretmeyi sağlayan, kötü duyguların baskısına rağmen dinin iyi olduğuna hükmettiği tutum ve davranışlara yönelten ve sonuçta ahiret mutluluğunu kazandıran bir melekedir. İbn Atâ, aklın kulluğun gereğini yerine getirmeye yarayan bir alet olduğuna dikkat çekerek onun kendiliğinden Allah’ı bilemeyeceğini söylemiştir. (Bolay,1989: 246-247). Tasavvufa göre bir mümin, Allah’ın kendisi için gönderdiği peygamberi, Kuran-ı Kerim’i, emir ve yasakları akli ile anlamaya başlar, Hak ile batılın ayrımını akli sayesinde yapar. Kuran-ı Kerim’de yer alan “insan akıl etmez mi?” mealindeki pek çok ayette de aklın önemi vurgulanmıştır.

Aklın bu anlama ve ayırım işini akıl ile başlatan bir mümin aklın yanına kalbi de yoldaş ederse doğru bir yol tutmuş olacaktır. Çünkü akıl ispat istediği ve aciz bir mahluk olan insanın görebildikleri, duyabildikleri de sınırlı olduğundan her hâlükârda eksik kalacaktır. İlk başta eksik, aciz, ispat isteyen bir akılla başlanılan yolda madde ve duyu alemini aşip hakikate ulaşmış bir akıl, mutasavvıfların istediği bir durumdur. Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî, “Allah’ın varlığının delili bizzat Allah’tır” diyerek aklın âciz olduğunu, bu sebeple de sadece kendisi gibi âciz olan hususlarda delil olabileceğini belirtmiştir (Bolay, 1989: 246-247). Bazı İslam

bilginlerine göre ise aklın mahalli kalptir. Yani insan kalbi ile akleder. Kalbin ise Allah'ın tecelli ettiği yer olduğu, “Yere göğe sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım.” kudsî hadisi ile bilinir. O hâlde kalbiyle akıl eden bir insanın varacağı nihai durak da Hak Teala olacaktır.

“Visal” şiirinde daha önce de ifade edildiği gibi yoğun bir tefekkür vardır. İnsanın herhangi bir konuda bir fikir sahibi olabilmesi ve fikir yürütebilmesi için ilk şart, akla sahip olmasıdır. Nitekim düşünme eylemi ilk başta akılda başlar ve sonraki aşamada kalbî düşünce işin içine girer. “Visal” de şiir boyunca çeşitli tespitlerle ve sorularla akletme eylemi ön plana çıkarılır. Şiirde şairin etrafını kuşatmış olan zamana, mekâna, nesnelere, seslere ve sessizliğe vb. bakışı akıl iledir:

“Beni zaman kuşatmış, mekân kelepçelemiş;

Ne sanattır ki, her şey, her şeyi peçelemiş...”

dizelerinde şairin, zamanın kendisini kuşattığını ve mekânın kelepçelediği kanısını ortaya atabilmesi için bu konuda bir akıl yürütmeye ihtiyacı vardır. İkinci mısradan da yaratıcının sanatının her şeyin, her şey tarafından peçelenmesi suretiyle ortaya çıktığı sonucuna varması da akıl iledir. Daha evvel bahsi geçen “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve beni bilmeleri için mahlûkatı yarattım” hadisini akıl ile arama işi bağlamında ele alacak olursak kendisi zamandan ve mekândan münezzeh olan Allah, zaman ve mekân ile muhasara edilmiş insan tarafından akıl yoluyla derin bir tefekküre dalarak varlığının tecellilerinin fark edilmesini murat etmektedir. Burada mutasavvıfların, müminin akletmesinin kalbi ile olduğu görüşünü dikkate almamız büyük bir önem taşımaktadır. Zira, salt akılla düşünmek neticede kişiyi materyalist bir anlayışa götürebilir. Tasavvufî anlayışta kalbi ile akleden kişi, Mutlak varlığın tecellilerini maddi bir gözle görmeyecek, bu tecellilerin görüldüğü yer Allah'ın tecelligâhı olan müminin kalbi olacaktır.

Bu dizelerde üzerinde dikkatle durulması gereken bir ifade de “her şeyin, her şeyi peçelemesi”dir. Peçelenmiş varlığın altında bir hakikat yatmaktadır ve kişinin bu varlığın peçelendiğini fark etmesi, devamında da bu varlığa ulaşabilmek için onu araması gerektiğini akıl yoluyla idrak etmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle insan, “Varlığın peçelenmiş surette olduğunun farkına” ancak akıl yoluyla ulaşabilecektir.

“Visal” şiirinde akıl etmenin başka misallerine bakacak olursak:

“Renk, koku, ses ve şekil, ötelere haberci;

Hayat mı bu sürdüğün, kabuğundan, ezberci?

Yoksa göz, görüyorum sanmanın öksesi mi?

Fezada dipsiz sükût, duyulmazın sesi mi?

...

Sonsuzu nasıl bulsun, pösteki sayan deli?

Kendini kaybetmek mi, visalin son bedeli?”

Yukarıdaki dizelerde şair birtakım sorular sormaktadır. Soru sorabilmek için fark etmeye başlamak esastır ve soru sormak da aramaktır. “Arayan bulur, bulan bilir.” düsturunca düşünülecek olursa şairin sorduğu bu soruların esas gayesi kişiyi bir akıl yürütmeye sevk etmek ve nihayetinde akılı da kalbi de ezeli ve ebedi olanın varlığına ikna etmektir. Esasen tasavvuf yoluna giren, seyrusülûka niyet eden kişinin yolculuğu da kendisine manevi yönden sorduğu “Ben kimim, nereden geldim, neden yaratıldım, nereye gidiyorum?” gibi sorularla başlamaktadır. “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün art arda gelişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten ayetler vardır.” (Ali İmran Suresi, 190) ayeti de evrene aklını kullanarak bakan ve onu gören, aklını gönlü ile bir eden kişiler için bu misallerde her şey Allah’ın yaratmasına şahitlik eder durumdadır.

Akıl ile ilgili ele alınabilecek başka bir örnek,

“Perde perde veralar, ışık başka, nur başka;

Bir anlık visal başka, kesiksiz huzur başka.” dizeleridir.

Bu dizeler “ışık ile nur”u, “bir anlık visal ile kesiksiz huzur”u mukayese etmektedir. Mukayese etmek de yine aklın bir alametidir. Mukayeseye girişebilmek için kişinin o konuda birtakım bilgilere sahip olması ve bu bilgilerini de kıyas edebilmesi, bir değerlendirmeye varabilmesi gerekir. Bir mukayeseye girişebilmek için akıl nimetini kalbe yoldaş ederek kullanmak şarttır.

Akıl, Kuran-ı Kerim’de üzerinde sıkça durulan, 49 yerde fiil olarak geçen bir kavramdır (Bolay, 1989: 248). İslamiyet’te bir kişinin mesul sayılması için gereken şartlardan biri akıldır ve insana verilmiş en büyük lütuflardan biridir. Zira, insanı diğer mahlukattan ayıran ve fillerine anlam kazandıran şey onun akıldır.

Ehli sünnet bilginlerinin çoğu akılı, “Düşünmek ve delil kullanmak suretiyle duyuların ötesini, gözlem yoluyla da duyulur nesnelere idrak eden bir cevher”; Mâtürîdiyye’nin müteahhirîn devri âlimleri ise “duyuların, idrak sınırının sona erdiği noktadan başlayan ve kalp ile nefs-i nâtıkanın algıladığı bilgileri ortaya çıkararak bir nur” olarak tarif etmişlerdir (Yavuz, 1989: 246-247). Bu bağlamda “Visal” şiirinde şair gerek gözlem yoluyla elde ettiklerine gerekse bu gözlemlerinden ortaya çıkan ve idrak sınırının sona erdiği yerde başlayan nurani bilgilere akıl yoluyla ulaşmış ve Mutlak hakikat olan Allah’ın varlığına ispat olan nesne ve durumları akıl aracılığıyla görünür kılmıştır.

5. Sülûk/ Seyrüsülûk

Sülûk, tarikatlar sonrası dönemde genellikle aynı anlama gelen seyr kelimesiyle birlikte (seyrüsülûk) kullanılmıştır. Sözlükte “yola girmek, yolda yürümek; başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak, intikal etmek” anlamlarına gelen sülûk kelimesi tasavvufta “insanı Hakk’a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları” mânasında kullanılmıştır (Uludağ,2010: 127-128).

Seyrüsülûk, Hakk’a talip olan kişilerin gönüllü bir şekilde çıktıkları manevi yolculuğu ifade eder. Bu yolculuğa çıkan talip kendisine birtakım sorular sorar: “Ben kimim, nereden geldim, nereye gidiyorum...?” gibi. Seyrüsülûk bir yolculukta “talebe” olmayı içerdiği için bütün eşya ve olaylara da derin anlamlarını görebilmek maksadıyla yaklaşmayı gerektirir. Seyrüsülûkun tamamlanması gibi bir durumdan bahsetmenin doğru olamayacağını söylemek mümkündür. Allah’ın ezeli ve ebedi bir varlık olması ve bunun karşısında da aciz ve fani olan insanın gücünün ne kadar düşünürse düşünsün Allah’ın varlığını, yaratılışın sırrını anlamaya yetemeyeceği aşikardır.

Sâlik olmaya niyetlenen kişinin kendini bu dünyaya ait kirlere arındırması, nefsinin emirlerine uymaması, geçici olanın arzularından vazgeçmesi gerekir. Sâlikin talip olduğu şey geçici olan değil baki olan Hakk’ın rızasıdır, O’na erişebilmektir. Seyrüsülûka giren kişi bu yola nasuh bir tövbe ile başlar, sonrasında kalbini daima uyanık tutmaya çalışır (yakaza hâli) en sonunda da kendi benliğini Mutlak varlıkta eritir, yok eder. Buna tasavvufta “fenafillah” denir.

“Visal” şiirinin ilk mısrasından son mısrasına kadar değerlendirildiğinde “ibnül vakt” olan bir tabloda “ebul vakt”e erişmiş bir tablo gözümüze çarpar. Nakşî geleneğin teorisyenlerinden olan Rabbânî, ibnû’l-vakt ve ebü’l-vakt kavramlarını birer makam olarak değerlendirdiği mektuplarında İbnü’l-vakti alt bir makam, ebü’l-vakti ise üst bir makam şeklinde ifade eder. Rabbânî, ebü’l-vakt kavramını ayrıca kendi içinde derecelendirir. İbnü’l-vakt, vakte göre değişen bir mahiyet taşırken ebü’l-vakt kavramında zamana göre şekil değiştirme yerine kişinin zamana şekil vermesi söz konusudur. Ebü’l-vakt, temkîn ehlidir. Temkîn ehli sûfi, mâsivâdan uzaklaşıp Hakk ile berâber olandır (Günaydın,2020: 328) ve zaman kavramından kurtulmuş durumdadır. “Visal” şiirinin ilk mısralarında peçelenmiş bir hakikatten bahsedilirken son mısrasında şairin dünya nimetlerine “elveda” diyerek Allah’a teslimiyet göstermesi bizi bu yoruma götürmektedir. Bu İbnü’l-vaktten Ebü’l-vakte geçiş bir seyrüsülûk ile gerçekleşmiştir. Şiir şairin kendi içinde yaptığı bir yolculuğun resmidir. Şairin etrafını kuşatmış her şeye ve olaya anlayan bir nazarla bakarak yolculuğunu başlatmasıyla ve

bu yolda giriştiği sorgulamalarla “Ben kimim, nereden geldim, nereye gidiyorum...?” sorularına cevap aradığını görürüz.

“Evet, ben, bir kapalı hududu aşıyorum;

Ölen ölüyor, bense ölümü yaşıyorum!”

mısralarında şairin seyrüsülûkta bir hududu aştığını açık bir ifade ile görebiliyoruz. Manevi bir yolculuk hâlinde olan sâlik, onu varacağı yerden/maksudundan alıkoyacak ne var ise onları devre dışı bırakmalı, bu yolda çaba sarf etmelidir. Hudut, iki tarafı birbirinden ayıran bir anlam taşır ve nihayetinde bir hududu aşmak diğer tarafı arkada bırakmayı gerektirir. Tasavvufta ise benliğini, salt aklın duvarlarını yıkabilenler, manevî anlamda ölmeden evvel ölümü tercih edenler, kendi benliğini yok etmeye niyetlenenler; fâni olanı arkalarında bırakıp hududun diğer tarafına, bâki olana geçebilirler. Şair de burada henüz can emaneti kendinde iken nefisini aradan çıkararak Hakta kendisini fâni kılmayı seçmiştir.

“Hatıra küpü, devril, sen de ey hayal, gömül!

Sonu gelmez visalin gayrından vazgeç, gönül!

O visal, can sendeyken canımı etmek feda;

Elveda toprak, güneş, anne ve yar elveda!”

Bu mısralarda Hakk’a talip olan şairin Hak uğruna visalin gayrısından; toprak, güneş, anne ve yardan vazgeçtiği görülmektedir. Şair, Âli İmran suresinin “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe (Allah’ın rızasına) asla eremezsiniz.” (Kur’an-ı Kerim,3/92) ayeti düsturunca hakikat arayışındaki biri olarak “toprağa, güneşe, anneye ve sevgiliye” veda etmekte, böylelikle kalbini tamamen bâkî kalacak tek varlık olan Allah’a bırakmaktadır, ona tam teslimiyet göstermektedir. Toprak, güneş, anne ve yar; şairin alelade seçtiği kelimeler değildir. Toprak ve güneş hayatın madden devam edebilmesi için, anne ve yar ise insanın manevî yönden hayatını sürdürmesi için kıymet arz eden şeylerdir. Ancak neticede onlar da mâsivâdan bir parçadır. Şairin bunca öneme sahip şeyleri feda edebilmesi ise bu değerlerin daha üzerinde bir değere sahip olan bir varlık ile. O varlık da şüphesiz tek hakikat olan Allah’tır.

“Visal” şiiri seyrüsülûk kavramı açısından değerlendirildiğinde şiirin ismi de bizi bu kavrama götürür. Diğer bir ifadeyle seyrüsülûka koyulmak, vuslatı aramaktır. Şiir boyunca şairin kimi yerde sorular sorarak kimi yerde direkt ifadelerle vermeye çalıştığı şey, seyrüsülûkun yol haritasıdır. Gözüyle ve kulağıyla edindiği duyumları yani Allah’ın tecellilerini akıl süzgeciyle tefekkür eden salık, bu tefekkürünün sonunda mâsivâdan sıyrılmasının gerekliliğini idrak eder ve çektiği çilelerle hakikat nuruna ulaşır. Hakikatin de tek ezeli ve ebedi varlık olan Allah olduğunu (vahdet-i vücûd) fark ederek visale eren kişi seyrüsülûkunu tamamlamış olur.

6. Tecelli

“Aşıkâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek” (Uludağ,2012: 346) gibi anlamlara gelen tecelli, tasavvufi anlamına bakıldığında “gaybden gelen ve kalpte zuhur olan nurlar, görünmeyen kalplerde görünür hâle gelmesi” (Uludağ,2012: 346) anlamını taşır. Tecellide görünmez, bilinmez, örtülü olandan görünüre, bilinire ve açık olana geçiş söz konusudur.

Sûfilere göre tecelli Hakk'ın yaratma eylemidir. Hak her şeyde, her yerde ve her zamanda tecelli eder. “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve beni bilmeleri için mahlûkatı yarattım” hadisini yorumlayan sûfilere göre Hakk'ın tecellisini gerektiren temel sebep zâtının bilinmeyi istemesidir (Ceyhan, 2011: 243-245). Tecelli eden Hakk'ın isim ve sıfatları sayesinde insanoğlu Hakk'ı tanıyabilecektir. Tecelli ile gizli olan Hakk'ın isim ve sıfatları aşıkâr hâle gelecek, onun her türlü noksanlıktan münezzehe olduğu ortaya çıkabilecektir. Hakk'ın tecellilerinin görülebileceği yer tecelligâh olarak adlandırılan mümin kulun kalbidir. Hakk'ın kalbe tecellî etmesi için o kalbten kibir, hased, kîn, riyâ, gibi kötü sıfatları çıkarmak gerekir. Burada Şemseddîn Sivâsî 'nin

“Sür çıkar ağyârı dilden tâ tecellî ide Hakk

Pâdişâh konmaz sarâyâ hâne ma'mûr olmadan” (Tok, 2008: 52)

beytini hatırlamak yerinde olacaktır.

Allah, yarattığı her şeyi kusursuz bir şekilde yaratmış insana da bu yaratmanın kudretini, mükemmelliğini, azametini tefekkür etmek düşmüştür. Layıkıyla yapılan bir tefekkürden sonra da kişi Hakk'ın yaratılanlar üzerindeki tecellilerini okuyabilecektir. Elbette Hakk'ın yaratma eylemi süreklilik arz eder ve tecellileri de devamlıdır, yani sürekli bir tefekkürle sürekli bir tecelli arayışı olmalıdır. Ancak aczi ile bilinen insanoğlunun bu tecellilerin her birini adi bir nazarla görmeye gücü yetmeyecektir. Her zaman içinde bulunduğumuz nesnelere ve olaylarda Hakk'ın tecellisini bulabilmek ancak ona talip olmakla mümkündür. Yani sadece bakan değil gören bir göz; sadece işiten değil duyan bir kulak gerekmektedir. Sonrasında ise bütün gördüklerini ve duyduklarını akıl süzgecinden geçiren talip, kalbi ile Hakk'ın varlığını birliğini tasdik etmelidir.

“Visal” şiirini tecelli açısından değerlendirdiğimizde şair görmek isteyen ve “ötelere”den haber almak isteyen için her bir renk, koku, ses ve şeklin bu görevi görebileceğini dile getirmektedir:

“Renk, koku, ses ve şekil, ötelere haberci;

Hayat mı bu sürdüğün, kabuğundan, ezberci?”

dizelerinde renk, koku, ses ya da şekil üzerinde tefekkür ederek nihai amaca ulaşmak mümkün olabilmektedir. Sanattan sanatçıya giden bir bakış açısıyla kâinata bakılınca yaratılmışlar üzerinde yaratıcının izleri görülebilir ve bu izler de insanı diğer mahlukattan ayıran tefekkür nimetiyle samimi bir iman mertebesine taşır. Çünkü anlayan bir gözle, kulakla ve kalple yapılan her tefekkür, yaratıcının kudreti ve mükemmelliği karşısında hayran olacak ve sonunda da hayrete düşecektir.

Şairin bu dizelerde üzerinde durduğu mesele, ezberci yaşamayı bırakıp tefekkür süzgecinden geçirilecek bir hayata geçilmesidir. Yani şair okuyucuyu o güne kadar söylenegelmiş, duyduğumuzda ya da gördüğümüzde bizde bir hayranlık ve hayret oluşturmayan anlayışın işe yaramayacağını ifade etmektedir. Hayranlık ya da hayreti oluşturacak şeyler de yeri geldiğinde renk, koku, ses ya da şekil bile olabilir. Burada İbrahim Şinasi'nin Münacaat'ında yer alan şu beyit yerinde bir örnek olacaktır:

“Varlığın bilme ne hâcet küre-i ‘âlem ile
Yeter isbâtına halk etdiği bir zerre bile.” (Kaplan,2016: 32).

Cümle mevcudatın tek bir yaratıcısı olduğuna göre yaratılmış olan her şey de onun eseridir ve yaratıcının sanatının izlerini tecelli yoluyla yaratılanlar üzerinde görebiliriz. Çünkü Allah'ın ilâhî sıfatları tecellilerle türlü eşya üzerinde kendini göstermiş, o tecelliler aynı zamanda “tezahür” olmuşlardır. Şiirde geçen bir başka dizede tecelli kavramına bakacak olursak:

“Fezada dipsiz sükût, duyulmazın sesi mi?”

Şair bu dizede soru sorma yoluyla Hakk'ın varlığının tecellilerinin fark edilmesini sağlamaya çalışmaktadır: Fezadaki dipsiz sükût, aslında hemen duyulamayan bir Hakikatin işareti midir? “Şüphesiz göklerde ve yerde mü'minler için birçok âyetler vardır.” (Casiye Suresi, 3) ayetinde de dile getirildiği gibi yaratılmışlar üzerinde ince bir tefekkürle Allah'ın tecellilerini görmek mümkündür.

“Visal” şiirinde şair, tecelli kavramını özellikle sorular sorup okuyucusuna fark ettirme yoluna giderek işlemiştir. Şaire göre yaratıcının varlığının tecellilerini görmek için büyük olaylar gerekmemekte, eğer kişi anlayan bir bakışla etrafi süzecek olsa en küçük bir sebep bile kişiyi Mutlak varlığa götürebilmektedir.

7. Mâsivâ

Tasavvuf bir yolculuktur ve bu yolculukta henüz vahdet makamına erememiş sâlikler varlığı, Hakk'ın varlığı (vücûd) ve Hakk'ın gayrinin varlığı (mevcûdat) olarak görür. Hakk'ın varlığının dışında kalanlara tasavvufta mâsivâ adı verilir. Sufiler, mâsivâyı Hak ile kul arasındaki perde ve engel olarak tarif etmişler ve tasavvuf yoluna giren kimsenin Hakk'a

erebilmesi için bu perde ve engelleri ortadan kaldırması gerektiğini söylemişlerdir (Uludağ,2011: 127-128). Hakk'ın dışındaki her şey mâsivâ yani bir perde olarak adlandırıldığına göre bu perdeleri kaldırmadıkça Hakk'a ulaşmak mümkün olamayacaktır.

“Beni zaman kuşatmış, mekân kelepçelemiş;
Ne sanattır ki, her şey, her şeyi peçelemiş...”

Bu dizelerde şairi kuşatan zaman, kelepçeleleyen mekân ve yaratılmış olanları peçeleleyen her şey aslında mâsivâdır.

“Renk, koku, ses ve şekil, ötelere haberci;
Hayat mı bu sürdüğün, kabuğundan, ezberci?”

Dizelerinde de renk, koku, ses ve şekil mâsivâdandır. Ancak şairin burada dikkati çektiği nokta bütün bunlar mâsivâdan bir parça olsa da esasen Hakk'ın varlığının haberini taşımalarıdır.

Hakk'a ulaşmak için çıkılan yolda mal mülk ve servet düşkünlüğü, büyülenme, gösteriş, haset vb. kötü hasletler de mâsivâdan sayılmakta ve hakikate erişmek gibi bir maksadı olan talibin kalbinden bunlara temayülünü çıkarması gerekmektedir (Uludağ, 2011: 127-128). Aşağıda verilen ilk dizede şair, amacı “pösteği saymak” olan kişinin sonsuzluğa yani Hakk'a ulaşmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. “Pösteği saymak”, maddi kazanç elde etmeyi ifade eden bir kullanım olduğu için dünyevî olan yani mâsivâyâ ait olan bir emeldir. Bu nedenle hakikate erişmenin önünde bir engeldir. Şair, ikinci dizede maksuda ulaşmak için kendi varlığından bile feragat etmektedir. Esas itibarıyla Hakk'tan gelen insan yine Allah'a dönerek onda yok olacaktır. Dolayısıyla zaten var “sandığımız” benliğimizi Allah'a yani visale ulaşmak için yok etmek, olması gereken bir durumdur:

“Sonsuzu nasıl bulsun, pösteği sayan deli?
Kendini kaybetmek mi, visalin son bedeli?”

Hakiki varlık karşısında “benlik” iddiasında bulunmak kişiyi maksuda giden yoldan uzak düşüren sebepler arasında yer almaktadır. Seyrüsülûka niyet eden kişinin en sonunda kendi varlığını yok sayması, benlik iddiasından vazgeçmesi visale erişmesinin habercisidir. Bu bakış açısı Yûnus Emre'nin “Sen çıkınca aradan, kalır seni yaradan” sözünü akla getirmektedir. Bu söz ise ezeli ve ebedî varlığın sadece Allah olduğunun bir ifadesidir.

8. Çile

Çile, nefsânî arzuların kurtularak ruh temizliğine ermek için girişilen sıkı perhiz ve mahrumiyet dönemi anlamına gelen tasavvuf terimidir. Çile insanın nefesine hâkim olması, kendisini disiplin altına sokması, ruh temizliği, kalp huzuru, keşfin açılması ve keramet sahibi

olunması gibi değişik ahlâkî ve tasavvufî gayeler için yapılabilir (Eraydın, 2011: 315-316). Çile, Necip Fazıl'ın bir kitabına da adını veren şiirinin adıdır.

Tasavvufun nihaî amacı Mutlak Hakikati aramaktır. Necip Fazıl'ın 1934'ten sonra ortaya koyduğu eserlerinin gayesinin de “Hakikati aramak” görmekteyiz. Şair, bu konuyu Çile adlı eserinin “Şiir” bahsinde “Bizce şiir, ‘Mutlak Hakikat’i arama işidir. Eşya ve hadiselerin, bütün mantık yasalarına rağmen en mahrem, en mahcup, en nazik ve en hassas nahiyesini tutarak ve nispetlerini bularak ‘Mutlak Hakikat’i arama işi...” şeklinde açıklamaktadır (Kısakürek,2002:473). “Visal” şiirinde de tasavvufun derin manaları bizi karşılamaktadır ve “çile” kavramına da doğrudan yer verilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi çile çekmek, tasavvufta Hakk'a ulaşma yolunda kutsal bir anlam taşımakta, nefsi dizginlemektedir. “Visal” şiirinde çile karşımıza iki ayrı yerde çıkmaktadır:

“Senden uzaklık ateş, sana yakınlık ateş!

Azap var mı alemde fikir çilesine eş?”

Necip Fazıl'ın 1934'ten sonra hayatında ve edebi anlayışında çok büyük, aynı zamanda köklü bir değişim söz konusudur. Bu değişimle birlikte hayatının ve sanatının esas gayesini “Allah'ı aramak” olarak belirleyen şair aynı zamanda bir “dava adamına” dönüşmüştür. Onun çeşitli röportaj ve yazılarında görüleceği üzere dava adamı olmak fikir çilesi çekmeyi gerektirir. Zira dava adamı olmak bir karşı duruş ve karşısında durduğu şeylere bir öfke ifade eder ve bu tavır da kimi meşakkatleri beraberinde getirir, çile çektirir.

Necip Fazıl Kısakürek'in şiirlerinde hakikati bulmak adına devamlı bir fikir sancısı çektiğine şahit oluruz. Bu sancıyı derinden hisseden şair, görünenin ardındaki hakikate ulaşmanın peşindedir ve bu ise onu sürekli bir arayış ve huzursuzluğa sürükler. Şairin fikir sancısının, huzursuzluğunun temelinde “olamayışın” ve tam “bulamayışın” etkileri yer alır (Karabulut,2018: 86).

“Senden uzaklık ateş, sana yakınlık ateş!

Azap var mı alemde fikir çilesine eş”

ifadesi bir çile tablosudur. Şair, Allah'tan uzak kalmanın da ona yakın olmanın da bir ateş olduğunu söylemiştir. İki durumun neticesi de ateştir, yakıcıdır. Ancak neticesi aynı görünse de bu yanmalar mahiyeti açısından oldukça farklıdır. Allah'tan uzak kalmak; onun emir ve yasaklarına uymamak, insanoğlunun gaye olarak onun yolunu tutmamasını ifade etmektedir. Bizi kendisine kulluk etmek için yaratan Allah'tan uzak kalmanın sonucu da yakıcı bir ateştir, bu ise olumsuz bir durumdur, çiledir. Bu çile kişi için elemdir, mihnettir.

Diğer taraftan Allah'a yakın olmanın da ateş olması, onun aşk ateşine düşerek onun yolunda gitmeyi, en azından bu yola koyulmayı ifade eder. Bu yolun sonu da ateştir, yanmaktır.

Ancak bu yanış, menfi bir yanış değil son derece âli bir yanıştır. Seyrüsülûka niyet eden salikin bu yolda kendisini bekleyen çilelere daha en başından boyun eğişi ve onları kabul edişi söz konusudur. Cefa ve kahr çekmek nefsin katlanmak istemeyeceği durumlardır. Çünkü nefis kişiyi daima hoşuna gidecek ameller yapmaya teşvik eder. Kuran-ı Kerim’ de “Hiç şüphesiz nefis devamlı kötülüğü emreder.” (Yusuf, 12/53) ayeti de bize nefsin tarifini yapar. Tasavvufta nefsin terbiyesi, onun isteklerini yapmamakla mümkündür. Bu sebeple salıklar için nefsin emirlerini terk etmek, onu türlü çilelerle sınamak Allah’a yaklaşmayı sağlayan önemli bir etkidir. Çekilen çilelerle nefse kendi aciziyetini, zaafını, yaradanın kudretinin yanında küçüklüğünü idrak ettirerek nefsi Allah karşısında bir hiçliğe büründürmek gerekir. Mutasavvıflar, çile çekerek nefsin yaratıcı kudretin karşısında kendini bertaraf etmesiyle, küçülmesiyle kulluğun yüceleceğine inanırlar ve bu sebeple çekilen çileler kutsal kabul edilir. Ateşin yakarken aynı zamanda arındırma özelliği olduğundan seyrüsülûktaki kişi çektiği çilelerle yanar, yandıkça da nefsin dünyevi olandan yani mâsivâdan arındırır ki Hakk’ın tecellileri salikin kalbinde görülebilsin. Bu bağlamda “Visal” şiirinde Hakk’a yakın olmakla yakan ateş; onun yolunda olmanın, yanarak yükselmenin bir emaresi olduğundan âli bir yanışı ifade etmektedir. “Visal” şiirinde “çile” kelimesi bir diğer dizede şu şekilde yer alır:

“Çilesiz suratlara tüküresim geliyor!”

Burada şairin “çilesiz” diye nitelendirdiği kişilere karşı duyduğu bir öfke dikkat çekmektedir. Necip Fazıl’ın “dava adamı” olma yönü bu dizelerde kendini daha belirgin bir şekilde hissettirmektedir. “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?” (Kıyamet Suresi, 36) ayetiyle de bize bildirildiği üzere insan, yeryüzüne gönderilirken başıboş bırakılmak için değil belli bir amaç uğruna gönderilmiştir. Dünyaya geliş amacını bir davaya dönüştürebilmek sağlam bir duruş sergilemek için gereklidir. Çünkü bir davaya inanmak, o davaya hizmet etmeyi ve inanılan davanın zıddı olanlara da karşı durmayı icap ettirir. İnsanı diğer canlılardan ayırt eden en büyük özelliğinin bir idraka sahip olması ve aklını kullanabilmesi olduğu çok açıktır. O hâlde bu özelliğini kullanmamak da insanı diğer canlılarla bir tutacaktır. Buradan hareketle, yaratılışının sırlarını düşünüp idraka çalışmak da insana verilen en büyük sorumluluklardan biri hâline gelmekte; sorumlu olduğunu idrak edebilmek de insana bir iddia, bir dava kazandırmaktadır. Bir dava iddiasında olan kişi de davası uğruna sürekli bir düşünme faaliyeti üzerinde olmalıdır ki bu düşünme eylemi gerekir çileye de dönüşebilir.

Çile kavramı tasavvufta sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Çünkü insanı maksuduna götüren yolda kişinin olgunlaşp olgunlaşmaması karşılaştığı çilelere sabredip sabredememesine bağlıdır. Çile insanı maddi ya da manevi olarak yakan ancak aynı zamanda da “olduran” bir niteliğe sahiptir. Seyrüsülûka niyet eden bir kişi bu yolun mihnetlerle dolu

olduğunu en baştan kabul etmeli ve sürekli emreden nefsin (nefs-i emmare) isteklerine karşı çıkabilmelidir. Salık, çile çekmeye nefsinin ayaklar altına alıp nasuh bir tövbe ile başlar ve devamında da başına gelebilecek her türlü sıkıntıya maksuda ulaşmak emeliyle rıza gösterir ta ki Mutlak Hakikatin rızasına erebilsin. Mutasavvıflara göre bu dünya gam ve mihnet yurdudur. Çünkü insan Rabbinden ayrılarak bu dünyaya atılmıştır ve öz yurdunun hasretiyle daima çile çekmektedir. Bu sebeptendir ki “çile” kutsal bir ehemmiyet taşır ve çilenin, saliki Allah’a yaklaştırması umulur.

Atâullah İskenderî'nin Hikmetler Kitabı'nda yer alan “Zahid olasın ve bu dünyaya gönül bağlamayasın diye burayı ağyarın mahalli ve dert mekânı eyledi. Ta ki kederlenip üzülmeysin.” İfadelerinin yer aldığı 230. Hikmet, insanın bu dünyada çile çekmesinin sebebini açıklar mahiyettedir (El İskenderi, 2015:). İnsan bu dünyaya geçici bir süre için gönderildiğinden gaflete kapılıp kendini bu dünyada baki kalacak bir mahluk sanmasın diye yaradan insanlara imtihan olarak türlü çileler gönderir ve sabrının mükafatı da zatının rızasıdır.

“Visal” şiirinde de çile, insanı Allah'a yaklaştıran kutsal bir anlam çerçevesinde verilmiştir. Şairin hayatına ve söylemlerine baktığımızda şairliği kadar fikri yönüyle de karşımıza çıkan Necip Fazıl, öne sürdüğü görüşleri ile manevi hayatında yaşadığı köklü değişimler neticesinde gerek maddi gerekse manevi olarak bütün bunların çilesini çekmiş biridir. Tabiri caizse, Necip Fazıl'ı, Necip Fazıl yapan çektiği çilelerdir. Çilenin şahsiyet kazandıran bu özelliğinden yola çıkılarak şiirde, çile kavramı yücelik kazandıran bir mahiyette verilmiştir.

9. Hakikat

Tasavvufta hakikat, görünenin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara ulaşılması olarak tarif edilir. İlk sûfiler hakikat terimini daha çok ilâhî gerçeklere ve sırlara âşina olmak, Hakk'ın yarattıkları üzerindeki tecellilerini temaşa etmek anlamında kullanmışlardır (Demirci, 1997: 178-179).

“Beni zaman kuşatmış, mekân kelepçelemiş;
Ne sanattır ki, her şey, her şeyi peçelemiş...”

Şiirin ilk dizesi okura insanın “acziyet” hakikatini hatırlatır. Söz gelimi “kuşatmak ve kelepçelemek”, başkası tarafından idare altına alınmayı, hükmedilmeyi ifade eder. Şairin ilk mısradaki ifadesi de eşref-i mahlûkat olan insanın bu niteliğine rağmen kendisini dahi idareden yoksun olduğunu, yaratıcı yüce gücün karşısında bir eğilişi ifade eder. Kendisini kuşatan zaman ve mekânın arkasındaki esas olanı, hakikati fark etmeyi sağlar.

Şiirin ikinci mısrasında yüce yaratıcı Allah'ın el Bârî (her şeyi kusursuz yaratan), el Musavvir (varlıklara en güzel surette şekil veren), el Bedî (misalsiz, örneksiz yaratan) gibi isimlerinin yansımaları dikkat çeker. Şair, âlemin yaratılışının sıradan bir yaratılma işi olmadığını, bunun harikulade bir sanatla yapıldığını “ne sanattır ki...” ifadesiyle okura duyurmaktadır.

İkinci mısradaki yer alan “peçelemek” ifadesi de dikkate değer bir kullanımdır. Peçelenmiş bir varlığın peçesini kaldırdığınız anda sizi bir hakikat beklemektedir. Bu mısradaki mutlak varlık olan Allah'ın bu âlemi yaratmasında “Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim, mahlukatı yarattım.” (Aydın, 2022: 258-259) kudsî hadisinden yola çıkarak birtakım yorumlamalar yapılabilir. Söz gelimi insan hem zamanın hem de mekânın içindekilerle kuşatılmış, kelepçelenmiş olduğu için Hakk'ın varlığına sadece baktığı kadarıyla ulaşamaz ve aynı zamanda bulunduğu zaman ve mekânın dışına da salt bir bakışla çıkamaz; kesretin içinde vahdeti adi bir nazarla bulamaz. Tasavvufta mutlak hakikati mâsivânın örtmesi gerçeğini de dikkate alacak olursak mutlak hakikati peçeleleyen şeyin mâsivâ olduğu gerçeğine ulaşılabilir. Diğer bir ifadeyle mâsivâ peçesi kaldırıldığında geriye mutlak hakikat kalacaktır.

“Mahrem çizgilerine baktıkça örtünen sır;

Belki de benliğinden kaçabilene hazır.”

Şiirin genel itibarıyla bir hakikat arayışı olduğu ortadadır. Buradan hareketle hakikatin kendisi, okurun karşısına bir “sır” olarak çıkmaktadır. Üstelik bu sır, çözüldükçe kapanan bir mahiyettedir. Ancak, bu sırrın çözülmesi de kendi benliğinin bağlarından kurtulma, benliğini yok sayabilmekle mümkündür.

Kuranı Kerim'in birçok yerinde geçen “Allah, her şeyi bilen, yaptığını sağlam yapan ve yaptığında bir hikmet bulunmaktadır.”(Fetih,4) mealindeki ayette geçen “hikmet” ifadesi, sırlı bir durumu işaret etmektedir. Kişi, adi bir nazarla bu sırı vakıf olamayacaktır. Bu sırrın ardında yatanı görebilmek, bu sırı erişebilmek ancak maddi olan “ben”den kurtularak düşünmeye geçebilmekle bulunabilecektir. Bu sırı erişmek, vuslata, hakiki varlık olan Allah'a erişmektir.

“Rabbim, Rabbim, Yüce Rab, alemlerin Rabbi, sen!

Sana yönelsin diye icad eden kalbi, sen!”

dizelerinde şair yine bir hakikati hatırlatmaktadır. “Ben, cikleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.” (Zariyat, 51/56) ayeti bu dizelerin açıklaması mahiyetindedir. İnsanın kulluk vazifesi; Allah'a yönelmek, her an onu tesbih etmek, onun emir ve yasaklarına uymak, vb.dir. İnsanın ibadetleri ve Allah'a yönelişleri de “kalb”i iledir. Yaratıcının, “Yere göğe sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım.” (Yalçın,2019: 1-23) kelamı kalp meselesinin

Allah'a yönelmede alelade bir yer teşkil etmediğinin de ispatı niteliğindedir. Çünkü müminin gözü kalple görür, kulağı kalple duyar.

Mutasavvıflara göre tek hakiki varlık Allah'tır. Çünkü O'nun varlığı yarattığı mahlukatın faniliğinin tersine ezeli ve ebedidir. Hakikat arayışı da yaratılıştaki esas sırra vakıf olabilmeyi ifade eder. Bu sırra vakıf olmanın yolu Hakk'ın yarattıkları üzerinde kendi sıfatlarının yansımasını, tecellilerini okuyabilmekten geçmektedir. Allah'ın tecellileri nesne üzerinde hazır bulunuyorken onu okuyabilecek özne hazır değilse yaratılışın sırrına erişmek de mümkün olamamaktadır. Bu okumayı yapabilmek için ise kişinin kendini birtakım merhalelerden geçirecek gözünü hakikati gören, kulağını da hakikati işiten hâle getirebilmesi şarttır. Tasavvufun amacı da esasen budur. Salikin bu mertebeye gelebilmesi nefsinin dizginleyip onu Hak yolunda fani kılabilmesi şartıdır. Eğer salik kendi nefsinin Allah'ın varlığında yok edebiliyorsa (fenafillah) Mutlak Hakikat'e de varmış demektir. Bu bağlamda "Visal" şiirinde tek hakikatin Allah olduğu gerçeği işlenmiştir. Visale ermek, Hakikati bulmak demektir. Şiirde de,

“Evet, ben, bir kapalı hududu aşıyorum;

Ölen ölüyor, bense ölümü yaşıyorum!”

ifadesiyle benlik duvarından sıyrılıp, ölmeden evvel ölüyor -varsa- kendi varlığını, nefsinin Allah'ın varlığında eritme eylemi yüceltilir.

Sonuç

Tarihi, Asr-ı Saadete kadar dayandırılan (Öngören,2011:119-126) ve manevi bir hayat tarzını yansıtan tasavvuf kavramı, Allah' a duyulan sevgi ve bu sevgiye bağlı olarak ortaya çıkan Allah korkusunun bir sonucu olarak kişinin hayatını İslâmî birtakım kurallara göre düzenlemesini ve yaşamasını ifade eder. Ahmed Yesevî'yle şekillenmeye başlayan tasavvufi edebiyat anlayışı, 13. yüzyılda Yunus Emre ile Türk edebiyatı içinde kendisine geniş bir yer edinir. Bu anlayışla söylenen ya da kaleme alınan eserlerde Allah'ın varlığı ve birliği, hakikate erişme, dünyanın geçiciliği, mâsivâdan uzaklaşma, peygamber sevgisi, tefekkür vb. konular işlenir.

Necip Fazıl, sanat yaşamı içerisinde iki farklı anlayışı sığdırmış bir şairdir. İlk yazdığı şiirlerinin ardından “Kaldırımlar Şairi” olarak tanınan şairin sonraları “Çile Şairi” diye anılmasına sebebiyet veren olay, Nakşi şeyhi Abdülhakim Arvasî ile tanışması olmuştur. Bir hakikat arayışı olarak da nitelendirebileceğimiz tasavvuf, Necip Fazıl'ın ikinci dönem sanat anlayışı içerisinde yazdığı bütün şiirlerinde açık ya da kapalı ifadelerle sıkça yer alan bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Abdülhakim Arvasî ile tanıştıktan sonra yaşamında ve edebi

anlayışında yaşadığı köklü değişiklikle şiirinin gayesini “Hakikat arayışı” olarak belirleyen Necip Fazıl; sanatını bu minval üzere kurmuş, “Visal” şiirinde de bir hakikat arayışına girişmiştir.

“Visal” şiiri tasavvufi açıdan değerlendirildiğinde şiirin baştan sona bu öğelerle örüldüğü görülmektedir. Şiirde vahdet-i vücûd, insanoğlunun somut veya soyut her varlıkta Allah’ın mührünü görebilme yetkinliği olarak ortaya çıkar. “Visal” şiirinde tecelli, yaratıcının yarattıkları üzerinde gizli veya aşikâr birtakım işaretler olarak verilir. İnsanoğlu bu tecellileri aklı ile kalbini yoldaş ederek bir tefekkür süzgecinden geçirir ve bir hakiki varlığın idrakına ulaşır.

Tasavvufi unsurlardan olan tefekkür, “Visal” şiirinde görünenin arkasındaki görünmeyenin, örtünün arkasındaki gerçeğin ortaya çıkarılması için bireyin çaba sarf etmesinin gerekliliği şeklinde ön plana çıkar. Akıl ise bu yolda insana verilmiş en büyük araç/silah konumundadır. Buna göre insan, akıl yoluyla görünenin arkasındaki görünmeyeni, maddenin arkasındaki manayı ve özü idrak edebilmelidir. Bu bağlamda akıl, şiirde mutasavvıfın vuslata ermesi için kuşanması gereken bir tür silah olarak ön plana çıkar.

Vuslat; dünyadaki geçici/oyalayıcı maddiyattan sıyrılarak ezeli ve ebedi olana kavuşmak şeklinde yansıma bulur. Bunun için bireyin kendisini dünyaya bağlayan her türlü engelden sıyrılması gerekir. Şiirde nur; İlahi olan ile kul yapısı olanın karşılaştırılması ve Allah’ın kudretinin bu yolla ortaya konması şeklinde işlenir. Buna göre nur, insan icadı olan ışıktan fersah fersah yüce bir değere sahiptir.

Tasavvufta önemli bir yere sahip olan çile kavramı “Visal” şiirinde daha çok “fikir çilesi” olarak ele alınır. Bunun yanında Allah’a yakınlık da ondan uzaklık da insanı çileye götüren yollar olarak işlenir. Hakikat, insanoğlunun yaratılmış olanlara anlayan bir nazarla yaklaştığında idrakına varılabileceği bir unsur olarak şiirde yer bulur. Tasavvufi unsurlardan olan ve manevî bir yolculuğu ifade eden seyrüsülûk kavramı ise, çalışmamızda bahsi geçen bütün merhalelerin geçildiği manevî süreci kapsamı içerisine alan bir anlam yüklenerek verilir. Şiirin bütünü değerlendirildiğinde her kavramın bir diğerinin içerisinde yer aldığı, birbirini tamamladığı görülür. Bu bakımdan şiirde tasavvufi unsurların parça parça düşünülse de bir bütünlük arz ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Aydın, İ.H.(2022). Kenz-İ Mahfi Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi,25. Cilt, 258-259.
Bilgin, A. A. (2007). Osmanlı Şiirinde “Ölmeden Önce Ölme” Temi. Kubbealtı Akademi Mecmuası, 142, 42-53.

- Bolay, S. H. (1989). Akıl Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 2. Cilt, 246-247.
- Ceyhan, S. (2011). Tecelli Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 40. Cilt, 243-245.
- Çakmaktaş, B. (2018). 17. Yüzyılda Vahdet-i Vücûd Düşüncesinin Bir Şârihi / Taşıyıcısı Olarak Lâmekânî Hüseyin Efendi'de Vücûd ve Mârifet. Tasavvuf Dergisi, 51-72.
- Demirci, M. (1997). Hakikat Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 15. Cilt, 178-179.
- Demirli, E. (2012). Vahdet-i Vücûd Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 42. Cilt, 431-435.
- El İskenderi, İ.A. (2015). Hikmetler, İstanbul: Üsküdar Yayınevi.
- Eraydın, S. (1993). Çile Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 8. Cilt, 315-316.
- Günaydın, A. (2020). "İbnü'l-Vakt" Ve "Ebü'l-Vakt" Kavramlarının Klasik Türk Tasavvuf Edebiyatındaki Kullanımı. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 326-336.
- Kaplan, M. (2016). Şiir Tahlilleri 1. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabulut, M. (2018). Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde Fikir Sancısı. Türk Dili Dergisi, 68, 86.
- Kuranı Kerim. (2022). Fetih Suresi/4. Ayet, 510. Konya: Haktan Yayın Dağıtım.
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%821-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/385/92-ayet-tefsiZi>
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/C%C3%A2siye-suresi/4476/3-5-ayet-tefsiri>
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ra'd-suresi/1734/27-28-ayet-tefsiri>
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBsuf-suresi/1648/52-53-ayet-tefsiri>
- Kısakürek, N.F. (2002). Çile. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (1977). Öfke ve Hiciv. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2017). İdeolocya Örgüsü. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 40. Cilt, 119-126.
- Tok, V.A. (2008). Sözün Özü- Berceste Beyitler. Diyanet Aylık Dergi, 8, 52-54.
- Topal, M. D. (2013). Leylâ Hanım Dîvânında Dinî-Tasavvufî Unsurlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Topal, S. (2010). Sülûk Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 38. Cilt, 127-128.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük Uygulaması, 2011.
- Uludağ, S. (2012). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Uludağ, S. (2007). Nur Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 33. Cilt, 243-244.
- Yalçın, E. (2019). Mesnevî'ye Göre İnsân-I Kâmilin Kalbî Vasıfları, Bitlis İslamiyat Dergisi, 1, 1-23.
- Yılmaz, H.K. (1998). Tefekkür ve Tezekkür. Altınoluk Dergisi, 144-5.

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 02.05.2023

Makale Kabul Tarihi: 23.06.2023

Türk Kamu Yönetiminde Liyakat Sistemi: Uygulama Biçimleri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Arzu YILDIRIM*

Öz

Kamu yönetimlerinin oluşturulma nedenleri topluma kamusal nitelikli hizmetlerin sunulmasıdır. Vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanmasında genel sorumlu olan örgüt kamu yönetimidir. Kamu yönetiminin vatandaşların istek ve beklentilerine gereği gibi cevap verebilmeleri için kamu yönetimi unsurlarının iyi çalışması gerekir. Kamu yönetiminin en önemli elemanlarından birisi de beşeri unsur olan insandır. Kamu kurumlarında işe alımlarda ve görevde yükselmelerde liyakat ilkesinin temel alınması esastır. Bu çalışmanın amacı, kamu yönetiminde liyakat ilkesinin uygulanma biçimlerini yasalarda ve uygulamadaki mevcut durum hakkında incelemelerde bulunarak bir ışık tutmaktır. Türkiye’de kamu yönetiminde işe alımlarda ve görevde yükselmelerde liyakat ilkesinin işlerliği incelenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonunda ülkemizde liyakat ilkesinin işlerliğinin sağlanabilmesi için öneriler getirilmiştir. Araştırmada, Türk personel rejiminde liyakat ilkesinin uygulamaya yansımaları bakımından sorunlar yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sorunların azaltılması amacıyla işe alım, terfi gibi alanlarda ülkemizin yapısına uygun yöntemlerin kullanılması ile liyakat ilkesinin uygulanmasında yaşanan sorunların azalabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, modern devletin ortaya çıkışı ile liyakat kavramı arasındaki ilişkiyi kurarak Türk kamu personel sistemine uygulamada yapılacaklar konusunda öneriler sunması bakımından özgün sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Liyakat, Kamu Hizmeti, Türkiye.

*Dr. Şırnak Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Şırnak/Türkiye, a.ucar@sirnak.edu.tr ORCID ID:0000 – 0002 – 8543 – 278X.

Merit System in Turkish Public Administration: Application Forms, Problems and Solution Suggestions

Abstract

The reasons for the establishment of public administrations are the provision of public services to the society. The organization that is responsible for meeting the needs of the citizens is the public administration. In order for the public administration to respond properly to the wishes and expectations of the citizens, the public administration must work well. One of the most important elements of public administration is the human element. It is essential that the principle of merit is taken as a basis in recruitment and promotion in public institutions. The aim of this study is to shed light on the ways in which the principle of merit is applied in public administration by examining the current situation in law and practice. The functionality of the principle of merit in recruitment and promotion in public administration in Turkey has been examined. The research was carried out using the document analysis method, one of the qualitative research methods. At the end of the study, suggestions were made to ensure the functioning of the principle of merit in our country. In the research, it has been concluded that there are problems in the Turkish personnel regime in terms of the reflection of the principle of merit in practice. In order to reduce these problems, it has been concluded that the problems experienced in the implementation of the principle of merit can be reduced by using methods suitable for the structure of our country in areas such as recruitment and promotion. The study can be considered original in that it provides suggestions on what to do in practice in the Turkish public personnel system by establishing the relationship between the emergence of the modern state and the concept of merit.

Keywords: Public Administration, Merit, Public Service, Turkey.

Giriş

2000’li yıllar hızla değişen ve dönüşen yeni durumların ve olguların ortaya çıktığı yıllar olarak kabul görmektedir. İletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan gelişmeler, internetin ve teknolojinin ağırlık kazanması, üretim yöntemlerinde yeni bir çağa geçilmesine, üretim odaklı sektörel alanda değişimlerin yaşanmasına, hizmet sektörünün öne çıkmasına, sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru geçişin başlamasına ortam hazırlamıştır. Yaşanan bu değişimlerin tamamı küreselleşmeyi ortaya çıkarmış, küresel düzeyde bütünleşme ve benzeşme sürecinin başlamasına neden olmuştur. İçinde bulunduğumuz küreselleşme kavramı, yenedünya düzeni, Avrupa Birliği ile bütünleşme süreci, internet ve teknolojik alanda kaydedilen gelişmeler yaşanan bu dönüşüm sürecini farklı yöne çekerek ilerlemektedir. Dünyada ve Türkiye’de kamu yönetimi alanında değişime ayak uydurmak için son yıllarda yeniden yapılanma sürecine girilmiştir (Yılmazöz, 2009: 294).

Demokrasinin en temel gereklerinden birisi de devletin vatandaşlarına eşit mesafede davranmasıdır. Eşit mesafede bulunması, vatandaşların devlete olan güvenini sağlamaktadır.

Liyakat ilkesi gereği kamu personelinin sergilediği davranışlar, devletin tarafsızlığını zedeleyecek sonuçlar üretmemelidir. Özellikle de kamu çalışanlarının bu bakımdan liyakat ilkesi üzerinde önemle durmaları gerekmektedir. Demokratik vatandaşlığın oluşmasının esasında hukukun hakim kılınması yatmaktadır. Bu sebeple liyakat ilkesi, hukuk devletinin en temel gereklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü liyakat ilkesinin zedelenmesi, liyakatin dışında diğer özelliklerin aranması hukuk kurallarının ihlal edilmesi ile aynı anlama gelmektedir. Hukuk kurallarının doğrudan kamu çalışanları tarafından ihlal edilmesi kamusal düzeni sarsacak boyutta tehlikeli bir boyuta gelir. Bu nedenle kamu personelinin istihdam edilmesinde vatandaşlar arasında çok küçük boyutta dahi ayırım hissini oluşturulmaması gerekir. Vatandaş eğer bir kamu hizmetinde istihdam edilmedi ise, sadece kendinden kaynaklı hatanın olduğuna şüphe etmemelidir. Çünkü kayırmacılık vatandaşların devlete olan güvenlerini zedelediği için aynı şekilde demokrasinin de sarsılması anlamını taşımaktadır (Öztürk, 2002: 131).

İşin ehline verilmesi olarak tanımlanan liyakat, verilecek işin o işi en iyi yapabilecek çalışan tarafından yapılmasını amaçlayan personelin seçimi ve rütbe yükselmesi kıstaslarının toplamı olarak ifade edilebilir. Layık olmanın en önemli şart olarak benimsenmesi, kamu hizmetlerinin sadece liyakati olanların sunabileceği anlamını taşıdığından layık olmayanların kamu çalışanı olması ya da görevlerinde yükselmeleri engellenmeleri istenmektedir. Layık olma, dinamik bir durum olduğu için zaman içerisinde liyakatini kaybeden çalışanların kamu hizmetinden uzaklaştırılarak, hizmetlerin sürekli olarak en iyi çalışan tarafından yerine getirilmesi hedeflenir. Teorik anlamda mükemmel olarak kabul edilen liyakat politikaları, kamu hizmetini düzenlediği gerekçesiyle toplumun ihtiyaçlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Ülkelerin sosyal yapılarının farklı olması nedeniyle, liyakat politikalarının her ülkede aynı şekilde uygulanması mümkün görünmemektedir (Şahin, 2016: 232).

Sunulan hizmetlerde ve işlemlerde tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlılık kurumsal tarafsızlığın oluşmasını sağlar. Kurumsal anlamda tarafsızlığın sağlanması için, kamu kurumlarında hizmet sunmak üzere aday olan ya da mevcut kamu çalışanlarına ilişkin her türlü işlemlerde eşitlik ilkesine özen gösterilmelidir (Karatepe ve Kurnaz, 2019: 75). Bu kapsamda çalışmada Türkiye’de işe alımlarda, terfilerde, ücret koşullarında liyakat ilkesinin işlerliğini ortaya koymak hedeflenmiştir. Araştırmanın sorusu; Türkiye’de liyakat ilkesinin nasıl uygulandığıdır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkiye’de liyakat

alanında yazılan çalışmalar değerlendirilmiş, liyakat konusundaki yargı kararları incelenmiş ve kuramsal çıkarımlarda bulunulmuştur.

Liyakat Kavramı

Kayırmacılık çokça eleştirilir, uygulanır ancak çok az anlaşılır (Jaskiewicz vd., 2013: 135). Liyakat kavramı bir işi yapabilme ya da yerine getirebilme hususunda uygunluk ya da mükemmeliyet anlamına gelmektedir. Liyakat akıl, bilgi, tecrübe, kıdem, yetenek, kapasite gibi kavramların bir üst bileşenini ifade eden bir kavramdır. Bu kavramları içeren şemsiye bir kavram olarak ifade edilebilir (Aktan, 2021: 8).

Liyakati tanımlamak sanıldığı kadar kolay değildir. Başlangıç noktası olarak liyakati “herhangi bir iş için en iyi kişinin atanması” olarak tanımlanabilir. Bu mülayim, ancak pratik sonuçları tartışmalı olabilir. Örneğin, daha az yetenekli aday tercih edildiğinde, vatandaşlara daha düşük kalitede bir hizmet sunma tercih ediliyor anlamına gelir (McCourt, 2007: 5).

Günümüzde gelişmiş ülkeler olarak kabul edilen ülkelerde dahi liyakat sisteminin oluşturulması kolay olmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Büyük Britanya, demokratik sistemlerin temellerini ortaya koysalar bile yükseldikleri temel değerler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Amerikan ve Fransız devrimlerinin ortaya çıktığı koşullar bir taraftan İngilizlere karşı özgürlüğün kazanılmasının yanında eşitliğin siyasal düzlemde kalıcı olarak öne çıkmasına ortam hazırlamıştır. Bu noktada idareye ve idari personele verilen rol, toplumların demokrasi kültüründen ve devlet ile olan ilişkilerin şeklinden kaynaklanmaktadır. Benzer ekonomik ve sosyal koşullardaki mücadelelerin sonucu olan bürokrasinin yerleşmesi, ülkelerin kendi rejimlerinin sağlamlaşmasına yol açan temel ilkelerdir (Dreyfus, 2007: 11-12).

1980’li yıllarda yeni kamu yönetimi anlayışının etkisi ile kamu kurumlarında ortaya çıkan yenilik ve değişim anlayışı ile kamu kurumlarında personelin işe alım ve çalıştırılma şekli de değişmeye başlamıştır. Bu kapsamda kamu personel sistemi değişime uğramış, personel sisteminin anayasal ilkeleri yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte kamu personel sisteminin esnekliğini söylemek mümkündür. Anglo-Sakson ülkelerin kamu personel sistemlerinde hızlı ve öncü rolü üstlenerek yeniden düzenlenme yoluna gidilmiştir. ABD’de 1978 yılında kabul edilen Civil Service Reform Act ve İngiltere’de 1995 yılında oluşturulan Civil Service Management Code kamu personel sistemindeki öncü düzenlemeler olarak kabul edilebilir (Avcı ve Yavuzdoğan, 2016: 30).

Çoğunlukla liyakat kavramı ile birlikte anılan kamu yöneticisini; “kuruluşun uğraşsal ve teknik nitelikli personelinin çalışmalarının iyileştirilmesinde, bütünüyle yönetim mekanizmasının etkililiğinin sağlanmasında, bilgi ve becerileri, deneyleri ve aldıkları kararlarla ülkenin savunmasında ve yönetimin yeterliliği üzerinde büyük etkileri olan ve devlet gemisinin omurgası sayılabilecek kişi (Karasu, 2001: 194)” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Günümüzde kamu yönetici yetiştirilmesi kavramı kullanıldığı zaman ilk kurum olan ENA (Fransız Ulusal Yönetim Okulu) aklı gelmektedir. ENA sahip olduğu yönetsel özelliği nedeniyle birçok ülke üzerinde etki oluşturmuştur. Fransa'nın yönetim yapılanmasının temelini bürokratik yapı oluşturmaktadır. Hatta Fransa'da yönetim yapısının esas belirleyicisi olarak “Grand Corps” şeklinde kabul edilen üst düzey kamu yöneticileri belirtilmektedir. Grand Corps ile Danıştay, Sayıştay, Maliye Teftiş gibi kurumlar vurgulanmak istenmektedir. Bu kurumlarda kariyer yapabilmek Fransız vatandaşları arasında büyük bir prestij olarak kabul edilmektedir. Fransa'da adli ve askeri kurumlar hariç olmak üzere diğer bütün kurumlarda yönetici olabilmek için ENA'nın bitirilme şartı bulunmaktadır. Bu kapsamda ENA'yı Fransa'nın kamu personel sisteminde hem kamu hizmetine girişte hem de kamu görevlilerinin yetiştirilmesinde önemli rolü bulunmaktadır. Mevcut özellikleri bakımından Türkiye'de Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün (TODAİE) kurulmasında örnek alınmıştır. İki kurum yapısı ve işleyişi bakımından benzer niteliklere sahip olmasına karşın Fransa'da kamu yöneticisi olmak için ENA'dan mezun olma zorunluluğu bulunurken Türkiye'de bu şekilde bir kural bulunmamaktadır (Baysal, 2016: 189-191).

İşe alma yöntemlerini İngiliz ve Çin yöntemleri olarak kendi içinde eski ve yeni yöntem olarak ikiye ayırmak mümkündür. Eski İngiliz yönteminde, memur adayının soyunu sıraladığı mülakat sistemine dayanmaktadır. Yeni İngiliz yönteminde ise demokratik bir ülkeye uygun olarak yeni işe alma yönteminin uygulandığı görülmektedir. Bu yöntemle göre önemli olanın soyluluk değil eğitim olduğu söylenebilir. Çin yönteminde ise memur adayları önce kendi şehirlerinde sınava girerler, bu sınavı kazanırlarsa başkentte aynı gün içerisinde üç sınava girerlerdi (Fişek, 2013: 216-217).

Weber, bazı rasyonel izleri taşımakla birlikte Han Hanedanlığından son hanedanlık olan Qing'e kadar olan bütün imparatorluk süreci içerisinde Çin bürokrasisinin patrimonyal bir özellik taşıdığını vurgulamaktadır. Çin dilinde memuriyete başlayan kişilerin buldukları sınıf “mandarin” olarak tanımlanmaktadır. Kadınların bu tür sınava girmeleri ve mandarin

sınıfına katılmaları söz konusu değildi. Bununla beraber kadınların tamamen bu sürecin dışında olduğu söylenemez. Sınavı kazanan mandarinler bugünkü gibi bir devlette olan bütün idari ve adli görevleri üstlenebilmektedir. Çin bürokrasi sınavları, genellikle ailevi ya da siyasi ayrıcalıklar olmadan becerilere bağlı olarak gerçekleştirilen özellikle Konfüçyüsçü metinler etrafında ahlak, edebiyat, felsefe ve toplumsal gelenek ve görenek gibi çeşitli konulardan sorumlu tutulduğu, başarılı olanların sivil ve askeri memur olarak imparatorluğun bünyesine katıldığı sınavlardır. Dünya genelinde rekabete dayalı olarak gerçekleştirilen yazılı sınavların ilk örneğini temsil eden bu sınav sistemi toplumdaki günlük pratikleri önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca yapılan bu sınavlar sadece bir merkezi sınav olmaktan öte Çin siyasal sisteminin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Bürokrasi sınavları, yönetim sistemi içerisinde meritokrasinin oluşmasını ve ilerlemesine fırsat sunmuş, aynı zamanda güçlü ailelerin gücünün ve etkisinin sınırlandırılmasını sağlamıştır. Çin’de 1300 yıldan itibaren gerçekleştirilen bürokrasi sınavları devlet pozisyonlarında meritokratik bir zihniyetin yerleşmesi, sınırlı da olsa patrimonyal veya feodal bürokrasi sistemlerinde çok fazla görülmeyen uygulama niteliğini taşımaktadır (Kaçer, 2017: 163-164).

ABD’de ise, kamu yönetimi ve özel yönetim arasında kesin bir farklılık bulunmamaktadır. Bu özellik ABD yönetim yapısının en önemli özelliğidir. Diğer önemli farklılık ise, kamu görevlilerinin atanması ve buldukları konumların özelliğidir. Ülkede üst düzey kamu yöneticileri Başkan ve Bakanlar aracılığıyla görevlendirilmekte ve Başkanla göreve başlayıp Başkanla görevden ayrılmaktadırlar (Baysal, 2016:192-193).

Türkiye ise, kamu yöneticisinin yetiştirilmesi konusunda tarihsel mirasa sahip devlet özelliğini korumaktadır. Ülkede Karahanlılar zamanında uygulamaya konulan “Gulam Sistemi” yöneticilerin yetiştirilmesi açısından öne çıkmaktadır. Gulam, fiziksel özelliklerinden dolayı tercih edilen erkek çocuklarına verilen addır. Gulam sistemi ise, bu özellikleri itibariyle köleler ve savaş esirleri arasından seçilen çocukların saray görevlerinde kullanılmak için yetiştirildiği sistemdir. Bu uygulama bu dönemden sonra kurulan bütün Türk devletlerinde devam ettirilmiştir. Aynı şekilde, Osmanlı döneminde uygulama alanı bulan devşirme sistemi de esasta bu sistemin devamı olarak görülmektedir. Kamuda görev alacak kişilerin ve üst düzey yöneticilerin devlet tarafından yetiştirilmesi ve eğitilmesi anlayışı hemen hemen bütün Türk Devletleri tarafından kabul edilmiştir. Bunun yanında Osmanlı devlet sisteminde üst düzey yöneticiler, Enderun Mektebi bünyesinde yani sarayın içerisinde yetiştirilmektedir. 1859 yılında ise mülki idare sistemine yönetici yetiştirilmesi amacıyla

Mekteb-i Mülkiye oluşturulmuştur. Kabul edilen bir yasa ile sonrasında adı Siyasal Bilgiler Okulu olarak değiştirilmiştir. Türkiye'nin yönetici yetiştirilmesi bakımından Anglo-Sakson yönetim geleneğine uygun eğitim anlayışının etkisi altında olduğu söylenebilir. Planlı döneme gelindiği zaman devlet personel rejiminin geliştirilmesi amacıyla yapılan ilk kurumsal düzenleme Devlet Personel Dairesi'nin kurulmasıdır. Böylece kamu yöneticisinin yetiştirilmesi bakımından yeni kurumsal yapının kurulmasına ortam hazırlanmıştır. Bu yeni kurumsal yapı ise 1952 yılında oluşturulan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)'dür. TODAİE Türkiye'de bağımsız bir eğitim kurumu olarak kurulan ilk kurum özelliğine sahiptir (Baysal, 2016: 196-205).

Ülkelerdeki uygulamalar incelendiğinde, bir kamu hizmetine alımın ya da görev içerisinde terfi durumlarında karar vermede kullanılan en önemli yöntemin sınavlar olduğu görülmektedir. Sınavlar, göreve getirilmede ya da yükselme işlerinde benzer niteliklere sahip kişiler arasında kıyaslama yaparak liyakat ve eşitlik ilkesinin gerçekleşmesine katkı sağlar. Özellikle de göreve başlama sırasında belli koşulları taşıyanların sınavlara başvurabilmesi, memuriyet hizmetine girişte asgari yeterlilik şartlarının arandığını ortaya koymaktadır (Diler, 2018: 153-154). Liyakat, herkesin yeteneklerine göre eşit düzeyde imkânlarla sahip olmasını savunan bir anlayışı benimsemektedir (Fettahlıoğlu ve Demir, 2015: 176).

Bununla birlikte liyakat, sadece en iyi performansa sahip olan nitelikli kişilerin istihdam edilmesini ve kurumdaki rütbelerinin yükseltilmesini hedefler (Şahin, 2016: 233). Liyakat sistemi; açık rekabet sınavlarını, bireysel düzeyde mükemmelliği ödüllendiren kriterleri ve tarafsız bir performans sistemini esas alan özellikleri taşımaktadır (Ali vd., 2017: 21). Liyakat ilkesi, kişilere liyakat temelinde işveren bir işe yerleştirme ilkesi, işe yerleştirme ilkesinin uygulanacağı fırsat koşullarını belirleyen ilke ve işler için ödül programlarını belirleyen bir ilke olarak kabul edilebilir (Daniels, 1978: 207-208). Ayrıca kamu hizmetine girme hakkı aynı zamanda siyasal bir hak olarak kabul edilmiştir (Sezer, 2003b: 155).

Bu ilke kapsamında vatandaşlar arasında ayırım gözetilmeden kamu hizmetlerine girme imkânı sağlandıktan sonra tek ölçüt; bireylerin yetenekleri, bilgisi ve sahip oldukları nitelikleri olmalıdır. Bu şartların değerlendirilmesi ise herkese eşit koşulların tanındığı objektif sınavlar ile mümkündür. Bir Anayasa Mahkemesinde belirtildiği gibi, Anayasa ödevle sahip olunan nitelik arasında yoğun bir bağın bulunduğunu, bunun dışındaki hizmete alım esnasında hiçbir sebebin önemsenmeyeceğini, daha açık bir ifade ile ayırımın sadece ödev-nitelik bakımından yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle ödev ile onun

zorunlu kıldığı niteliği birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Buna göre, istenilen nitelikler çalışanlarda olmadığı sürece o ödev ya hiç yerine getirilmeyecek ya da iyi bir şekilde yerine getirilmemiş olacaktır (Uz, 2011: 77). Dolayısıyla liyakat sisteminin en önemli özelliği siyasi nitelikli işe alımlara karşı hassas olunmasıdır. Siyasi nitelikli atamalar sistemin belirlediği sınırı aşar ise sistem bozulur ve kayırmacılığa yol açar (Yıldırım, 2013: 362).

En nitelikli kişi, özellikleri ve yetenekleri, bu işlevleri etkin bir şekilde yerine getirme olasılığı en yüksek olan kişidir. Liyakatin önyargıdan uzak bir şekilde gerçekleşmesi için potansiyel aday havuzunun üyeleri arka plan dikkate alınmadan adayların seçilmesi ile mümkün olacağı konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır (Malleson: 2006: 135).

Liyakat ilkesi, aşağıdaki özelliklere sahiptir (Mehta, 2011:7, Ataoğlu, 2009: 45-46):

- Belirli bir tür eşitliği işaret eder. Liyakat, ayrımcılığa karşıdır. Sınıf, cinsiyet, kast ve ırk gibi belirli tanımlayıcı özellikler nedeniyle insanların ayrımcılığa uğramadığı bir toplumu yansıtır. Liyakat bu anlamda ayrımcılık yapmamayı gerektirir.
- Liyakat bir yetkilendirme ilkesi sağlar; insanların belirli bir bağlamda ne alması gerektiğini belirlememiz için bize kriterler verir. Sıklıkla en iyilerin bir iş bulmayı hak ettiğini söyleriz. Bu anlamda, liyakat bir adalet kriteridir.
- Liyakat verimlilik için bir temel sağlamaktadır. En iyi insanlar işi alırsa o toplum en üretken olacaktır.

Liyakat ilkesinin diğer bir özelliği kamu hizmetlerinde sürekliliği sağlamasıdır. Kamu yönetimi, iktidar ile değişmeyen çalışanları sayesinde hizmetlerde herhangi bir kesinti yaşanmamaktadır. Liyakat ilkesinin uygulanmadığı zamanda idare çalışanı kayırmacılık ile seçecektir. Kayırmacılığın sonucunda iktidarın değişmesi ile çalışanların da değişmesi, özellikle seçim zamanlarında işlerde aksama olabilecektir. Dolayısıyla liyakat ilkesi kamu personel sistemine sağladığı tarafsızlık ve süreklilik özelliği ile kamu hizmetlerinde yaşanabilecek kesintileri önleme fonksiyonuna sahiptir (Diler, 2018: 10).

Liyakatin sadece yönetim geliştirme, terfi ve kontrol, kurumun imajı ve halkla ilişkileri için değil, bunun yanında yönetici kadrosunda tanıdıkları ya da akrabaları olan yöneticiler bakımından etkileri bulunmaktadır (Wong ve Kleiner, 1994: 10). Liyakat ilkesinin ihlal edildiği durumda, diğer çalışanlar ve liyakat ihlaline uğrayan bireyler bakımından bilişsel, duygusal-psikolojik ve davranışsal olarak etkileri olabilecektir. Liyakat ihlalinin kurum

üzerinde performansın düşmesi, kurumun itibarının zedelenmesi, olumsuz ortaya çıkan örgüt iklimi, kurumun değerlerinde yozlaşma, nitelikli çalışanların azalması, kuruma bağlılığın azalması gibi olumsuz etkileri olacaktır. Çalışanlar arasında güvenin azalması, bağlılık duygusunda azalma, çalışanlar arasında uyumsuzluğun artması gibi durumların yaşanması muhtemeldir (Yılmaz ve Çakıcı, 2021a: 204).

Vinton (1998: 299) çalışmasında; bir danışman ve eğitimci olarak, liyakat konusunda gerçekten bildikleri konusunda endişeli olduğunu belirtmiştir. Liyakatin faydalarına dair çok sayıda örneklere tanık olduğunu (örneğin, bir aile buğday çiftliğini dikey olarak bütünleşik bir üretime dönüştüren bir oğul ve gelin-buğday yetiştirmekten ekmeğe pişirmeye ve ekmeği perakendecilere dağıtmaya kadar); ayrıca liyakatin neden olduğu sorunlara da tanık olduğunu (örneğin, uygulanabilir bir işi yerle bir eden bir evlat) ifade etmiştir. Liyakat neden bir durumda işe yararken diğerlerinde başarısız oluyor? Aile şirketlerinde ya da diğer kurum ve kuruluşlarda liyakatin incelenmesi için bu konunun çeşitli yönlerini inceleyen bir yaklaşımın geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Liyakat İlkesinin Kuramsal Arka Planı

17. ve 18. yüzyıllarda hakiki devletin memuriyet kadrolarını orta sınıfa açan devlet anlamına gelmekteydi. Devletin bütün sınıflara açılarak ilerlemesini sağlayan en önemli araç kamu personel sistemidir. Modern devlet ise, siyasal ortamda bütün vatandaşların söz hakkını temsili demokrasi yoluyla yönetsel anlamda bütün vatandaşların hizmet hakkını ise liyakat ilkesi ile uygulamaya geçirmeyi amaç edinmiştir (Güler, 2013: 20-21). Bu çalışmada iki yönetim sistemi olan Kıta Avrupası modeli ile Anglo-Sakson modeli olarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Anglo- Sakson Yönetim modeli kapsamında ABD, İngiltere ve Avustralya örnekleri üzerinden anlatılmaktadır. Kıta Avrupası modeli olarak Avusturya, Fransa, Almanya örnekleri üzerinden anlatılmaktadır

Siyasal rejimlerin kurucu ilkelerine esin kaynağı olan ideolojiye uygun olarak kurallar oluşturulmuş olsa da idari personel üzerindeki düşünceler ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu düşünceler teorinin ötesinde politikanın gerçek nedeni olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İngiltere’de oluşturulan kamusal idareye yüklenen anlam ile 20. yüzyılda bürokrasi kavramına Max Weber’in kavrama yüklediği anlam ile karakteristik özelliklerini taşıdığı söylenebilir (Dreyfus, 2007: 17).

Liyakat ilkesinin ortaya çıkmasındaki asıl hedef yönetimin siyasallaşmasını ve siyasal kayırmacılığı engellemek olmuştur. Liyakat ilkesi modern dünyada bir sistem olarak ilk kez 18. Yüzyılda Prusya’da uygulanmaya başlamıştır. O zamanlar kral olan Büyük Frederick, 1742 yılında kamu personeli olabilmek için hukuk eğitimi almış olmayı ve giriş sınavlarında başarılı olmayı zorunlu husus olarak kabul etmiştir (Tortop vd., 2013: 66). Çoğu modern idari devlette, kamu hizmeti, liyakat ve teknik uzmanlığa dayalı olarak işe alınan, partizan olmayan ve kadrolu sivil hükümet çalışanlarından oluşur. Memurlar, çoğunlukla hükümetin kamu yöneticileri olarak kabul edilir ve politika yapmaktan açıkça sorumlu olmasalar da, politikanın uygulanmasından sorumludurlar. Memurların politik olarak tarafsız olmaları beklenmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde memurlar, federal, eyalet veya yerel hükümet için öğretim, sağlık hizmetleri, yönetim ve idare gibi çeşitli alanlarda çalışırlar. Kural olarak, kamu hizmeti seçilmiş görevlileri kapsamaz, çoğunlukla yargı görevlileri, askeri personel veya himaye ile seçilen çalışanlar kapsam dışı bırakılmaktadır (Kazin, Edwards & Rothman, 2012: 142).

Kamu yöneticisi yetiştirme sürecinde bir model olan Anglo-Sakson uygulaması, çoğu zaman ABD kaynaklı idari örgütlenmenin bir ürünü olarak kabul edilmektedir. İngiltere’de uygulama alanı bulan yerleşik yönetim yapısı ABD örgütlenme modeli ile önemli ölçüde benzerlik göstermektedir (Baysal, 2016: 192).

Kıta Avrupası modelinde yönetici yetiştiriciliğinin ilk örneğini ise, Kameralist yönetim sistemi ile 1729 yılında Prusya’da üniversitelerde kurulan ‘Kameral Bilim Kursüleri’ olarak kabul edilebilir. Kameralizm esasta devlet bilgisinin ortaya konulması çabası ile ortaya çıktığı söylenebilir. 18. yy. Prusya devleti yönetim anlayışının etkisi ile şekil kazanan yönetsel yapı, ortaya çıkan bilimsel gelişmelerden büyük oranda etkilenmiştir. Bu gelişme Fransa ve Almanya başta olmak üzere Avrupa genelinde önemli bir etki oluşturmuştur. Kıta Avrupası yönetim anlayışının Fransa modelinden büyük oranda etkilenmesi, yönetim biliminin gelişmesini ve yönetici eğitimi süreçlerinin de diğer Avrupa ülkeleri tarafından rol model alınan bir hal almasına fırsat sunmuştur (Baysal, 2016: 189). Kıta Avrupası ülkeleri geleneksel Weberci bürokratik yapıya sahiptir ve yönetim gelenekleri bakımından güney modeli olarak adlandırılan mali bir yönetim anlayışına sahiptir (Saltık-Turan, 2021: 88). Türkiye’deki yönetici yetiştiriciliği uygulamasının Kıta Avrupası kökenli olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal koşulların bir gereği olarak kameralist devletler Alman İmparatorluğu’nun parçalı bürokratik yönetim yapısında ekonomide ticari bir firma niteliğinde rekabet ederek

gelirin arttırılmasını amaçlayan hem ticari hem de bürokratik devlet özelliğini göstermektedir. Başka bir ifade ile yönetici pozisyonunda olan prens, devletin gelirini maksimuma çıkarabilmek için seçimleri gerçekleştiren tek kişidir. Bu bağlamda kameralizm, mutlakiyetçi dönemin maliyeye özgü bir hükümdarlık teorisi şeklinde belirtilebilir (Gürkan, 2013: 17-18).

Diğer yandan, o dönemde, yazılı metinlerde kesin hali belirtilmiş katı ilkelerle uygulayan bir devlet memurluğunu sadece Almanya ve Avusturya uygulamaktaydı. Memurlar, hiyerarşik düzene kavuşturulmuş iş ortamlarına alınabilmek için gereken niteliklere göre alınmaktadır. Prusya’da, üniversitede okutulan mali bilimlerden mezun olduklarını belirten diplomaya sahip olmaları şartı bulunmaktadır (Dreyfus, 2007: 18-19). İdarenin en fazla incelendiği ve mükemmelliğe kavuşturulmaya çalışıldığı Prusya’da ülkeyi idare edenler, kendilerini ülkenin bir numaralı hizmetkârı olarak kabul etmekteydiler. Ülkeyi idare edenler makamlarını âmmenin bir emaneti olarak kabul ediyorlardı. Prusya’nın personel sistemi bir amme hizmeti olarak teşkilatlanmıştır (Wilson, 1961: 59).

Amerikan kamu yönetimi gerçekten olağanüstüdür ve diğer ülkelerdeki idari sorunların çözümüyle sınırlı bir ilgisi vardır (Riggs, 1). 1883 Pendleton Yasası örneğinden etkilenmiş ve liyakat sistemini benimsemiştir. 1905'e kadar Amerika’da başka bir eyaletin liyakati kabul etmesi 20 yıldan fazla zaman almıştır. 1935'e gelindiğinde, yalnızca 12 eyalet resmi olarak liyakat sistemlerini kurmuştur (Shafritz vd., 2017: 420). Federal hükümet, eyalet ve yerel düzeylerde güçlü liyakat sistemlerinin geliştirilmesi lehine ağırlığını koymuştur. 1930'lu yıllardan itibaren federal finansmanın söz konusu olduğu durumlarda eyaletleri liyakat prosedürlerini kullanmaya zorlamak veya teşvik etmek için çeşitli önlemler benimsemiştir (Shafritz vd., 2017: 422).

Modern kamu hizmetinin kurulması, merkezi bürokratik hükümetin büyümesine ve feodalizmin gerilemesi ile paralel kabul edilmektedir. Kamu hizmeti sistemleri, muhtemelen, rasyonelleştirilmiş idarelerin hükümetin giderek daha karmaşık hale gelen görevlerini yerine getirdiği, bilinen en eski Ortadoğu toplumlarında ortaya çıkmıştır. Liyakat esaslı kamu hizmetinin en eski örneklerinden biri Çin bürokrasisinde görülmüştür. Daha sonra Çin’de, güç ve uzmanlığa dayalı resmi bir hiyerarşi oluşturan dokuz kademeli sistem benimsenmiştir. Han hanedanı sivil memurları seçmek için rekabetçi sınavlar kullanmıştır (Kazin, Edwards & Rothman, 2012: 142).

Çin'deki liyakat anlayışı on yedinci yüzyılın başlarında İngiliz yönetimindeki Doğu Hindistan Şirketi tarafından Hindistan'da etkisini göstermiştir. Şirket yöneticileri, yolsuzluk ve kayırmacılığın önlenmesi için adayları rekabetçi sınavlara dayalı olarak işe almakta ve terfi ettirmektedir (Kazin, Edwards & Rothman, 2012: 142). Bu uygulamalar ilerleyen zamanlarda İngiltere'nin kamu yönetimi anlayışında da etkisini göstermiştir (Ün, 2022: 462).

İngiltere'de liyakat ilkesi 1855 yılında ortaya atılmış ve 1870 yılında açık yarışma sınavları genel kural olarak uygulanmaya başlamıştır. İngiltere liyakat ilkesini çok iyi değerlendirmiş ve elinde bir tavsiye kartı getiren kamu görevlisi adaylarının, bu kartının aleyhinde bir belge olarak kabul edilmesini kanun hükmü olarak kabul etmiştir (Tortop vd., 2013: 141).

Avustralya'da liyakat ilkesini koruması için Liyakat Koruma Komiseri kurulmuştur. 1999 tarihli Kamu Hizmeti Yasası ve 1999 tarihli Parlamento Hizmeti Yasası'na göre istihdamla ilgili çeşitli işlevleri yerine getirmek üzere kurulmuş bağımsız bir yasal kurum olarak hizmet vermektedir. Liyakat Koruma Komiseri ve Parlamento Hizmetleri çalışanlarına faaliyetlerinde, karar ve terfi konusunda adil, tarafsız ve bağımsız bir inceleme sistemi sunmaktadır. Ayrıca, işverenlerin işe alma ve seçme süreçlerinde ve istihdamla ilgili diğer kararlarında yardımcı olmaları için hizmetler sunulmaktadır. Bağımsız bir seçim komitesi, Liyakat Koruma Komiserinin bir ajans veya departman adına tüm işe alım ve seçim sürecini yürüttüğü yerdir. 1999 Kamu Hizmeti Yasası kapsamında bir komitenin oluşturulması tamamen bağımsızdır, liyakat esaslıdır ve uygun maliyetlidir. Sürece duyulan güvenin, zaman yönetiminin ve tarafsızlığın kritik bir faktör olduğu büyük veya hassas işe alım süreçleri için önem taşımaktadır. Bu komiteler, işe alım sürecinin, rolün duyurulmasından, son listeye alınmasından, mülakatların yürütülmesinden ve seçim raporlarının hazırlanmasına kadar her aşamasında yüksek kaliteli bir hizmet sunmaktadır (Mpc, 2023).

Fransa, Kıta Avrupası ülkeleri arasında Napolyoncu yönetim geleneğini benimseyen merkeziyetçi bir anlayışta kamu hukukuna bağlı bir yönetim anlayışını benimsemiştir (Saltık-Kuran, 2021: 88). Kamu görevlileri, Napolyon'un devlet yönetimi anlayışının odak noktasını oluşturmaktadır. Bütün kamu görevlilerinin milletin hizmetkarı olarak yürütmenin başı tarafından atanması gerektiği savunulmaktadır. Bunu ise kayırmacılık için değil denetlenebilirlik ilkesinin gerçekleşmesi için önemli kabul edilmektedir (Karasu, 2004: 8).

Fransa’da 1789 yılında İnsan Hakları Beyannamesi’nde sınav ile memur alımı başlamış olsa da bu durum ancak 1849 yılında Danıştay’a memur alınması durumunda uygulanmıştır. 1946 yılında devlet memurları için kadro kanunları çıkarılmıştır. 1959 yılında yapılan düzenleme ile sınav usulü kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren özellikle de yüksek yönetim kadroları için sınav zorunlu olarak kabul edilmiştir (Tortop vd., 2013: 143).

Gelişmiş olan dünyadaki bütün ülkelerde kabul edilen liyakat ilkesi Türkiye’de de yasal olarak kabul edilmiştir. 1876 yılında kabul edilen Kânûn-i Esâsî’den itibaren kamu görevine girişte liyakat ilkesi anayasa ile güvence altına alınmıştır. Kânûn-i Esâsî’nin 39’uncu maddesine göre; yasalar ile belirlenen şartlara göre, kabiliyetli ve hak etmiş kişilerin kamu görevine seçileceği vurgulanmıştır. Kânûn-i Esâsî’den sonra da yürürlüğe giren diğer yasal düzenlemelerde de liyakat ilkesi benimsenmiş, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda (DMK) da “liyakat”, “sınıflandırma” ve “kariyer” ilkelerinin yer alması ile personel sisteminin üç esas ilkesinden birisi şeklinde kabul edilmiştir (Güneyi, 2021: 1055).

1924 Anayasası 92. maddesinde yer alan “hukuku siyasiyeyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir.” ifadesi ile Cumhuriyet döneminde kamu görevine girişte liyakati benimseyen ilk belge özelliğini taşımaktadır (Mıhçıoğlu, 1958: 109). Bu zamana kadar, siyasal özellikli hizmetlerde çalışan memurların aynı Anayasa’nın 23. maddesinde bulunan, “milletvekilliği ile memuriyetin bağdaşmayacağı” ifade sonucunda bu haktan “mahrum kalmış olmaları” da yine, liyakat ilkesinin etkinleştirilmesi ve benimsenmesi adına önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir (Öktem, 1992: 86).

1939 tarihinde kabul edilen “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun’un (Barem Kanunu) 17. maddesinde, “bidayeten devlet memuriyetine alınacakların müsabaka imtihanına ve birden fazla talip bulunmadığı takdirde ehliyet imtihanına girip kazanmaları şarttır” ilgili kadro için birden fazla talep olmasa dahi yeterlik sınavında başarılı olma şartı konulması liyakat ilkesi için önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu düzenleme ile kamu hizmetlerine girişte liyakat sistemi Türk kamu personel sisteminin içerisine eklenmiştir. Bu dönemde kamu hizmetine girişte yapılan sınavların en iyi uygulama örnekleri; akademi alanında, Dışişleri Bakanlığı meslek memurluğunda, Maliye müfettişliğinde, hesap uzmanlığında ve bazı bakanlıkların ve müesseselerin müfettişliklere girişte yapılan sınavlardır. Buna karşın liyakat ve yarışma sınavlarından muaf tutulan kadrolar da vardır.

Bunlar; mesleki eğitim görenler, mecburi hizmeti olanlar, ihtisas konularına tayin edilecek olanlar, naklen tayin olanlar ve istisnai memuriyetlerdir (Mihçioğlu, 1958: 109-111).

Devlet Memurları Kanunu'nun 3. maddesinde liyakat ilkesi yer almaktadır. Liyakat sistemi, kamu hizmetinde istihdam edilecek çalışanların atama, ilerleme, hizmet içi eğitim, görevde yükselme, görevden uzaklaştırma durumlarında çalışanların ehliyetlerinin temel alındığı bir yapıdır. Yani liyakat ilkesi, kişilerin bütün memuriyet hayatı boyunca dikkat etmesi gereken bir ilke olarak görülmelidir (Karatepe ve Kurnaz, 2019: 93). Liyakat, açıkta olan tüm kadrolar için işe alınması, yükseltme, atama yapılması ve görevine son verilmesinin eşitlik ve hakkaniyet çerçevesinde bütün çalışanlara uygulanmasıdır (Yılmaz ve Çakıcı, 2021b: 381).

Anayasanın 70. maddesinde, “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar” ifadesine göre göreve getirilmeye ve üst kadrolara terfilerde torpilin ve kayırmacılığın görülmesi durumlarında bu ilkenin belki de en çok ihlal edilen ilke olduğunu söylenebilir (Öztürk, 2002: 141).

Liyakat İlkesinin Türkiye’de Tarihsel Gelişimi

Kamu personel sistemlerinde doğru ve adaletli olan işe alım ve terfi sisteminin liyakat sistemi olduğu yaygın bir şekilde kabul görür (Hatipoğlu, 2019: 270). Liyakat sistemi, demokratik bir yönetim anlayışının personel yönetim anlayışındaki ayağıdır. Bu ayak ne kadar sağlam ve güçlü olur ise vatandaşların devlete ve kamu yönetimine olan güveni de o oranda artacaktır. Çünkü liyakat sistemi, eşitliğin, açıklığın, dürüstlüğün, hakkaniyetin, hakkını hukuki yollarla aramanın ve kazanmanın mümkün olduğunu gösteren sistem özelliğini taşımaktadır (Özkal-Sayan, 2017: 2).

Türkiye’de ise kamu personel sistemi ile ilgili düzenlemelerin 1926 yılında yürürlüğe giren Memur Kanunu ile başladığını söylemek mümkündür. Kanun memur olabilmenin sadece genel şartlarına ve asgari gerekli olan özelliklerine yer vermiştir. Hizmete alma kurumların inisiyatifine bırakılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra personel sisteminde yeniden düzenleme gereksinimi hissedilmeye başlanmıştır. 1950 yılında çok partili hayata geçiş ile beraber kamu çalışanlarının hizmete alınmasında, yer değiştirme ve terfilerde liyakat

ilkesi öne çıkmaktadır. Bu uygulamalar 1960-1970 yıllarına kadar devam etmiştir (Yıldırım, 2013: 354-355).

1965 yılında kabul edilen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu liyakat ilkesi açısından önemli değişikliklerin getirildiği ve günümüzde yürürlükte olan bir düzenlemedir. Devlet Memurları Kanunu, memurların statüsü ve istihdamına yönelik olarak “sınıflandırma”, “kariyer” ve “liyakat” ilkelerine vurgu yapmıştır. Ancak şunun belirtilmesi gerekir ki 657 sayılı kanun da işe alımlarda ve yükselmelerde kayırmacılık uygulamalarına rastlanılabilir. Devlet Personel Başkanlığı aracılığı ile 1962 yılında hazırlanan “Devlet Personel Rejimi Hakkında Ön Rapor”da bu sorunun çözülmesi için kamu çalışanlarının yapılacak merkezi sınav ile göreve getirilmesi ve görevde yükseltmelerinde tarafsız değerlendirmelerin yapılması, oluşturulacak kurullara uzmanların yanında kamu kurumlarının çalışanları ile üniversite temsilcilerinin de katılması tavsiye edilmiştir (Gökdeniz vd., 2017: 210).

İyi işleyen bir personel sistemini oluşturmak için liyakat ilkesinin uygulanabilirliğinin sağlanması konusunda ortak fikirler mevcuttur. Bir kurumda iyi işleyen bir personel sisteminin başarı seviyesi liyakat ilkesine göre tespit edilmektedir. Liyakat ilkesi tarihi gelişim seyri içerisinde incelendiğinde ülkelerin gayretlerinin tamamının liyakat ilkesinin uygulanabilirliğini sağlamaya ilişkin olduğu görülmektedir (Aykaç, 1990: 108).

1990’lı yılların sonlarına gelindiğinde ise kamu personel sisteminde tarafsızlık ve hakkaniyete aykırı atamaların engellenmesi amacıyla düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, kamu hizmetine personel alımında ülke düzeyinde değişikliklere gidildiği ve bütün vatandaşlara eşit ve tarafsız olarak uygulanacak olan merkezi bir sınavın yapılması kararı alınmıştır. Bu nedenle 1999 yılında kamu hizmetine kayırmacılık yapılmadan personelin istihdam edilmesi için devlet memurluğu sınavı yapılmıştır. Yazılı sınavlarda tam olarak ölçülemeyen kriterlerin sözlü sınavlarda ölçülmesi hedeflenmiştir. Daha sonradan yapılan sınavlarda sözlü sınavlara daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir (Ak ve Sezer, 2018: 743-744). Çünkü kamu hizmetine girişte ve görevde yükselmelerde liyakat ve kariyer ilkesi kapsamında tarafsız bir personel sistemi oluşturulmaya gayret gösterilirken, uygulamada siyasal iktidarın değişiminde özellikle üst düzeyde kamu hizmeti sunan kişilerin görevden alınma ya da yer değişikliği kaygısı yaşadığı bilinmektedir (Sezer, 2003a: 179).

1990’lı yılların sonlarından beri çözüm getirmesi amacıyla oluşturulan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun yerine daha çağdaş bir personel sistemi kanunu çalışmaları içerisine

girilmiştir. 1996, 1999 ve 2005 yıllarında personel sistemi ile ilgili hazırlanan kanun tasarısı taslakları bu kapsamda değerlendirilebilir (Yılmazöz, 2009: 299). Devlet Personel Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği düzenlenerek 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanun kapsamında adayların ve kamu hizmetlerinde istihdam edilen personelin eğitimlerine yönelik düzenlemeler hükme bağlanmıştır (Karatepe ve Kurnaz, 2019: 95).

Kamu yönetiminde liyakatin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi gayesi günümüzde kamu yönetiminde önemli sorun başlıklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bunun temel nedeni, personel sisteminin öneminin ve gereği gibi uygulanmaması durumunda ortaya çıkabilecek olumsuzlukların hem yöneticiler hem de vatandaşlar tarafından gereğince anlaşılabilmesi olmalıdır (Ergül, 2017: 102).

Türkiye’de Liyakat Konusunda Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Ülkemizde hem kamu kurumlarında hem de özel kurumlarda liyakat konusunda farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Gökdeniz vd. (2017), liyakat ilkesinin Türk kamu personel rejimine yansımaları incelenen çalışmada, uygulamada liyakat ilkesinin personel rejimine ne ölçüde yansıdığı ve liyakat ilkesinin uygulanmasının önündeki engellerin neler olduğu konusunda görüşler sunulmuştur.

Köybaşı vd. (2018), eğitim fakültesi öğrencilerinin ve eğitim fakültesi mezunlarının öğretmen atamalarına getirilen mülakat uygulaması ile ilgili görüşlerinin incelendiği çalışmada; mülakat uygulamasının öğretmen adaylarını psikolojik, sosyolojik, kendini güvende hissetme ve mesleki beklenti açısından olumsuz etkilediği, psikolojik açıdan olumsuz etkilenen katılımcıların sosyal, kendini güvende hissetme ve mesleki beklenti açısından da olumsuz yönde etkilediği, psikolojik açıdan öğretmen adayların olumsuz etkilenmesinde mülakat uygulamasının yarattığı kaygı ve stres altında mülakata olan güvensizlik, mülakatın objektif ve adil bir şekilde gerçekleştirilmediği yönündeki görüşler tespit edilmiştir.

Eminoğlu (2019), kamu hizmetinde görev almak için yapılan sözlü sınavların, anayasada bir hak olarak kabul edilen kamu hizmetine girme hakkı ve bu hakkın

kullanılmasına temel oluşturan liyakat ilkesi üzerindeki etkilerini incelemiş olduğu çalışmada, aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Bir kamu kurumunda hizmet veren personel ile yapılan görüşmeler sonucunda, bu kurumda görev yapan personelin, kamu hizmetine girerken uygulanan sözlü sınavların hedefe yönelik olması bakımından uzak olduğu, işe alım süreçlerinde uygulamaların liyakat ve eşitlik ilkesine ters düştüğü yönünde görüşlerinin olduğu, katılımcıların çoğunluğunun, bazılarının liyakat ilkesinin bazı faydaları olduğunu kabul edenler olsa bile haksız uygulamalar nedeni ile sözlü sınavların gerekli olmadığı düşüncelerini paylaştıklarını, katılımcıların 44'ünün kendilerinin kamu hizmetine girerken sözlü sınav ile kamu hizmetine girmiş olmasına karşın katılımcılar arasında yapılan sözlü sınavların ya hiç olmaması ya da sözlü sınav uygulamaları ile ilgili çekinceleri olduğunu, sözlü sınavların bazı meslek grupları için sınırlı tutulması gerektiğini ileri sürenlerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bazı katılımcıların söz konusu uygulamaların gereği gibi uygulanması durumunda dahi bu uygulamaya güvenin sağlanmasının zor olduğunu ifade etmeleri, bu nedenle uygulamaya şeffaflık özelliğinin getirilmesi gerekliliği üzerinde durdukları tespit edilmiştir. Bu kapsamda uygulanacak sözlü sınavlar hususunda şeffaflığın sağlanması için sözlü sınavlarda kamera kullanılması, tutanak tutulması, sınavın noter huzurunda canlı olarak gerçekleştirilmesi, sözlü sınavın uygulanması esnasında gözlemci bulundurulması gibi önerilerin getirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kızılkın (2019), Siirt ilinde kamu çalışanlarının Türkiye’de siyasal kayırmacılık ve liyakatsizlik sorununa ilişkin algılarını araştıran tezinde, siyasal kayırmacılıkla kamu idaresine atanan ve terfi alan personelin kurumda iş yükünün artmasına karşın çalışanlar arasında iletişimin ve güven ortamının zedelenmesine neden olduğunu, araştırmaya katılan katılımcıların, devlet yasalarında liyakate yönelik mevzuatın kısmen de olsa yeterli olduğunu ancak bu yasaların uygulanabilirlik noktasında suiistimallerin olduğunu, araştırmaya katılan katılımcıların iktidarı eline alan bir siyasal partinin partizanca duygularını öne çıkararak kamu personel atamalarında yandaşlık ve tarafgirlik yapma zorunluluğu hissettiklerini ileri sürmüşlerdir. “Devlet kanunlarındaki liyakate ilişkin düzenlemeler yeterlidir.” sorusuna katılımcıların büyük bir çoğunluğunun olumlu bakmasına rağmen uygulamada ise kamu atamalarında liyakat ilkesinin dikkate alınmadığı ifade edilmiştir.

Çamur (2020), liyakat ve adalet temeli üzerine yoğunlaşılacak çalışmada, liyakat ilkesi adalet temelinde değerlendirilerek kamu yönetimi bakımından önemi üzerinde durulmuştur.

Çalışmada liyakatin ancak adalet ile gerçekleştirilebileceği ve liyakatin kamu yönetimi için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yılmaz ve Çakıcı (2021b), kamu personelinin liyakat sistemi hakkındaki düşüncelerini ortaya koymayı amaçladıkları çalışmada; liyakat sisteminde, duyuruların yapıldığı ve başvuru fırsatının herkese eşit olarak sunulduğu görüşüne katılanlar yüksek iken mülakatların adil yapıldığı ve çalışanın adil ödüllendirildiği görüşüne katılanların çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

Erol (2021), Türkiye’de eğitim alanında faaliyet gösteren okullarda okul yöneticilerinin tespit edilmesinde liyakat ilkesinin uygulamadaki yerinin ortaya konulması hedeflenen çalışmada, okullardaki öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşlerinin ortaya konulduğu araştırmaların sonuçları incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye’de liyakat ilkesinin uygulamada farklı olduğu, yöneticilerin tespit edilmesinde çoğunlukla farklı tercihlerin ön planda tutulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydoğan ve Mazlum Kaya (2022), Trabzon’da faaliyet gösteren çay fabrikalarında çalışanlar arasında yapılan çalışmada; liyakat ihlalinin çalışanların örgütsel adalet ve iş tatmini üzerinde doğrudan etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütteki çalışanların liyakat ihlaline maruz kaldıkları durumlarda çalışanların örgütsel adaleti olumsuz algılamalarına neden olurken aynı zamanda çalışanların iş tatmin düzeylerini de negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de liyakat konusunda yapılan çalışmalar incelediğinde ülkemizde gerek aile şirketlerinde gerekse de kamu kurumlarında liyakate yönelik yasal düzenlemelerin yeterli olması yönünde görüşler yoğunluktadır. Ancak var olan yasaların uygulanması konusunda sorunların olduğu, bu konuda olumsuz bir algının söz konusu olduğu sonucuna ulaşılabilir. Liyakat konusundaki yapılan çalışmalar göstermiştir ki, ülkemizde liyakatin uygulanmasında sorunların olduğuna dair bir uzlaşının bulunduğu söylenebilir.

Liyakat İlkesinin Uygulanmasına Yönelik Yargı Kararları

Kamu görevlisinin işe alımına yönelik yasal hükümler incelendiğinde değişik aşamalarda sözlü sınavın yapılabileceği belirtilmektedir. Çeşitli yasal düzenlemelerde sözlü sınavların yer almasına karşın sözlü sınavın nasıl yapılması gerektiğine yönelik bir düzenlemeye rastlanmamaktadır (Şeker, 2019: 137-138). Aşağıda liyakat ilkesinin uygulanmasına yönelik alınan kararlara yer verilmiştir:

Danıştay tarafından gelen davalarda öncelikli olarak esasa yönelik inceleme yapmadan önce sınav komisyonlarının oluşturulma yöntemine yönelik değerlendirmenin yapıldığı söylenebilir. Vergi müfettiş yardımcılığı kadrosuna başvuran davacının yazılı sınavda başarılı olmasına karşın sözlü sınavda başarısız olarak kabul edilmesine yönelik işlemin iptal edilmesi amacıyla açılan davada İdare Mahkemesi tarafından davanın reddedilmesine karar verilmiştir (Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 13/11/2008 günlü, E:2008/774 sayılı kararı). Danıştay dairesi tarafından yapılan temyiz incelemesinde; oluşturulan sınav kurulunun Denetim Kurulu Yönetmeliğine uygun olarak oluşturulmadığı, kurulda bulunan üyelerin 8 yıllık kıdem şartına sahip olmadığı, bu nedenle kurul tarafından alınan kararın hukuka uygun bulunmadığı gerekçesi ile İdare Mahkemesi kararının bozulması kararı alınmıştır (Danıştay İkinci Dairesinin 15/04/2019 günlü, E:2016/7489, K:2019/2029 sayılı kararı).

Bakırköy Adli Yargı İlk Derece Mahkemesi Adalet Komisyonu Başkanlığı tarafından 07.06.2012 tarihinde yapılan İnfaz ve Koruma Memuru öğrenci alımı mülakat sınavına katılan davacı, başarısız sayılmasına yönelik işlemin iptal edilmesi için İdare Mahkemesi'ne başvurmuştur. İdare Mahkemesi, yapılan sözlü sınavın Yönetmelik hükümlerine uygun olarak objektif bir şekilde yapıldığı, Yönetmelikte sözlü sınavın sesli ve görüntülü kayıt altına alınması zorunluluğunun bulunmadığı göz önünde bulundurularak dava konusu işlemin hukuka uygun olduğu yönünde karar vermiştir. Verilen bu kararın temyizen incelenmesi için gelen başvuruda, infaz ve koruma memuru öğrenci alımı sözlü sınavının incelenmesi sonucunda, sınav komisyonu tarafından sözlü sınavda sorulacak soruların önceden hazırlanmadığı, sınav sırasında davacıya sorulan soruların tutanağa bağlanmamış olduğu, sözlü sınav komisyonu başkan ve üyeleri tarafından takdir edilen notların ise ayrı ayrı tutanağa geçirildiği tespit edilmiştir. Bu amaçla, davacının girmiş olduğu sözlü sınavdan önce, sınav komisyonu tarafından sınavda sorulacak soruların önceden hazırlanması ve tutanak halinde belirtilmesi, her adaya sorulacak soruların kaydedilmesi ve sorulan sorulara adayların vermiş oldukları cevaplara hangi komisyon üyesinin hangi notu verdiğine yönelik bilgilerin tutanakta belirtilmesi, sözlü sınavın yargısal denetimin bütün unsurlarını kapsayacak şekilde uygulanmasına katkı sunulmalıdır. Yapılan sözlü sınavda soruların önceden hazırlanmadığı, sınav sırasında sorulara verilen cevapların tutanak halinde belirtilmemesi nedeniyle hukuka uygunluk bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca alınan bu kararın davacının sözlü sınavı kazanacağı anlamına gelmeyeceği, tekrardan sözlü sınava tabii tutulacağı belirtilmiştir.

Davacının temyiz isteği kabul edilmiş, mahkeme kararının bozulmasına karar verilmiştir (Danıştay 12. Dairesi, 29/12/2015, E. 2013/11187, K. 2015/7260).

Davacının sözlü sınavda başarısız olmasına yönelik işlemin iptali için başka bir konuda; komisyon üyeleri tarafından verilen notun gerekçeleri ile belirtilmemiş olması, sözlü sınavda verilen cevapların teknolojik gelişmelerden faydalanarak kayıt altına alınmaması nedeniyle, mesleki yeterlilik sözlü sınavının yargısal denetimin unsurlarını kapsayacak şekilde yapılmadığı, davacının sözlü sınavda başarısız olmasına yönelik işlem hukuka aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 21.1.2010 günlü ve YD. İtiraz No:2009/1001 sayılı Kararı). Bütün unsurları ile yargısal denetimin gerçekleştirilebilmesinin sağlanması bakımından komisyon üyelerinin her biri tarafından değerlendirmenin tutanağa bağlanmamış olması, sorulara verilen cevapların neler olduğunun tutanakta belirtilmemiş olması, teknolojik gelişmelerden faydalanarak sesli ve görüntülü olarak kayıt altına alınmamış olması nedeniyle hukuka uygun bulunmayarak yerel mahkemenin kararını bozmuştur (Danıştay 2. Dairesinin 07/10/2009 günlü ve E:2009/183,K.2009/3413 sayılı Kararı).

Başka bir dava konusu olarak; şef olarak görev yapan davacı, Şube Müdürlüğü mülakat sınavında başarısız sayılmasına yönelik işlemin hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile kararın bozulmasını istemektedir. Bu amaç ile Danıştay 2. Dairesi'nin E:2013/10363 sayılı açılan davada, 29.4.2014 tarihli karar ile belirtilen ibarenin yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir. İlgili kararda; sözlü sınavın, yazılı sınavı tamamlayıcı nitelikte olması ve bu kapsamda, sözlü sınavın temel amacının, yazılı sınav yapılmak şartıyla nesnel bir biçimde belirlenenler arasından en başarılı adaydan başlayarak en uygun olanların seçilmesi, sözlü sınavın göreve getirilmeye tek belirleyici husus olarak belirlenmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu gerekçeler ile davacının başarısız sayılmasına ilişkin dava konusu işlemde hukuka uygunluk bulunmadığı gerekçesiyle dava konusu işlem iptal edilmiştir. Kariyer ve liyakat ilkelerinin uygulanmasını sağlamak için kamu hizmetinin ehil kamu görevlileri tarafından sunulması amacıyla yapılan sözlü sınavda, ölçme ve değerlendirme esaslarına uygun ve objektif bir değerlendirme yapılmadığı anlaşılmıştır. Elazığ 1. İdare Mahkemesi tarafından hukuka uygun bulunan 13.10.2014 günlü, E:2014/863, K:2014/1174 sayılı kararın yukarıda belirtilen gerekçeyle onanmasına karar verilmiştir (Danıştay 2. Daire 2014/8821, 2015/1537 sayılı kararı).

Danıştay'ın 2008 yılında bir kararında, sözlü sınav öncesinde soruların ve cevapların önceden hazırlanması; sözlü sınavın, sesli ve görüntülü kayıt yapılmak suretiyle gerçekleştirilmesi ve komisyon üyeleri tarafından verilen notun gerekçeleri ile tutanak halinde belirtilmesi gerektiği kararı alınmıştır (Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 13/11/2008 günlü, E:2008/774 sayılı kararı).

Danıştay Beşinci Dairesi tarafından verilen bir kararda, “sözlü sınavda verilen yanıtların teknolojik imkanlardan yararlanılarak kayıt altına alınmasını öngören üst norm niteliğinde bir yasal düzenleme bulunmadığı; aksine, sözlü sınavla ilgili benzer nitelikte düzenlemeler getiren Kanun hükümlerinde tutanak düzenlenmesi dışında bir kayıt öngörülmediği dikkate alındığında, sözlü sınavın uygulanma usulüyle ilgili 3201 sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu'nun 55. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak Emniyet Hizmetleri Sınıfı Personeli Rütbe Terfileri ve Değerlendirme Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmeliğin 28. maddesinde, “sınavın teknolojik imkanlar kullanılarak kayıt altına alınmasına” dair ibareye yer verilmemesinde hukuka aykırılık görülmediği” hükmüne yer verilmiştir (Danıştay Beşinci Dairesinin 06/03/2019 günlü, E:2016/21304, K:2019/1728 sayılı kararı).

Yasalarda bulunan hükümlerin açık bir şekilde belirtilmemesi ve sözlü sınavların değerlendirilmesine yönelik kısıtlayıcı düzenlemelerin bulunması, sözlü sınavların yargısal olarak denetimini zorlaştırmaktadır. Sözlü sınavın yapılmasına yönelik usul ve yöntemlerin, her kurumun takdirine bağlı olarak kalması, değişik uygulamaları ortaya çıkarmaktadır. Bu durum yazılı sınavların nesnellliğini zorlaştırmaktadır. Liyakat ilkesine bağlı olarak uygulanan personel sistemlerinde, her aşamada sınavların objektif, tarafsız ve bütün şüphelerden arındırılmış olarak uygulanması önemlidir. Bu bağlamda, sözlü sınavlara yönelik usul ve yöntemlerin bütün kuruluşlar için geçerli olabilecek şekilde belirlenmesi gerektiği söylenebilir (Şeker, 2019: 140-141).

Sözlü sınavların nasıl yapılacağı konusunda genel olarak bir düzenleme bulunmamaktadır. Bazı kurumların kendi yasalarında sözlü sınavın nasıl yapılacağına yönelik düzenleme mevcut olsa bile birçok kurumun yasal düzenlemelerinde bu konuda ya hiç düzenleme bulunmamakta ya da var olan düzenlemeler eksik olmaktadır. Diğer sınavlar gibi sözlü sınavların da yargısal denetime uygun olarak yapılması gerekmektedir. Uygulamada yürütülen sözlü sınavların özelliği dolayısıyla sonradan bilirkişi tarafından inceleme yapılamaması, kimi zaman da idarenin takdir yetkisi nedeniyle denetimin yapılamaması yönünde kararların alındığı görülmektedir (Sezer ve Bilgin, 2009: 169). Liyakat ilkesinin

uygulanmasının sağlanması için sözlü sınavların yargısal denetime açık bir şekilde yapılması yönünde düzenlemeler yapılmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Kamu yönetimi, vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli örgüttür. Kamu yönetiminin vatandaşların ihtiyaçlarını karşılaması, sorunlara hızlı ve etkin çözümler getirebilmesi için kamu kurumlarının iyi çalışması gerekir. Bu da kamu yönetimini oluşturan unsurların etkin kullanılmasına bağlı olmaktadır. Kamu yönetimini başarıya taşıyacak en önemli unsur beşeri unsur olan insan kaynağıdır. Beşeri unsurun istenilen yetenekte ve yeterlilikte olması, görevini layıkıyla yerine getirebilmesi önemlidir. Bu hususların gerçekleştirilmesi adaletin, eşitliğin ve liyakatin etkili bir şekilde hayata geçirilmesine bağlıdır. Eğer çalışanlar istenilen yeterliliğe ve özelliklere sahip değilse kamu hizmetlerinin kaliteli ve etkili sunulması mümkün olmayacaktır. Böyle bir durumun yaşanmaması için çalışanların istenilen özellikleri taşıması gerekir. Kamu kurumlarına istihdamın yapılacağı durumlarda bir pozisyona o işi en iyi yapacak çalışanın seçilmesi önemlidir. Bunu yaparken de adaletli ve eşit davranmak temel şarttır. Adaletin sağlanmadığı yerde düzenden ve başarıdan bahsetmek mümkün değildir.

Ülkemizde kamu çalışanlarının işe alınması, çalışma koşulları, görevde yükselmeleri gibi konular 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile düzenlenmiştir. Ayrıca Türk kamu yönetiminde işe alımlarda ve görevde yükselmelerde temel alınan kriterlerin liyakat, adalet ve eşitlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye’de liyakatin kabul edilmesi ve uygulanmasına yönelik yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Ülkemizde liyakatin benimsenmesi ve işlerliğinin sağlanması için yeterli düzeyde yasal düzenlemelerin olduğu söylenebilir. Ancak ülkemizdeki temel sorun, yasal düzenlemelerin uygulamaya yeterince yansıtılmamasıdır. Liyakat ilkesine özen gösterilmez ise hizmette aksamalar olması, hizmetlerin geç sunulması ve vatandaşların devlete olan güveninin sarsılması muhtemeldir. İşe uygun olmayan bir çalışandan daha fazla sorumluluk beklemek çok gerçekçi bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla işe alımlarda o işi ehline vermek en temel ilke olmalıdır. Eğer iş ehline verilirse hizmetler zamanında ve etkili bir şekilde sunulacak, hizmetlerin kalitesi ve vatandaşların memnuniyetleri artacak, memnuniyetleri artan vatandaşların devlete olan güvenleri artacaktır. Türk kamu personel sisteminin küreselleşen dünya düzenine uygun hale getirilerek vatandaşların beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi sorunların azalmasında etkili olacaktır.

Türkiye’de kayırmacılık konusunda yapılan çalışmalarda; kayırmacılığın kurumlarda ve örgütlerde güvenin azalmasına, dolayısıyla çalışanların görevlerini tam anlamıyla yerine getirememelerine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum çalışanların tam anlamıyla çalışmamasından dolayı kurumların başarısını olumsuz etkilemektedir.

Türk Kamu yönetiminde liyakat ile ilgili sorunların çözülmesinde aşağıdaki hususlar önerilebilir:

Kamu kurumlarına personel alımlarında statüsü fark etmeksizin sınavların merkezi düzeyde yapılması ve yerel düzeyde yapılacak sınavlarda kurum yöneticilerinin yanı sıra üniversiteden ve diğer kuruluşlardan temsilcilerin katılması sağlanmalıdır (Öztekin, 2008: 32).

Türk kamu personel sisteminde liyakat ilkesine uygun davranıp davranmadığının ortaya konulması için hem işe alımlarda hem de görevde yükselmelerde denetim komisyonunun oluşturulması önemlidir (Çamur, 2020: 470).

İşe alımlarda yapılacak sınavlarda, sübjektif olarak hazırlanan sınavların yerine sınav sorularının daha objektif ortamlarda hazırlanması, genel kültür soru sayılarının azaltılarak daha çok bilgiyi ölçecek soruların eklenmesi önem arz etmektedir (Yıldız, 2016: 174).

Kurumlarda işe alım konularında yapılan bütün süreç halkın erişmesine açık olmalıdır (Yıldız, 2016: 173).

İşe alım sınavlarının sonuçlarının başarılı ve başarısız olan adayların rasyonel gerekçeleri ile birlikte ilan edilmesi adayların ve diğer vatandaşların kuruma olan güvenini artıracaktır.

Merkezi düzeyde yapılacak sınavlarda ülkedeki farklı bölümü okuyan herkes için aynı soruların sorulması yerine bölüm bazında ya da konu bazında sınıflama yapılarak herkesin kendi eğitim aldıkları alana göre sınava girmeleri sağlanmalıdır.

İşe alımlarda açık olan pozisyona o bölüme en yakın olan kişilerin alınması daha önce almış olduğu teorik kısımları uygulamasına fırsat verilmeli, böylece işi daha kısa sürede ve yerinde çözüme kavuşturması sağlanmalıdır.

Eğer mülakat sınavı yapılacak ise mülakat sınavlarının mutlaka kamera ile kayıt altına alınması sağlanmalıdır. Ayrıca yapılacak sözlü sınavların ölçme ve değerlendirme ölçütlerinin nesnel olarak önceden belirlenmesi gerekir. Yapılacak sözlü sınavın, sesli ve görüntülü kayıt

altına alınarak yapılması ve komisyon üyeleri tarafından sınava katılan kişilerin her soruya verdikleri cevapları ve verilen notun gerekçeleri ile tutanak halinde belirtilmelidir. Böylece tarafsızlık ve liyakat sağlanacaktır.

Kaynakça

- Ak, M. ve Sezer, Ö. (2018). Kamu Personel Sisteminde Çalışanların Görevde Yükselmesinde Kayırmacılık Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Geybullu Ramazanoğlu Özel Sayısı, 23, 739-757
- Aktan, C.C., (2021). Liyakatsizlik Ve Kamusalılık Siyasal Patoloji Açısından Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, Aktan, C.C., Öztürk, N.K. ve Acar, O.K. (Ed.). *Kamu Yönetiminde Liyakat*, İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınlar
- Ali, Desy Mutia; Prasojo, Eko ve Jannah, Lina M.(2017). The Transformation Of Merit System İn Indonesian Civil Servant Promotion System. *International Journal Of Management And Administrative Sciences (Ijmas)*, 5 (4), 20-28
- Ataoglu, Y., (2009). Kamu Kuruluşlarında Personel Seçme Yöntemleri. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Avcı, M. ve Yavuzdoğan, S. (2016). Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Esnek Personel Rejimi Ve Türkiye Uygulamalarının Kısmi Bir Analizi. *Taad*, 7 (28).
- Aydoğan, E. ve Mazlum Kaya, G. (2022), Nepotizmin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Trabzon İli Örneği, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 30-56
- Aykaç, B. (1990). Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 23 (4), 91-109
- Baysal, T. (2016). Türkiye'de Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7 (1), 186-213.
- Çamur, Ö. (2020). Kamu Yönetiminde Liyakatin Önemi: Adalet Temelinde Bir Değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2) , 459-474.
- Daniels, N. (1978). Merit And Meritocracy. *Philosophy & Public Affairs*, 7 (3), 206- 223
- Devlet Memurları Kanunu, (1965). Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf>.
- Diler, K. İ. (2018). *Kamu Personel Hukukunda Liyakat İlkesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Dreyfus, F. (2007). *Bürokrasinin İcadı*. Ergüden, I. Çev., İletişim Yayınları 1228.
- Eminoğlu, Ö. (2019). *Türkiye'de Kamu Hizmetine Girme Hakkı Ve Liyakat İlkesi Açısından Sözlü Sınavlar: Bir Kamu Kurumu Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
- Ergül, E. (2017). Mevlânâ Perspektifinden Kamu Yönetiminde Liyakat Ve Ehliyet İlkesi. *Ombudsman Akademik*, 3 (6), 79-105
- Erol, İ. (2021). Türkiye'de Okul Yöneticilerinin Belirlenmesinde “Liyakat İlkesi”. *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 2 (1) , 54-64

- Fettahloğlu, Ö. ve Demir, S. (2015). İşletme Yönetiminde Yönetimsel Pandora: Meritokrasi Ve Yetenek Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1) , 175-186.
- Fişek, K. (2013). Yönetim ve Mizah. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 207-238
- Gökdeniz, K., Aydemir, V. ve Çağan, S. (2017). Cumhuriyet Sonrası Türk Kamu Yönetimi'nde Liyakat Sistemi Uygulamaları. *Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2).
- Güler, B. A. (2013). *Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Güneyi, A. (2021). Türk Kamu Personel Sisteminin Liyakatle İlgili Problem Sahaları Üzerine Değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1054-1089
- Gürkan, C. (2013). Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbni Haldun'dan "Post-Kameralizm"e Mali Düşünce. *Maliye Dergisi*, Sayı:164, 1-26.
- Hatipoğlu, O. G. (2019). Kamu Yönetiminde Liyakat Dışı Uygulamalar: Kamu Etiği Kuramlarına Göre Bir Değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12) , 269-290
- Jaskiewicz, P., Uhlenbruck, K., Balkin, D. B., ve Reay, T. (2013). Is nepotism good or bad? Types of nepotism and implications for knowledge management. *Family Business Review*, 26(2), 121-139.
- Kaçer, M. (2017). Çin Bürokrasi Sınavları: Patrimonyal Bürokraside Rasyonel Bir Gelenek. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 145-166
- Karasu, K. (2001), Profesyonelleşme Olgusu ve Kamu Yönetimi, *Mülkiyeliler Birliği Yayınları Tezler Dizisi*, Ankara.
- Karasu, K. (2004). Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenine İlişkin Bir Not. Erişim adresi <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/41373/2522.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Karatepe, S. ve Kurnaz, S. (2019). Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi: İngiltere Örneği Üzerinden Türkiye İçin Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* *Xlvi*, 2019/1, 77-104
- Kazin, M., Edwards, R. ve Rothman, A. (2010). The Princeton Encyclopedia of American Political History. Cilt 2. Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Kızılkın, Ö. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Kamu Çalışanlarının Siyasal Kayırmacılık Ve Liyakatsizlik Algısı: Konunun Siirt Özelinde Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Köybaşı, F., Uğurlu, C. T., Yazıcı, E. C. ve İbicek, G. (2018). Öğretmen adaylarının mülakat uygulamasına ilişkin görüşleri: Bir durum çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(64), 305-316
- Malleson, K. (2006). Rethinking The Merit Principle İn Judicial Selection. *Journal Of Law And Society*, 33 (1), 126-140
- Mccourt, W. (2007). The Merit System And Integrity In The Public Service. *Development Economics And Public Policy Working Paper*, Series Paper No. 20

- Mehta, P. B. (2011). Meritocracy And Its Discontents. Nujs Law, 5, Erişim [Http://Nujslawreview.Org/Wp-Content/Uploads/2016/12/Mehta.Pdf](http://Nujslawreview.Org/Wp-Content/Uploads/2016/12/Mehta.Pdf),
- Merit Protection Commissioner-MPC (2023). Erişim adresi <https://www.mpc.gov.au/aboutus/what-w>.
- Mıhçıoğlu, C. (1958). Türkiye'de Memuriyete Girişte Liyakat Prensibi. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 13 (1)
- Öktem, M.K. (1992), Türk Kamu Personel Yönetiminin Gelişimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 86
- Özkal-Sayan, İ. (2017).Türkiye’de Liyakat, Performans Değerlendirme Ve Sözleşmeli İstihdam Üzerine, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Özel Sayı: 4
- Öztekin, A. (2008). Türk Kamu Yönetiminde Liyakat Ve Kariyerden Kaynaklanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Türk İdare Dergisi*, Haziran, 459, 13-36
- Öztürk, N. K. (2002), Liyakat Sistemini Korumanın Farklı Bir Yolu: Liyakat İlkesi Koruma Kurulu, *Türk İdare Dergisi*, Sayı:435, 129-143.
- Riggs, F. W., (2023). Public Administration In America: The Exceptionalism Of A Hybrid Bureaucracy. *Public Administration And Public Policy*, Vol: I. Erişim Adresi <http://www.eolss.net/sample-chapters/c14/e1-34-03-02.pdf>
- Saltık-Turan, N. (2021). *Neo Weberyen Devlette Mali Yönetim Reformları Kapsamında Yönetimsel Kontroller*.(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Sezer, Y. (2003a). Kamu Hizmetine Girme Hakkı Ve Liyakat İlkesi Açısından İstisnai Memurluk. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (3-4).
- Sezer, Y. (2003b). Kamu Hizmetine Girme Hakkı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (3-4)
- Sezer, Y. ve Bilgin, H. (2009). Sözlü Sınavların Yargısal Denetimi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 86, 168-187.
- Shafritz, J. M., Russell, E. W., P. Borick, C. ve Hyde, A. C. (2017). *Introducing Public Administration*. Ninth Edition, Taylor & Francis.
- Şahin, B. (2016). Kamu Personel Sisteminde İşe Girme Ve Yükselmeye Çağdaş Liyakat Kavramları. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 231-242
- Şeker, C. (2019). *657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’na Hâkim Olan Temel İlkeler Kapsamında Liyakat İlkesi*. (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Uz, A. (2011), Anayasal Bir Hak Olarak Kamu Hizmetine Girme Hakkı Ve Liyakat İlkesi, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 59-94.
- Ün, L. (2022). Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesinin Uygulanmasını Denetleyici Kurumların Rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 459-475.

- Wilson, W. (1961). *İdarenin İncelenmesi*. Abadan, N. Çev. Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi: 1.
- Vinton, K.L. (1998), Nepotism: An Interdisciplinary Model. *Family Business Review*, 11: 297-303.
- Yıldırım, M. (2013). Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm Ve Meritokrasi. *Cbü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11.
- Yıldız, G. (2016). Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 140-180.
- Yılmaz, F. ve Çakıcı, A. (2021a). Kamu Çalışanlarının Liyakat İhlali Algısı, Kaynakları Ve Etkileri. *İş Ve İnsan Dergisi*, 8 (2), 195-208.
- Yılmaz, F. ve Çakıcı, A. (2021b). Kamu Çalışanlarının Liyakat Sistemi Algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (1).
- Yılmazöz, M. (2009), Türkiye’de Kamu Personel Yönetimi Sorunu, *Maliye Dergisi*, Sayı: 157, Temmuz-Aralık, 293-302
- Wong, L.C. ve Kleiner, B.H. (1994), Nepotism, *Work Study*, 43 (5), 10-12.
- Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 13/11/2008 günlü, E:2008/774 sayılı kararı.
- Danıştay İkinci Dairesinin 15/04/2019 günlü, E:2016/7489, K:2019/2029 sayılı kararı
- Danıştay 12. Dairesi, 29/12/2015, E. 2013/11187, K. 2015/7260
- Danıştay 2. Daire E: 2014/8821, K: 2015/1537 sayılı kararı
- Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 13/11/2008 günlü, E:2008/774 sayılı kararı.
- Danıştay Beşinci Dairesinin 06/03/2019 günlü, E:2016/21304, K:2019/1728 sayılı kararı
- Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 21.1.2010günlü ve YD. İtiraz No:2009/1001 sayılı Kararı
- Danıştay 2. Dairesinin 07/10/2009 günlü ve E:2009/183,K.2009/3413 sayılı Kararı

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 13.05.2023

Makale Kabul Tarihi: 12.06.2023

Boşanma Sürecinde Olan/Yeni Boşanan Bireylerin Kaygı ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi: Tunceli İli Örneği

Abdullah GÜLMEZ*

Meral ÖZTÜRK**

Öz

Bu çalışma boşanma sürecinde olan veya henüz yeni boşanan bireylerin umutsuzluk ve kaygı düzeylerini farklı sosyo-demografik değişkenler (cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir, evli kalınan süre, aile desteği vb.) bağlamında incelemeyi ve umutsuzluk ile kaygı düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kantitatif araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmaya 85 kadın ve 18 erkek olmak üzere toplam 103 yetişkin katılmıştır. Araştırmada kişisel bilgi formu, Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği ve Beck Umutsuzluk Ölçeği kullanılmış olup verilerin analizinde Bağımsız Örneklem t Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısından faydalanılmıştır. Bulgulara göre, katılımcılar en sık şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanma kararı almış, çoğunluğu boşanmayı kendileri istemiş ve boşanma sürecinde ailelerinden sosyal destek görmüşlerdir. Yine katılımcıların büyük bir oranı boşanma sürecinde psikolojik sorunlar (korku, kaygı vb.) yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneklemin durumluk kaygıları ile umutsuzluk düzeyleri düşük, sürekli kaygıları ise orta düzeydedir. Boşanma sürecinde aile desteği almayanların, uzun süreli evlilik sonrası boşanma sürecine girenlerin, gelir düzeyi ile eğitim seviyesi düşük olanların ve boşanma sürecinde olan veya boşanmış olup işsiz olanların durumluk ve sürekli kaygıları ile umutsuzluk düzeyleri daha yüksektir. Durumluk kaygı, sürekli kaygı ve umutsuzluk arasından pozitif yönlü yüksek derecede anlamlı ilişki vardır. Araştırmanın verilerinin boşanmanın olumsuz sonuçlarını en aza indirmek için gerekli psiko-sosyal önlemlerin önemini ortaya koyacağı varsayılmaktadır.

*Sosyal Hizmet Uzmanı/Doktora Öğrencisi, Tunceli Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü/Tunceli, gulmezabdullah056@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5769-087X

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mrozturk@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7570-5361

Anahtar Kelimeler: Boşanma/Boşanma Süreci, Umutsuzluk, Durumluk/Sürekli Kaygı.

Examining Anxiety and Hopelessness Level of Individuals in the Process of Divorce or Recently Divorced: The Case of Tunceli Province

Abstract

This study aims to examine the hopelessness and anxiety level of individuals who are in the process of divorce or recently divorced in the context of different socio-demographic variables (gender, education level, income, marriage duration, social support etc.). This study also aims to reveal the relationship between their hopelessness and anxiety levels. A total of 103 adults, including 85 women and 18 men, participated in the study conducted using quantitative research method. Personal information form, State and Trait Anxiety Scale and Beck Hopelessness Scale were utilized in the research. Independent Sample t-Test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), and Pearson Product-Moment Correlation Coefficient Analysis were used in the analysis of the data. According to findings, the most common reason for divorce is severe conflict between spouses. The vast majority of participants want the divorce themselves, receive social support from their families and experience psychological problems such as fear and anxiety during their divorce process. Additionally, a significant proportion of participants have expressed experiencing psychological problems (fear, anxiety, etc.) during the divorce process. Despite the low levels of state anxiety and hopelessness among participants, their trait anxiety level is moderate. Those who do not receive family support during the divorce process, those who undergo divorce after long-term marriages, those with lower income and education levels, and unemployed individuals have higher levels of state and trait anxiety as well as hopelessness. There is a positive and significant relationship between state anxiety, trait anxiety, and hopelessness. It is assumed that the study draws attention the importance of psycho-social measures necessary to minimize the negative consequences of divorce.

Keywords: Divorce/Divorce Process, Hopelessness, State/Trait Anxiety.

Giriş

Sanayi devrimi hayatın tüm alanını olduğu gibi aile/evlilik kurumunu da ciddi düzeyde etkilemiş (Taylan, 2009), geleneksel toplumsal yapılarda hakim olan geniş aile zamanla yerini çekirdek aileye bırakmış, bireyselleşmenin artmasıyla birlikte bireyler kendi kararları doğrultusunda evlenmeye başlamıştır (Rothrauff, 2005). Bunun yanında kadının ikinci planda olduğu bağımlı birliktelikler yerini sevgi, dayanışma, dostluk ve duygusal dayanışmanın ön planda olduğu karşılıklı bağlılığa dayalı birlikteliklere bırakmıştır (Karney ve Bradbury, 1995). Sanayi devrimi evlilik/aile olgusu kadar boşanma olgusuna da bakışı değiştirmiş, boşanmalar normal kabul edilmeye başlanmış bu da boşanma oranlarının artmasına neden olmuştur (Aydın ve Baran, 2010). Cinsiyet rollerindeki değişim (Nevid, 2009), şiddet, evliliğin sıradanlaşması (Yıldırım, 2004), genç yaşta evlenme (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006), kötü alışkanlıklar,

sadakatsizlik (Aktaş-Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018), aile içi iletişimin azalması veya bitmesi (Ergin, 2004) gibi pek çok faktör de boşanmanın artış göstermesindeki diğer nedenlerden bazılarıdır. Bunun yanında boşanmayı kolaylaştıran hukuki düzenlemeler de boşanma oranlarını yükselten bir diğer faktör olarak dikkat çekmektedir (Giddens, 2000). Boşanmayı kolaylaştıran yasalarla birlikte örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde 1915 yılında boşanma oranı %10 iken 1974 yılında bu oran %30'lara çıkmıştır (Özguven, 2010). Türkiye’de de 1937 yılından itibaren artış gösteren boşanmalar (Aybar, 1943), 2001 yılında Türk Medeni Kanunu’nda evlilik birliği içinde edinilen mallarda kadınlara eşit pay verilmesiyle ilgili düzenleme sonrasında çarpıcı düzeyde yükselmiştir (Uğur, 2022a). Ülke genelinde 1950 yılında 7.873 çift boşanmışken bu sayı 2019 yılında 155.047’ye yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2020). Yine TÜİK (2022) verilerine göre Türkiye’de 2001 yılından 2021 yılına kadar olan kaba boşanma hızı 1.41’den 2.07’ye yükselmiştir.

Boşanmayla sonuçlanan evliliklerin mutsuz ya da uyumsuz evlilikler olması düşüncesinden hareketle boşanma sonrası insanların ruhsal açıdan rahatlaması gerektiği beklenmektedir (Uğur, 2022a). Oysa hem yurtdışı hem de yurtiçinde yapılan bazı araştırmalar boşanmayla birlikte yoksulluk, işsizlik, madde bağımlılığı, yalnızlık, fiziksel ve ruhsal hastalıklar, yaşanan belirsizlikle birlikte hissedilen boşluk duygusu, mutsuzluk gibi sorunların tüm aile üyelerini etkilediğini göstermektedir (Blanchflower ve Oswald, 2004; Şentürk, 2008; Uğur, 2022a). Yine araştırmalar boşanmanın kaygı, depresyon, stres ve umutsuzlukla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Huurre vd., 2006; Greene, 1981; Öztürk, 2006; Wallerstein, 1986). Bireyin korkuya karşı göstermiş olduğu temel savunma mekanizmalarından birisi olan kaygı, durumluk ve sürekli kaygı olarak iki kategoride değerlendirilmektedir. Belirli bir zaman aralığında olumsuz koşullarla doğrudan ilişkili olan geçici psikolojik tepkiler “durumluk kaygı” olarak bilinirken, “sürekli kaygı” devamlılık arz eden, durumluk kaygının şiddetinin artmış hali olup kişisel farklılıkları tanımlayan bir özelliğe işaret etmektedir (Spielberger, 1970). Kaygı beraberinde umutsuzluğu da getirmektedir (Sevinç ve Özdemir, 2017; Türk vd., 2022). Umut; bireyin içinde bulunduğu durumdan çıkmasına dair beklenti, amacında başarıya götüreceğini düşündürme ve inanma üzerine olumlu katkıları olan bir duygudur (Üngören ve Ehtiyar, 2009). Umutsuzluk ise bireyin tercih şansının az olduğunu fark etmesi ve işlevselliğini kaybetmesidir (Yıldırım, 2007). Umutsuzluk amacın gerçekleşebileceğine dair inancın olmaması, bir diğer ifadeyle öğrenilmiş çaresizliktir (Güler, 2005). Umutsuz kişi, başına gelen problemlerin üstesinden gelemeyeceğine ve başarısızlığını telafi edemeyeceğine inanmakta olduğundan

hedefine ulaşmak için uğraşmak yerine geleceğe olumsuz bakmaktadır (Beck, 1973). Bu nedenle umutsuzluk üretkenliği ve bireyin sahip olduğu bilgi, becerileri kullanabilme kabiliyetini olumsuz yönde etkileyen olumsuz ruh halidir (Şengül ve Güner, 2012).

Boşanmanın sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik sonuçları sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin konuya odaklanmasına neden olmuştur. Araştırmalarda sıklıkla cinsiyetin önemli bir değişken olarak ele alındığı, farklı kültür ve örneklerde yapılan araştırmaların bazılarında boşanmış kadınların kaygı, umutsuzluk ve depresyon düzeylerinin erkeklere kıyasla yüksek saptanırken (Avan, 2019; Darol ve Karapınar, 2022; Sharma, 2011) bazılarında boşanan kadınların (Birol vd., 2017; Wallerstein ve Kelly, 1980; White ve Bloom, 1981) erkeklere göre daha az depresif olduğu tespit edilmiştir. Bazı araştırmalar da ise depresif sendromların cinsiyet açısından farklılaşmadığı ortaya konmuştur (Strohschein vd., 2005). Araştırmalarda ayrıca uzun süreli evlilik sonrası gerçekleşen boşanmanın, düşük gelir ile eğitim seviyesinin, zayıf sosyal desteğin ve işsizliğin boşanma sonrası depresyon, stres, umutsuzluk veya kaygı ile pozitif ilişkili olduğu saptanmıştır (Barrett, 2000; Cohen ve Finzi-Dottan, 2012; Fidanoğlu, 2007; Filsinger ve Wilson, 1984; Kalmijn, 2010; Simon, 2002). Ancak literatür incelendiğinde araştırmaların çoğunluğunun boşanan bireylerin umutsuzluk düzeyine odaklandığı, kaygıyla ilgili çalışmaların azınlıkta olduğu dikkat çekmektedir (örn. Barrett, 2000; Hald, 2022). Ayrıca çalışmaların çeşitli nedenlerle uzun zaman önce boşananların kaygı ve umutsuzluk düzeylerine odaklandığı, henüz boşanma sürecinde olan ve/veya kısa süre önce boşanan bireylerin umutsuzluk ve kaygılarını ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Oysa literatürde boşanma deneyiminin doğal afet etkisi oluşturarak bir deprem veya kasırgaya tutulmuş gibi tarafların şok ve kafa karışıklığı yaşamasına, kaygılanmalarına neden olabildiği, bu durumun özellikle boşanmanın ilk yıllarında güçlü bir şekilde hissedilebildiği (Herz-Brown, 1988), depresyon ve anksiyete semptomlarının zamanla azaldığı ifade edilmektedir (Uğur, 2022a). Booth and Amato (1991) boşanmanın 2 veya 3 yıl sonrasında psikolojik sorunların büyük ölçüde azalmaya başladığını ifade etmektedir. Literatürdeki çalışmaların genellikle uzun zaman önce boşananların ruhsal sağlığına odaklanması henüz ayrılık yaşamamış ya da ayrılık süresinin çok kısıtlı olduğu boşanmışlarda depresif ya da anksiyete belirtileri hakkında çok az şey bilinmesine neden olmaktadır (Hald vd., 2022). Bu nedenle boşanmanın bireyler üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için gerçek zamanlı (boşanmanın etkisinin en yoğun hissedildiği dönemlerde) araştırmaların yapılması gerektiği tavsiye edilmektedir (Thuen, 2001 akt., Hald vd., 2022). Bu önemden yola çıkarak bu araştırma boşanma sürecinde olan veya kısa süre önce

boşananların (en fazla iki yıl) hem kaygı hem de umutsuzluk düzeylerini cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir, sosyal destek, çalışma, evlilik süresi gibi sosyo-demografik değişkenler bağlamında incelemeyi, boşanma sürecinde olan veya boşananların umutsuzluk ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın boşanma sürecinde olan veya kısa süre önce boşanan bireylerin umutsuzluk düzeyleri yanında hem durumsal hem de sürekli kaygı düzeylerine odaklanarak literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Son olarak boşanmanın sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri göz önüne alındığında çalışmanın verilerinin politika yapıcılara boşanma oranlarını düşürmek için oluşturacakları politikalarda motivasyon sağlayacağı, boşanmanın olumsuz sonuçlarını en aza indirmek için gerekli psiko-sosyal önlemlerin önemini ortaya koyacağı varsayılmaktadır.

Yöntem

Nicel yaklaşımın benimsendiği bu araştırmada ilişki tarama modeli kullanılmaktadır. İlişki tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır (Karasar, 2003).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Tunceli ilinde ikamet edip boşanma sürecinde olan veya boşanan bireylerden oluşmaktadır. Tunceli düşük evlenme ve yüksek boşanma oranları açısından diğer illerden daha önde olmasıyla dikkat çekmektedir. Modernleşme ile beraber, içinde bulunduğu bölgeden farklılaşan bir şekilde bireyselleşen bir toplum yapısına sahip olan Tunceli 2020 yılında kaba evlenme hızı en düşük ikinci ildir. Kaba boşanma hızı 2,3 olan Tunceli boşanma oranları yüksek iller kategorisinde yer almaktadır. Tunceli’de 2006 ile 2021 yılları arasında 2024 çift boşanmıştır (TÜİK, 2022). Çalışmanın örnekleme hem Tunceli Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne başvuran boşanma sürecinde olan ve henüz yeni boşanmış (en çok 2 yıl) bireyler arasından hem de kartopu ve kolayda örnekleme tekniği ile ulaşılabilen diğer kişilerden oluşmaktadır. Araştırma koşulları sağlayan ve anketi doldurmayı kabul eden 103 kişi katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ölçmek amaçlı hazırlanan “kişisel bilgi formu” , “durumluk-sürekli kaygı ölçeği” ve “umutsuzluk ölçeği” kullanılmıştır.

Durumluk-Sürekli Kaygı Ölçeği Spielberger (1970) tarafından geliştirilmiş, Öner ve Le Compte (1985) tarafından Türkçe geçerlilik, güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Ölçekte toplam 40 soru bulunmaktadır. Ölçekteki ilk 20 soru durumluk kaygıyı ölçmektedir. 4'lü likert tipi cevaplar içeren ölçekte 1., 2., 5., 8., 10., 11., 15., 16., 19., 20. sorular ters kodlanmaktadır. İkinci 20 soruluk bölüm ise bireylerin sürekli kaygı düzeylerini ölçmektedir. Yine dördümlü likert tipi cevaplar içeren ölçeğin 21., 26., 27., 33., 36., 39. soruları ters kodlanmaktadır. Ölçekten 20-80 arası puan alınmakta olup 0-19 arası puan kaygı olmadığını, 20-39 arası puan hafif, 40-59 arası puan orta, 60-79 arası puan ise ağır kaygı anlamına gelmektedir. Kuder- Richardson 20 formülü kullanılarak yapılan güvenilirlik analizinde güvenilirlik katsayıları "Sürekli Kaygı Ölçeği" için 0.83 ile 0.87 arasında; "Durumluk Kaygı Ölçeği" için 0.94 ile 0.96 arasında hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirliği sürekli kaygı için $\alpha=0,82$; durumluk kaygı için $\alpha=0,87$ olarak hesaplanmıştır.

Beck Umutsuzluk Ölçeği Beck ve arkadaşları (1974) tarafından geliştirilmiş, Durak ve Palabıyıkoglu (1994) tarafından adaptasyonu yapılmıştır. Toplam 20 önermeden oluşan ölçeğin 11 sorusu doğru, 9 sorusu yanlış anahtar cevabından oluşmaktadır. Ölçeğe uyumlu her yanıt için 1 puan, uyumsuz her yanıt için 0 puanı verilmektedir. Ölçekten en düşük 0 puan, en yüksek 20 puan alınmaktadır. Ölçekte "gelecek ile ilgili duygular", "motivasyon kaybı", "gelecek ile ilgili beklentiler" olmak üzere 3 alt faktör bulunmaktadır. Ölçekten alınan 0-3 puan normal, 4-8 puan hafif, 9-14 puan orta, 15-20 puan ileri düzeyde umutsuzluğu göstermektedir (Beck ve Steer, 1993). Ölçeğin orijinal çalışmasında Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,93$ bulunmuş, bu çalışmada $\alpha=0,91$ olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasından önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 02/02/2023 tarih ve E-60263016-050.06.04-261389 sayılı karar ile etik onay alınmıştır. Araştırmada veriler iki yolla toplanmıştır. İlkinde Tunceli ilinde boşanmış ve boşanma sürecinde olan çiftlerden Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne sosyal yardım için başvuran bireylere anket formu doldurulmuştur. Öte yandan boşanma sürecinde olup ayrı yaşayan veya boşanma davası devam eden bireylere kartopu ve kolayda örnekleme teknikleri ile ulaşılmış çalışmaya katılımları sağlanmıştır. Anketin farklı sosyo-demografik özelliklere sahip bireyler tarafından doldurulmasına özen gösterilmiş, böylece örneklemin temsil gücü artırılmaya çalışılmıştır.

Verilerin analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmış betimsel analizler için frekans, yüzdeler, ortalama puan ve standart sapma değerleri hesaplanmış, iki bağımsız grup arasındaki ilişki için bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla bağımsız grupların ortalamaları için tek yönlü varyans analizi (Anova), temel hipotezin analizinde pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Tüm değerlendirmeler %95 güven aralığında 0,05 hata payında gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların 85'i (%82,5) kadın, 18'i (%17,5) erkektir. Araştırmada erkek katılımcılara ulaşılmasında, ulaşılsa bile anketin doldurulmasında ciddi düzeyde sıkıntı yaşanmıştır. Buna karşın kadın katılımcıların anketi doldurmaya daha istekli oldukları gözlenmiştir. Katılımcıların 51'i (%49,5) 18-39 yaş aralığında, 52'si (%50,5) 40 ve üzeri yaş aralığındadır. 53'ü (%51,5), işsiz, 19'u (%18,4) özel sektör, 31'i (%30,1) kamu sektöründe çalışan katılımcıların 65'i (%63,1) 5500 ve altı, 24'ü (%23,3) 5501-10000, 14'ü (%13,6) 10001 ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların 37'si (%35,9) ilköğretim, 30'u (%29,1) ortaöğretim ve 36'sı (%35) yükseköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. Katılımcıların 11'inin (%10,7) hiç çocuğu yokken 42'sinin (%40,8) bir, 36'sının (%35) iki, 14'nün (%13,6) üç ve üzerinde çocuğu bulunmaktadır.

Boşanmaya İlişkin Bulgular

28'i (%27,2) 1-5 yıl, 30'u (%29,1) 6-10 yıl, 24'ü (%23,3) 11-15 yıl, 21'i (%20,4) 16 yıl ve üzerinde evli kalan katılımcıların 88'i (%85,4) boşanmış olup 15'i (%14,6) boşanma sürecindedir. Katılımcılar boşanma sebebi olarak en sık geçimsizliği (n=54;%52,4) göstermiş, bunu sırasıyla eşin ihmali ve ilgisizliği (n=24;%23,3), aldatma (n=14;%13,6), ve şiddet (n=11;%10,7) takip etmiştir. Boşanma kararını kimin aldığına yönelik soruya katılımcıların %82,5'i (n=85) kendisinin, %10,7'si (n=11) eşinin, %6,8'i (n=7) kayınpeder, kayınvalide ve kardeş gibi diğer aile üyelerinin karar verdiğini ifade etmiştir. Boşanma sürecinde katılımcıların %61,2'si (n=63) ailesinden maddi-manevi destek gördüğünü söylerken, %38,8'i (n=40) hiçbir destek almadığını söylemiştir. Boşanma sürecinde katılımcıların %10,7'si (n=11) herhangi bir sorun yaşamadığını, %27,2'si (n=28) ekonomik, %62,1'i (n=64) psikolojik sorunlar yaşadığını belirtmiştir. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Boşanmaya İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Kategoriler	n	%
Evlilik Süresi	1-5 yıl	28	27,2
	6-10 yıl	30	29,1
	11-15 yıl	24	23,3
	16 yıl ve üzeri	21	20,4
Boşanma Durumu	Boşanmış (en çok 2 yıl)	88	85,4
	Boşanma Sürecinde	15	14,6
Boşanma Sebebi	Geçimsizlik	54	52,4
	Eşin İhmal ve İlgisizliği	24	23,3
	Aldatma	14	13,6
	Şiddet	11	10,7
Boşanma Kararını Veren	Kendisi	85	82,5
	Eşi	11	10,7
	Diğer (kayınvalide vb.)	7	6,8
Boşanma Sürecinde Aile Desteği	Evet	63	61,2
	Hayır	40	38,8
Boşanma Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar	Hiç sorun yaşamadım	11	10,7
	Ekonomik	28	27,2
	Psikolojik	64	62,1

Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırmaya katılanlar durumluk kaygı alt boyutundan 80 üzerinden ortalama 37,5 puan alınmıştır. Ölçekten 20-39 arası puan almak hafif düzeyde durumluk kaygı yaşandığını göstermektedir. Sürekli kaygı alt boyutundan 80 üzerinden alınan ortalama puan ise 43,23'tür. Ölçekten 40-59 arası puan almak katılımcıların orta düzeyde sürekli kaygı yaşadıklarını göstermektedir. Katılımcıların umutsuzluk ölçeğinden aldıkları ortalama puan 5,72 olup hafif düzeyde umutsuzluk yaşadıklarını göstermektedir. Bulgu Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	n	min.	max.	$\bar{x}$	ss.
Durumluk kaygı	103	20	76	37,35	13,35
Sürekli kaygı	103	24	70	43,23	11,14
Umutsuzluk	103	0	19	5,72	5,25

Farklı Değişkenlere Göre Katılımcıların Durumluk Kaygı, Sürekli Kaygı ve Umutsuzluk Düzeylerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların durumluk kaygı düzeylerinin sosyo-demografik faktörler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için yapılan analizler sonucunda katılımcıların durumluk kaygı düzeylerinin cinsiyete ($t_{(101)}=0,723$; $p>0,05$) göre farklılaşmadığı, aile desteği alma durumuna ($t_{(101)}=-2,378$; $p<0,05$), evli kalınan süreye ($F_{(3,99)}=3,996$; $p<0,05$), gelir düzeyine ($F_{(2,100)}=3,709$; $p<0,05$), eğitim düzeyine ($F_{(2,100)}=5,719$; $p<0,05$) ve çalışma durumuna ($F_{(2,100)}=4,141$; $p<0,05$) göre farklılaştığı saptanmıştır. Bulgulara göre boşanma sürecinde aile desteği almayanların ($\bar{x}=41,03\pm 15,59$), 16 yıl ve daha uzun süreli evli kalanların ($\bar{x}=45,33\pm 16,65$), gelir düzeyi düşük olanların ($\bar{x}=39,98\pm 14,62$), ilköğretim mezunlarının ($\bar{x}=42,11\pm 15,49$) ve işsiz olanların ($\bar{x}=40,70\pm 15,00$) durumluk kaygı düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 3. Durumluk Kaygının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Değişkenler	Kategoriler	n	$\bar{x}$	ss.	t	p
Cinsiyet	Kadın	85	37,79	13,80	0,723	0,47
	Erkek	18	35,28	11,04		
Aile Desteği	Evet	63	34,75	11,04	-2,378	0,01*
	Hayır	39	41,03	15,59		
Değişkenler	Kategoriler	n	$\bar{x}$	ss.	F	p
Evli Kalınan Süre	1-5 yıl	28	33,86	11,13	3,996	0,01*
	6-10	30	34,37	8,97		
	11-15	24	38,17	14,72		
	16 ve üzeri	21	45,33	16,65		
Gelir Düzeyi	5500 ve altı	65	39,98	14,62	3,709	0,02*
	5501-10000	24	33,54	9,41		
	10001 ve üzeri	14	31,64	9,65		
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	37	42,11	15,49	5,719	0,00*
	Ortaöğretim	30	37,87	12,24		
	Yüksek Öğretim	36	32,03	9,76		
Çalışma Durumu	İşsiz	53	40,70	15,00	4,141	0,01*
	Özel Sektör	19	31,47	9,97		
	Kamu Sektörü	31	35,23	10,47		

* $p<0,05$

Araştırma kapsamında katılımcıların sürekli kaygı düzeylerinin ortaya konması için yapılan analizler sonucunda katılımcıların sürekli kaygı düzeylerinin gelir düzeyine ($F_{(2,100)}=2,536$; $p>0,05$) göre farklılaşmadığı, cinsiyete ($t_{(101)}=2,136$; $p<0,05$), evli kalınan süreye ($F_{(3,99)}=3,319$; $p<0,05$), eğitim düzeyine ($F_{(2,100)}=3,806$; $p<0,05$) ve çalışma durumuna

($F_{(2,100)}=3,805$; $p<0,05$) göre farklılaştığı saptanmıştır. Bulgulara göre kadınların ($\bar{x}=44,29\pm11,45$), boşanma sürecinde aile desteği almayanların ($\bar{x}=46,41\pm12,85$), 16 yıl ve üzerinde evli kalanların ($\bar{x}=49,19\pm11,85$), ilköğretim mezunlarının ($\bar{x}=46,38\pm11,59$) ve işsiz olanların ($\bar{x}=45,66\pm11,97$) sürekli kaygı düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 4. Sürekli Kaygının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Değişkenler	Kategoriler	n	$\bar{x}$	ss.	t	p
Cinsiyet	Kadın	85	44,29	11,45	2,136	0,03*
	Erkek	18	38,22	8,05		
Aile Desteği	Evet	63	41,25	9,63	-2,308	0,02*
	Hayır	39	46,41	12,85		
Değişkenler	Kategoriler	n	$\bar{x}$	ss.	F	p
Evli Kalınan Süre	1-5 yıl	28	42,25	10,32	3,319	0,02*
	6-10	30	39,67	9,33		
	11-15	24	43,63	11,97		
	16 ve üzeri	21	49,19	11,85		
Gelir Düzeyi	5500 ve altı	65	44,40	12,17	2,536	0,08
	5501-10000	24	43,63	8,33		
	10001 ve üzeri	14	37,14	8,68		
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	37	46,38	11,59	3,806	0,02*
	Ortaöğretim	30	43,90	11,17		
	Yüksek Öğretim	36	39,44	9,74		
Çalışma Durumu	İşsiz	53	45,66	11,97	3,805	0,02*
	Özel Sektör	19	37,79	8,22		
	Kamu Sektörü	31	42,42	10,17		

* $p<0,05$

Araştırma kapsamında katılımcıların umutsuzluk düzeylerinin sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan analizler sonucunda katılımcıların umutsuzluk düzeylerinin cinsiyete ($t_{(101)}=0,439=p>0,05$) ve çalışma durumuna göre ($F_{(2,100)}=2,52$; $p>0,05$) farklılaşmadığı, aile desteği alma durumuna ($t_{(101)}=-3,445$; $p<0,05$), evli kalınan süreye ($F_{(3,99)}=3,420$; $p<0,05$), gelir düzeyine ($F_{(2,100)}=3,670$; $p<0,05$), eğitim düzeyine ($F_{(2,100)}=4,383$; $p<0,05$) göre farklılaştığı saptanmıştır. Bulgulara göre boşanma sürecinde aile desteği almayanların ($\bar{x}=7,77\pm5,54$), 16 yıl ve daha uzun süreli evli kalanların ($\bar{x}=8,76\pm5,56$), gelir düzeyi düşük olanların ($\bar{x}=3,07\pm3,27$), ilköğretim mezunlarının ($\bar{x}=6,86\pm5,01$) umutsuzluk düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 5. Umutsuzluk Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Değişkenler	Kategoriler	n	$\bar{x}$	ss.	t	p
Cinsiyet	Kadın	85	5,82	5,46	0,439	0,66
	Erkek	18	5,22	4,19		
Aile Desteği	Evet	63	4,30	4,54	-3,445	0,00*
	Hayır	39	7,77	5,54		
Değişkenler	Kategoriler	n	$\bar{x}$	ss.	F	p
Evli Kalınan Süre	1-5 yıl	28	5,07	4,84	3,420	0,02*
	6-10	30	4,33	4,36		
	11-15	24	5,54	5,72		
	16 ve üzeri	21	8,76	5,56		
Gelir Düzeyi	5500 ve altı	65	6,71	5,62	3,670	0,02*
	5501-10000	24	4,58	4,50		
	10001 ve üzeri	14	3,07	3,27		
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	37	6,86	5,01	4,383	0,01*
	Ortaöğretim	30	6,73	6,16		
	Yüksek Öğretim	36	3,69	4,09		
Çalışma Durumu	İşsiz	53	6,83	5,64	2,52	0,08
	Özel Sektör	19	4,42	4,14		
	Kamu Sektörü	31	4,61	4,90		

*p<0,05

Yapılan Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı analizi sonucuna göre; sürekli kaygı ($\bar{x}=43,23\pm 11,14$) ile durumluk kaygı ($\bar{x}=37,35\pm 13,35$) arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu; ($r=0,783$; $p>0,01$) sürekli kaygı artarken durumluk kaygının da arttığı tespit edilmiştir. Sürekli kaygı ($\bar{x}=43,23\pm 11,14$) ile umutsuzluk ($\bar{x}=5,72\pm 5,25$) arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ($r=0,695$; $p>0,01$), sürekli kaygı artarken umutsuzluğun da arttığı, durumluk kaygı ($\bar{x}=37,35\pm 13,35$) ile umutsuzluk ($\bar{x}=5,72\pm 5,25$) arasında anlamlı bir ilişki olduğu ($r=0,680$; $p>0,01$) durumluk kaygı artarken umutsuzluğun da arttığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki İlişki

Değişkenler	n	$\bar{x}$	ss.	1	2	3
1. Sürekli kaygı	103	43,23	11,14	1		
2. Durumluk kaygı	103	37,35	13,35	,783**	1	
3. Umutsuzluk	103	5,72	5,25	,695**	,680**	1

**p<0,01

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma Tunceli il merkezinde ikamet eden boşanma sürecinde olan veya boşanmış bireylerin durumluk/sürekli kaygı düzeyleri ile umutsuzluklarını bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelemeyi durumluk/sürekli kaygı ile umutsuzluk düzeylerini karşılaştırmayı amaçlamıştır.

Araştırmanın birinci bulgusu katılımcıların büyük bir kısmının şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanma kararı almasıdır. Bu durum ulusal literatürle uyumludur (Özabacı vd., 2015; Yüce ve Yaman, 2022). Türkiye’de evlilik birliğinin temelinden sarsılması sonucu oluşan şiddetli geçimsizlik boşanma sebepleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Şiddetli geçimsizlik eşlerden birinin kusuru ile oluşabileceği gibi eşlerin karşılıklı kusurları sonucunda da gerçekleşebilmektedir. Eğer bu durum eşlerin birlikte yaşama isteğini, birbirlerine sevgi ve saygılarını ortadan kaldırmışsa, aile üyelerine acı ve üzüntü veriyorsa boşanma kaçınılmaz olmaktadır (Tekben, 2021). Şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanmalar evliliğin ilk yıllarında daha fazla gerçekleşmektedir (Binay, 2018). Bu çalışma kapsamında şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşananların önemli bir kısmı (%53,5) 1 ve 5 yıl arasında evli kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmada eşin ilgisizliği, aldatılma ve şiddet gibi diğer boşanma nedenleri olarak dikkat çekmektedir. Tunceli de yapılan bir çalışmada katılımcıların %71,7’i şiddeti, %70,6’sı ise aldatmayı en önemli boşanma nedenleri olarak görmektedir (Hegem, 2016). Yine 2021 yılında yapılan Türkiye Aile Araştırması’nın sonuçlarına göre ilk sırada sorumsuz ve ilgisiz davranma (%32,2) yer alırken bunu %14,1 ile aldatma, %9,8 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %8,1 ile dayak/kötü muamele izlemektedir. Erkeklerin %41,2’si kadınların ise %24,2’si sorumsuz ve ilgisiz davranışı boşanmanın ilk nedeni olarak görmektedir. Kadınlar için sorumsuz ve ilgisiz davranmadan sonra en önemli boşanma nedenleri ise %19,3 ile aldatma ve %14,6 ile dayak/kötü muameledir (TÜİK, 2022).

Araştırmanın ikinci bulgusu katılımcıların çok büyük bir kısmının boşanmayı kendilerinin istemeleridir. Bu araştırmada kadın katılımcıların %87,1’i erkeklerin %61,1’i boşanmayı kendileri talep ettiğini söylemektedir. Oranlar kadınların boşanmayı daha çok istediğini göstermekte olup ulusal ve uluslararası literatür ile benzeşmektedir (Bishop, 2022; Demir, 1988; Uğur, 2019). Kadınların boşanmayı daha çok talep etmeleri evliliğe yükledikleri anlamlar, evlilikte beklentilerin gerçekleşmemesi, evliliklerinden memnun olmamaları,

ekonomik bağımsızlıkları, duygusal zekâlarının daha yüksek olması nedeniyle sorunları fark etme ve bunu dile getirmeleri, evlilikte daha çok sorumluluk almaları yüzünden tükenme yaşamaları, boşanma sonrası erkeklere kıyasla kaybedecek daha az şeyleri olduğunu düşünmeleri gibi faktörler ile ilişkili olabilir (Bishop, 2022; Uğur, 2019).

Araştırmanın üçüncü bulgusu boşanma sürecinde katılımcıların büyük bir kısmının ailelerinden sosyal destek gördükleridir. Araştırmada boşanma sürecinde kadın ve erkeklerin birbirine yakın oranda (kadınlar için %60,7; erkekler için %66,7) aile desteği aldıkları tespit edilmiştir. Aile desteği bir yandan evli çiftlerin evlilikte karşılaşacakları çatışma ve zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olup evliliğin uzun ömürlü olmasını sağlayabilirken, bir yandan da bireylerin boşanmayı sürdürmelerini sağlayan bir sosyal güvenlik ağı sağlayarak boşanma riskini yükseltebilir (Julien ve Markman, 1991; Potter, 2021). Araştırmada böyle bir sonucun ortaya çıkması Tunceli'nin sosyo-kültürel yapısıyla ilişkili olabilir. 2015 yılında kentte yapılan bir çalışmada katılımcıların %73,9'u eşlerin anlaşılamadığı durumlarda boşanmanın normal olduğunu belirtmiştir (Hegem, 2016). Bulgu kentte boşanmanın normalleştiği, dolayısıyla ailelerin gerektiğinde yakınlarından desteklerini esirgemediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın dördüncü bulgusu boşanma sürecinde veya boşanma sonrasında en sık karşılaşılan sorunların psikolojik ve ekonomik kaynaklı olduğudur. Boşanma travmatik bir süreç olarak pek çok olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Boşanma kararının zor alınması, ileride evlilikteki sorunların çözülüp çözülemediği ve çocukların bu süreci kabullenip kabullenmeyeceği gibi yaşanan pek çok belirsizlikler kişilerde psikolojik travmalar oluşturabilmektedir (Uğur, 2022a). Boşanma sürecinin özellikle çekişmeli olması durumunda çocukların velayeti veya mal paylaşımı konusunda anlaşmazlık yaşanabilmekte, bu durum öfke, düşmanlık, depresyon, yalnızlık ve geleceğe ilişkin korkular gibi ruhsal sorunları artırabilmektedir (Bilici, 2014; Graham vd., 2006). Boşanma süreci ve sonrasındaki psikolojik sorunlar her iki tarafı da etkilemekle birlikte erkekler bunu örtülü bir biçimde yaşarken kadınlar daha açık bir şekilde psikolojik sorunlarını gösterebilmektedir (Aktaş, 2018). Ancak insanların yeni durumlara adapte olma becerileri sayesinde zaman içerisinde ruhsal anlamda iyileşme olması ve psikolojik distres düzeyinin düşmesi beklenmektedir (Uğur, 2022a). Booth and Amato (1991) boşanmadan 2 veya 3 yıl sonrasında mutsuzluk, sıkıntı, depresyon ve sağlık sorunlarının büyük ölçüde azaldığını saptamışlardır. Ancak burada boşanma kararının rasyonel

olarak alınıp alınmamasının önemli olduğu düşünülmektedir. Aksi takdirde boşanma sonrası uzun zaman geçmesine karşın halen mutsuzluk, kaygı, depresyon gibi ruhsal sorunlar görülmeye devam edecektir (Symoens vd., 2013; Uğur, 2022a). Boşanma ekonomik zorlukları da beraberinde getirmektedir. Erkekler boşanma sürecinde ağırlıklı olarak evden ayrılmak ve yeni bir eve çıkmak zorunda kaldıklarından, çocukların bakım masrafları ile eşlerine nafaka ödemekle yükümlü olduklarından maddi sıkıntılarla karşılaşabilmektedir (Uray, 2021). Kadınlar ise özellikle ekonomik özgürlükleri olmadığında, boşanma sonrası çocuğun velayetini almaları nedeniyle çalışamadıklarında ekonomik zorluklar yaşamaktadır (Aktaş-Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018; Demo vd., 2000; Kıran ve Bölükbaşı, 2021).

Araştırmanın beşinci bulgusu katılımcıların durumluk kaygı ve umutsuzluklarının düşük, sürekli kaygılarının orta düzeyde olmasıdır. Literatürde genellikle boşanan bireylerin kaygı, mutsuzluk ve umutsuzluk düzeylerinin evlenmemiş veya uzun süre önce boşanmış kişilere kıyasla yüksek olduğunu gösteren bulgulara rastlanmaktadır (Huurre vd., 2006; Öztürk, 2006; Uğur, 2022a; Wallerstein, 1986). Bu çalışmada boşanma sürecinde veya henüz yeni boşanmış bireylerde durumluk kaygı ve umutsuzluk algısının düşük olması beklenmeyen bir sonuçtur zira araştırmanın başında değinildiği üzere boşanmanın olumsuz sonuçları genelde boşanmanın akabinde yüksektir (Herz-Brown, 1988). Bu çalışmada böyle bir sonucun ortaya çıkmasının boşanan bireylerin sosyal destek sistemlerinin güçlü olması, boşanmanın toplum nezdinde normal görülmesi, evlilik sürecinde yaşanan tartışmalar, şiddet, aldatma, hakaret gibi olumsuz durumlardan kurtulmanın vermiş olduğu rahatlık, psikolojik ve duygusal dalgalanmanın sonlanması gibi nedenlerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Olumsuz durumların sona ermesinin vermiş olduğu psikolojik rahatlama boşanan bireyleri güçlendirerek psikolojik sağlamlık düzeylerini arttırabilmekte, kaygı ve umutsuzluklarını düşürebilmektedir (Biol vd., 2017; Hadeed, 1993; Hegem, 2016; Kıran ve Bölükbaşı, 2021; Kramrei vd., 2007; Özabacı vd., 2015; Şirvanlı-Özen, 1998). Son olarak boşanma süreci ve sonrasında alınan profesyonel desteğin de bireylerin negatif duygu durumlarını azalttığı düşünülmektedir (Öztürk ve Temiz, 2020). Bu çalışmada katılımcıların büyük bir kısmı (%72) halen profesyonel ve kurumsal destek aldıklarını söylemiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde psiko-sosyal destek ve maddi yardımlar kadın erkek ayrımı yapılmadan ihtiyacı olan herkese ulaştırılmaktadır. Bu durum bireylerin yalnız olmadıkları duygusunu hissetmelerine neden olabilmekte, durumluk kaygılarını ve umutsuzluklarını azaltabilmektedir; ancak desteklerin

sürekli olması katılımcıların ileriye dönük kaygılarını yükseltebilir bu da sürekli kaygılarını yükselten bir unsur olabilir.

Araştırmanın altıncı bulgusu cinsiyete göre durumluk kaygı ve umutsuzluk düzeyinin farklılaşmadığı, buna karşın kadınların sürekli kaygı düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğudur. Bireylerin yaşadığı stresli durum anında geçici olan ve normal kabul edilen durumluk kaygı travmatik olay ortadan kalkınca düşmektedir (Kara ve Acet, 2012). Yukarıda da değinildiği üzere özellikle boşanmanın ilk yıllarında travmatik etkiler güçlü bir şekilde hissedilebilmektedir (Herz-Brown, 1988). Bu da her iki taraf için durumluk kaygı düzeyini ve umutsuzluk duygusunu benzeştirebilmektedir. Bu çalışmada boşanma sonrasında kadınların sürekli kaygı düzeylerinin yüksek çıkması ise literatürle örtüşmemektedir. Yapılan araştırmalar kadınların boşanma öncesinde daha kaygılı olduklarını buna karşı boşanma sonrası adaptasyonlarının daha yüksek olduğunu ve dolayısıyla kaygı düzeylerinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Wallerstein ve Kelly, 1980; White ve Bloom, 1981). Türkiye koşullarında boşanma sonrasında kadınların daha fazla sorumluluk alması, boşanma gerçekleşse bile erkek tarafından duygusal veya psikolojik baskıların devam etmesi, ortak malların paylaşımı gibi nedenler (Tor, 1996) yanında, kadınların iş yaşamında daha az yer bulabilmeleri sürekli kaygı düzeylerini yükseltebilir. Bu çalışmada katılan kadınların %58,8'inin işsiz olması sürekli kaygılarını yükselten bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın yedinci bulgusu boşanma sürecinde aile desteği almayanların durumluk, sürekli kaygıları ile umutsuzluk düzeylerinin aile desteği alan bireylerden daha yüksek olmasıdır. Bu beklenen bir sonuçtur. Sosyal bir varlık olan birey arkadaşları, ailesi ve çevresi ile sosyalleşebilmekte böylece toplumun bir parçası haline gelmektedir. Sosyalleşme yoluyla birey, toplumun kendisinden beklediği değer ve davranışları öğrenmekte ve içselleştirmektedir (Bakıroğlu, 2013). Sosyalleşme, aynı zamanda sosyal destek sağlamanın bir yoludur. Sosyal destek başta aile üyeleri olmak üzere akraba ve arkadaş gibi diğer insanlar tarafından bireye gösterilen duygusal, finansal ve pratik yardımları içermektedir (Thoits, 2011). Sosyal destek bireylerin psikolojik dayanıklılığını, depresyon, anksiyete, öfke ve saldırganlık düzeyini düşürmekte, sorun çözme kapasitelerinin artırılmasına katkı sunmakta (Carlson ve Perrew, 1999; Doğan, 2008; Terzi, 2008; Özabacı vd., 2015), bireylerin normal davranışlarının sürekliliğini sağlamaktadır (Çelikel ve Erkorkmaz, 2008).

Araştırmanın sekizinci bulgusu katılımcılar arasında 16 yıl ve daha uzun süreli evli kalanların durumluk, sürekli kaygıları ile umutsuzluk düzeylerinin daha az evli kalanlara kıyasla daha yüksek olmasıdır. Bulgu literatürle örtüşmektedir (Booth ve Amato, 1991). Uzun süreli evliliklerin getirmiş olduğu alışkanlık, birliktelik boyunca verilen emek, sırdaşlık, birbirlerine vermiş oldukları desteğin sonlanması bireylerin kaygı düzeylerini etkileyen bir durumdur. Boşanan bireylerin büyük çoğunluğunun evliliğin ilk yıllarında boşandığı düşünüldüğünde; uzun süreli evlilikten sonra boşanmanın daha yıkıcı olduğu, hayal kırıklıklarının, bireylerin somatik rahatsızlıkları veya mutsuzluklarının daha yoğun yaşandığı anlaşılır bir durumdur (Fidanoğlu, 2007; Filsinger ve Wilson, 1984).

Araştırmanın dokuzuncu bulgusu gelir düzeyi düşük olanların durumluk kaygı düzeyleri ve umutsuzluklarının diğerlerine göre daha yüksek bulunması; ancak sürekli kaygı bakımından gruplar arasında bir farklılık tespit edilememesidir. Düşük gelire sahip olmak hem evlilik sürecinde hem de boşanma sonrasında bireylerin zorlandığı durumlardan birisidir. Çünkü insanın temel ihtiyaçlarının karşılanması gelir düzeyi ile doğru orantılıdır. Boşanma sonrası taraflar birbirlerinden aldıkları ekonomik desteği kaybettiklerinden, ihtiyaçlarını tek başlarına üstelenmek zorunda olduklarından maddi kaygı ve umutsuzluk yaşayabilir özellikle çocukların velayetini alan ebeveyn açısından yeterli ekonomik gelirin olmaması önemli bir stres kaynağı olabilir (Demo vd., 2000; Kıran ve Bölükbaşı, 2021).

Araştırmanın onuncu bulgusu eğitim düzeyi yüksek olanların durumluk ve sürekli kaygıları ile umutsuzluk düzeylerinin diğerlerinden daha düşük bulunmasıdır. Eğitim düzeyi hem kişisel gelişim hem de kariyer gelişimi açısından önemli bir faktördür. Kişisel gelişim ile bilişsel farkındalık da kazanılmakta böylece sorunlarla bahsetme kapasitesi yükselmektedir. Bu da iş bulma ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Erbay vd., 2015). Cohen ve Finzi-Dottan (2012) tarafından yapılan bir çalışmada boşanmanın özellikle yaşlı ve daha az eğitilmiş bireyler için stres getirdiği ve zihinsel sağlıklarını bozduğu saptanmıştır. Evli ve boşanmış kadınların depresyon ve anksiyete düzeylerinin karşılaştırıldığı bir başka çalışmada ise eğitim düzeyi yüksek boşanmış kadınların kaygı düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Göksoylu, 2013).

Araştırmanın on birinci bulgusu boşanmış işsizlerin durumluk ve sürekli kaygılarının çalışanlara göre daha yüksek olmasıdır ancak umutsuzluk bakımından gruplar arasında farklılık tespit edilememiştir. İşsiz kalmak insan psikolojisi üzerinde hem ekonomik kaygılar hem de

psikolojik kaygılar yatmaktadır. Çünkü işsiz birey bir yandan geçimini sağlamanın derdindeyken, diğer yandan aile ve çevresinin kendisinden beklentileri baskı unsuruna dönüşebilmektedir. İşsizlik bireylerin iyilik hallerini düşürebilmekte, umutsuzluklarını yükseltebilmektedir (Abal vd., 2018; Tektaş, 2014; Uğur, 2022b).

Araştırmanın son bulgusu durumluk kaygı, sürekli kaygı ve umutsuzluk arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde bir ilişkinin saptanmasıdır. Araştırma bulgusu literatürle uyumaktadır (Kutanis ve Tunç, 2013). Literatürde sürekli kaygının durumluk kaygıyı etkileyen önemli bir faktör olduğu ileri sürülmektedir. Bu kapsamda Spielberger (1972), yüksek oranda sürekli kaygı yaşayanların travmatik olaylarla karşılaştıklarında daha yoğun durumluk kaygı yaşadıklarını söylemektedir. Kaygı ve umutsuzluk arasındaki pozitif ilişki yine literatürü desteklemektedir (Öztürk vd. 2022; Türk vd., 2022). Bu durumun umutsuzluk düzeyinin psikolojik dayanıklılık ile ilişkisi çerçevesinde açıklanabileceği düşünülmektedir. Zira yapılan araştırmalarda umut düzeyi arttıkça psikolojik dayanıklılığın arttığı (Çiltaş, 2019), psikolojik dayanıklılığın artmasıyla kaygının azaldığı tespit edilmiştir (Perişan, 2018).

Bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre özellikle eğitim ve gelir düzeyinin boşanmanın oluşturduğu kaygı ve umutsuzluğu düşürmede önemli bir rol oynayacağı söylenebilir. Bu noktada boşanma öncesi, süreci ve boşanma sonrasında danışmanlık hizmetleri alınmasının (Öztürk ve Temiz, 2020), ayni ve nakdi yardımların genişletilmesinin, kreş desteği sağlanmasının, psiko-sosyal desteğin verilmesinin boşanmanın travmatik sonuçlarını düşüreceği öngörülmektedir.

Bu araştırmanın çeşitli sınırlılıkları söz konusudur. Birincisi anketin yalnızca 103 kişiye uygulanabilmesidir. Çalışma henüz boşanma aşamasında olan veya yeni boşanmış (en fazla iki yıl) kişilerle yapıldığından yeterli örneklem bulmakta sıkıntı yaşanmış, bu da çalışmanın sonuçlarının genellenebilirliğini zayıflatmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmının kadınlardan oluşması da bir diğer kısıtlılık olarak dikkat çekmektedir. Erkekler anketi doldurmakta isteksiz olmuş bu durum cinsiyet dağılımında kadın ağırlığının artmasına neden olmuştur. Üçüncüsü çalışmanın Tunceli gibi sosyo-ekonomik yapısıyla diğer kentlerden farklılık gösteren bir ilde yapılmasıdır. Tunceli eğitim düzeyinin yüksek olması, kadınların sosyal yaşamda daha çok görünürlüğü, kadın erkek eşitliğinin kabul edilmesi ve bireyselleşme açısından çevre illerden farklılaşmaktadır. Buna bağlı olarak evliliğe ve boşanmaya bakış da çevre illere göre farklıdır (Hegem, 2016). Bu durum bulguların genellenebilirliğini zayıflatmaktadır. Son olarak

araştırmanın kesitsel bir araştırma olması sonuçların nedensellik açısından yorumlarken dikkatli olunmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

- Abal, Y. N., Jose, A. Climent, R., Maria, J. L., ve Juan, G.S., (2018). Psychological coping with job loss. empirical study to contribute to the development of unemployed people, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 1(8),1-11.
- Aktaş, Ç. (2018). Boşanmanın erkekler üzerindeki etkisi: İstanbul örneği, *İmgelem*, 2(2), 29-57.
- Aktaş-Akoğlu, Ö. A. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet* 29(1), 153-172.
- Avan, E. (2019). *Boşanma sürecindeki kadınların sosyo-ekonomik özellikleri, sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkili faktörlerin tanımlanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybar, C. (1943). Türkiye’de boşanmalar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 301-317.
- Aydın, O. ve Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126
- Bakıroğlu, C.T. (2013). Sosyalleşme ve kimlik inşası ekseninde sosyal paylaşım ağları, *XV Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (23-25 Ocak). Akdeniz Üniversitesi, Antalya
- Barrett, A. (2000). Marital trajectories and mental health, *Journal of Health and Social Behavior*, 41(4), 451–464.
- Beck, A. (1973). The determination of localizations in the brain and spinal cord with the aid of electrical phenomena, *Acta Neurobiologiae Experimentalis*, 3, 1-55.
- Beck, A.T. ve Steer, R.A. (1993) *Beck depression inventory manual*. Psychological Corporation.
- Beck, A.T., Weissman, A., Lester, D. ve Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: The hopelessness scale, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(6), 861-865. doi:10.1037/h0037562
- Bilici, A.B. (2014). Boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki psiko-sosyal etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18(2), 79-110.
- Binay, M. (2018). Türkiye’de boşanma nedenlerinin analizi ve alternatif uyuşmazlık yöntemleri, *Ombudsman Akademik*, 5(9), 237-267.
- Biol, S. Ş., Temel, V. ve Aydın, E. (2017). Kadınların boşanma sonrası yaşamlarının psiko-sosyal açıdan incelenmesi, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32), 47-54.
- Bishop, K. (20 Mayıs 2022). *Kadınlar neden erkeklerden daha fazla boşanma davası açıyor?*. Erişim tarihi: 11.01.2023, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61508597>
- Blanchflower, D. G., ve Oswald, A. J. (2004). Money, sex and happiness: An empirical study. *Scandinavian Journal of Economics*, 106(3), 393–415.
- Booth, A., & Amato, P. (1991). Divorce and psychological stress, *Journal of health and social behavior*, 32(4), 396-407.

- Carlson, D. ve Perrewé, P. L. (1999). The role of social support in the stressor-strain relationship: an examination of work-family conflict, *Journal of Management*, 25(4), 513-540.
- Clarke-Stewart, A., ve Brentano, C. (2006). *Divorce: Causes and consequences*. Yale University Press.
- Cohen, O., ve Finzi-Dottan, R. (2012). Reasons for divorce and mental health following the breakup, *Journal of Divorce & Remarriage*, 53, 581–601.
- Çelikel-Çam F. ve Erkorkmaz, Ü. (2008). Üniversite öğrencilerinde depresif belirtiler ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkili etmenler, *Nöropsikiyatri Arşivi*, 45, 122–9.
- Çiltaş, Ç. (2019). *Kadın konukevi hizmeti almakta olan kadınların psikolojik dayanıklılık ile umut düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Darol, E. S. ve Karapınar, A. (2022). Cinsiyet ve medeni durum ile stres zemininde oluşan bazı hastalıkların ilişkisi, *Sakarya Tıp Dergisi*, 12(2), 263-272.
- Demir, G. (1988). *Boşanma yoluyla parçalanmış ailede kadının rol ve statüsündeki değişimler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demo, D.H., Fine, M.A. ve Ganong, L.H. (2000). Divorce as a family stressor. P.C. McKenry ve S.J. Price (Ed.), *Families and change: Coping with stressful events* içinde (ss.279-302). Newbury Park, CA: Sage.
- Doğan, T. (2008). Psikolojik belirtilerin yordayıcısı olarak sosyal destek ve iyilik hali. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 30(3),30-44.
- Durak, A. ve Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck umutsuzluk ölçeği geçerlilik çalışması, *Kriz Dergisi*, 2(2),311-319.
- Erbay, E., Gök, F.A. ve Kardeş, T.Y. (2015). Aile mahkemelerine başvuran ve boşanma sürecinde olan ailelerin problem çözme becerilerinin incelenmesi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 139-154.
- Ergin, H. (2004). Eşler Arası İletişim Çatışmaları. Haluk Yavuzer (Ed.). *Evlilik Okulu içinde* (ss.177-200). İstanbul: Remzi.
- Fidanoğlu, O. (2007). *Evlilik uyumu ile eşlerin somatizasyon düzeyleri arasındaki ilişki ve diğer sosyodemografik değişkenler açısından karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Filsinger, E.E. ve Wilson, M.R. (1984). Religiosity, socioeconomic rewards, and family development: predictors of marital adjustment, *Journal of Marriage and the Family*, 46(3), 663-670.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç..
- Göksoyly, M. (2013). *The comparison of depression and anxiety levels in married and divorce mothers* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Near East University, Nicosia.
- Graham, J.E. Christian, L.M. ve Kiecolt-Glaser, J.K. (2006). Stress, age, and immune function: Toward a lifespan approach, *Journal of Behavioral Medicine*, 29(4), 389–400.
- Greene, S. M. (1981). Levels of measured hopelessness in the general population, *British Journal of Clinical Psychology*, 20(1), 11-14.
- Güler, B. K., (2005). İşsizlik ve yarattığı psiko-sosyal sorunların öğrenilmiş çaresizlik bağlamında incelenmesi, *İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Toker Dereliye Armağan Özel Sayısı*, 55(1), 373-393.
- Hadeed, G. J. (1993). Divorce adjustment: Anxiety, self-esteem, and locus-of-control. *Dissertations, Theses, and Masters Projects*. Paper 1539618527. doi:10.25774/w4-qv29-ev79

- Hald G.M., Ciprić, A., Sander, S. Ve Strizzi, J. M. (2022). Anxiety, depression and associated factors among recently divorced individuals, *Journal of Ment Health*, 31(4):462-470. doi: 10.1080/09638237.2020.1755022.
- Hegem, (2016). *Tunceli ili sosyal analiz çalışması*. Erişim tarihi: 10.01.2023, Erişim adresi: <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tunceli-ili-sosyal-analiz-calismasi/413>
- Herz-Brown, F. (1988). The post-divorce family. B. Carter, ve M. McGoldrick (Ed.), *The changing family life cycle: A framework for family therapy* (2. Basım) içinde (ss.371-398), Allyn & Bacon.
- Huurre, T., Junkkari, H. ve Aro, H. (2006). Long-term psychosocial effects of parental divorce, *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256-263.
- Julien D., Markman H. J. (1991). Social support and social networks as determinants of individual and marital outcomes, *Journal of Social and Personal Relationships*, 8(4), 549–568.
- Kalmijn, M. (2010). Country differences in the effects of divorce on well-being: The role of norms, support, and selectivity, *European Sociological Review*, 26, 475–490.
- Kalmijn, M., & Uunk, W. (2007). Regional value differences in Europe and the social consequences of divorce: a test of the stigmatization hypothesis, *Social Science Research*, 36(2), 447–468.
- Kara, H. ve Acet, M. (2012). Spor yöneticilerinde durumluk kaygısının otomatik düşünceler üzerindeki etkisinin incelenmesi. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 7(4),244-258.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel.
- Karney, B.R. ve Bradbury, T.N. (1995) The longitudinal course of marital quality and stability. *Psychological Bulletin*, 3(4), 118-125.
- Kıran, E. ve Bölükbaşı, A. (2021). Sosyo-ekonomik bir gösterge olarak boşanma: Tekirdağ ili örneği, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1) 165-187.
- Kramrei, E., Coit, C., Martin, S., Fogo, W. ve Mahoney, A. (2007) Post-divorce adjustment and social relationships: A meta-analytic review, *Journal of Divorce Remarriage*, 46,145-166.
- Kutanis, R.Ö. ve Tunç, T. (2013). Hemşirelerde benlik saygısı ile durumluk ve sürekli kaygı arasındaki ilişki: bir üniversite hastanesi örneği, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(2), 1-15.
- Nevid, S. J. (2009). *Psychology: Concepts and Applications*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Öner, N. ve Le Compte A. (1985). *Durumluk-Sürekli kaygı envanteri el kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özabacı, N., Gamsız, Ö., Biçen, B.Ş., Altınok, A., Dursun, A. ve Sandıkçı, Ç. (2015). Boşanmış kadınların umutsuzluk düzeyleri ve sosyal destek alma durumları, *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 474.
- Özgülven, İ.E. (2010). *Ailede iletişim ve yaşam*, Ankara: PDREM.
- Öztürk, M. ve Temiz, S. (2020). Aile ve boşanma, E. Dikici, O. Tire ve Z.S. Adıgüzel (Ed.), *Aile ve Sosyoloji* içinde (ss.126-156). Konya: Eğitim.
- Öztürk, M., Türk, A., Gönültaş, B.M. ve Aydemir, İ. (2022). Mediator role of social media use on the effect of negative emotional state of young adults on hopelessness during COVID-19 outbreak. *Archive of Health Science Research*. 10, 44-49.
- Öztürk, S. (2006). *Anne-babası boşanmış 9–13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne-babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri ilişkisi*.

- (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Perişan, N. (2018). *Kaygı, psikolojik dayanıklılık ve başa çıkma yolları arasındaki ilişki: Üst bilişin aracı rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Potter, M. H. (2021). Social support and divorce among american couples. *Journal of Family Issues*, 42(1), 88–109.
- Rothrauff, T.C. (2005). *Beliefs about intergenerational assistance following matters* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Missouri.
- Sevinç, S. ve Özdemir, S. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin kaygı ve umutsuzluk ilişkisi: Kilis örneği, *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 19(2), 14-24.
- Sharma, B. (2011). Mental and emotional impact of divorce on women, *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 37(1), 125-131.
- Simon, R. W. (2002). Revisiting the relationships among gender, marital status, and mental health, *American Journal of Sociology*, 107(4), 1065–1096.
- Spielberger, C.D. (1970). *Manual for the state-trait anxiety inventory (Self-evaluation questionnaire)*. Consult. Psychogysts Press.
- Spielberger, C.D. (1972). *Anxiety: Current trends in theory and research on anxiety*. England: Academic Press.
- Strohschein, L., McDonough, P., Monette, G., ve Shao, Q. (2005). Marital transitions and mental health: Are there gender differences in the short-term effects of marital status change? *Social Science & Medicine*, 61(11), 2293–2303.
- Symoens, S., Van de Velde, S., Colman, E., & Bracke, P. (2013). Divorce and the multidimensionality of men and women's mental health: The role of social-relational and socio-economic conditions. *Applied Research Quality Life*, 9(2), 197–214.
- Şengül, S. ve Güner, P. (2012). İlköğretim matematik öğretmenliği programına devam eden öğretmen adaylarının umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. X. *Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi* (27-30 Haziran). Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler, *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 10(4), 9–16.
- Şirvanlı-Özen, D. (1998). *Eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taylan, H. (2009). Türkiye’de köy ailesinde aile içi ilişkiler, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 117-138.
- Tekben, T. (2021). Evlilik birliğinin temelinden sarsılması sebebine dayalı boşanma üzerine bir inceleme. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 1077-1130.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite mezunlarının kaygı düzeylerinin incelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1),243-253.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 29(3),1-11.
- Thoits P. A. (2011). Mechanisms linking social ties and support to physical and mental health, *Journal of Health and Social Behavior*, 52(2), 145–161.
- Tor, H. (1996). Boşanma ve boşanmış kadınların psiko-sosyal, ekonomik durumları, *Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 202-227.
- TÜİK (2020, Şubat). *Evllenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 33708.

- TÜİK (2022, Şubat). *Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 45568
- Türk, A. Öztürk, M. ve Bilican-Gökkaya, V. (2022). Depresyon, anksiyete, stres ve gelecek kaygısı arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi, *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(3), 262-270.
- Uğur, Z. (2022b). Wellbeing consequences of unemployment and working with a job dissatisfaction in Turkey, *International Econometric Review*, 14 (4), 124-141.
- Uğur, Z. B. (2019). Boşanmanın Evlilik Üzerine Dışsallık Etkisi: Türkiye’den Bulgular, *İnsan ve Toplum*, 10(1), 1-31.
- Uğur, Z. B. (2022a). Boşanmanın Mutluluğa Bir Etkisi Var mı?, *İstanbul University Journal of Sociology*, 42 (2), 365-386.
- Uray, D. (2021). *Erkeklerin boşanma süreci ve bu süreç ile baş etme stratejileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Üngören, E. ve Ehtiyar, R. (2009). Türk Alman öğrencilerinin umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması ve umutsuzluk düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, turizm eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma, *Journal of Yaşar University*, 4(14), 2093-2127.
- Wallerstein, J. S. ve Kelly, J. B. (1980). *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.
- Wallerstein, J.S. (1986). Women after divorce: Preliminary report from a ten-year follow-up, *American Journal of Orthopsychiatry*, 56(1), 65-77.
- White, S. W. ve Bloom, B. L. (1981). Factors related to the adjustment of divorcing men. *Family Relations*, 30, 349-360.
- Yıldırım, N. (2004). Türkiye’de boşanma ve sebepleri, *Bilig*, (28), 59-81.
- Yıldırım, S. (2007). *Anaokulu öğretmenlerinde tükenmişlik düzeyi ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüce, T. & Yaman, Ö. M. (2022). Aile mahkemelerinde görev yapan sosyal çalışmacıların boşanma olgusuna ilişkin düşünceleri üzerine nitel bir araştırma, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22 (57), 825-862.